

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/389428562>

Олексій Бекетов. Життя і творчість

Book · February 2025

CITATIONS
0

READS
43

1 author:



Machulin Leonid

Kharkiv State University of Culture

22 PUBLICATIONS 17 CITATIONS

SEE PROFILE

Леонід МАЧУЛІН

**Олексій Бекетов.
Життя і творчість**

Харків
2023

УДК 72.071.1(477.54-25)Бекетов
М 37

Мачулін Л. І.

М 37 Олексій Бекетов. Життя і творчість. – Х.: Мачулін, 2023. – 152 с.,
58 іл. (Серія «Час. Особистість. Харків»)

ISBN 978-617-8195-28-1

За радянських часів в історичній науці та публічному просторі ім'я архітектора Олексія Миколайовича Бекетова залишалося у тіні. Інтерес до людини, яка створила архітектурне обличчя центру Харкова, відродився на початку ХХІ століття. Водночас дослідження життя та творчості академіка архітектури досі не існувало. Вперше книга Леоніда Мачуліна «Архітектор Бекетов и его Харьков» російською мовою побачила світ у 2017 році. Доповнена і доопрацьована книга українською пропонує читачеві розповідь про Олексія Миколайовича Бекетова, його предків і нащадків, сімейне оточення, життя та побут. Це своєрідна реконструкція історії творчості академіка архітектури в контексті його часу.

Призначено для широкої читацької аудиторії.

УДК 72.071.1(477.54-25)Бекетов
ISBN 978-617-8195-28-1

ISBN 978-617-8195-28-1

© Мачулін Л.І., 2023

ОЛЕКСІЙ БЕКЕТОВ УКРАЇНСЬКОЮ

За радянських часів в історичній науці та публічному просторі ім'я архітектора Олексія Миколайовича Бекетова залишалося в тіні, оскільки, по-перше, він був за походженням дворянином, а по-друге, належав до фахівців класичного архітектурного стилю, який за більшовиків пішов зі сцени. Інтерес до корінного харків'янина, який створив архітектурне обличчя центру Харкова, відродився на початку ХХІ століття. Тільки в його рідному місті встановлено два пам'ятники, громадськість проводить пам'ятні заходи, два вищих навчальних заклади змагаються за право мати його ім'я, на будівлях, створених за його проектами, встановлюють пам'ятні дошки. Водночас фундаментальної монографії про життя та творчість академіка архітектури досі не існувало. І лише у 2017 році вперше побачила світ книга «Архитектор Бекетов и его Харьков» російською мовою, яку через три роки було перевидано.

Широкому колу читачів вперше українською пропонується науково-популярна книга про Олексія Миколайовича Бекетова, його предків і нащадків, сімейне оточення, життя та побут. Це своєрідна реконструкція історії творчості академіка архітектури в контексті його часу.

Чому українцям важливо знати про цю непересічну персону? На те є багато причин. Незважаючи на те, що рід Бекетових відомий у Росії з ХVІ століття, попри блискучі перспективи перед випускником С.-Петербурзької академії мистецтв, юний Олексій Бекетов повернувся до

Харкова. До того самого Харкова, у якому до початку ХХ століття панувала двоповерхова архітектура, де в рік його народження мешкало всього близько 60 тисяч осіб, де на сім дерев'яних будівель була лише одна кам'яна...

Повернувшись до рідного Харкова, Бекетов, разом з іншими архітекторами, за 50 років професійної діяльності зробив місто таким, яким ми нині можемо пишатися – навіть попри численні втрати забудови під час Другої світової війни. Він не залишив рідне місто після 1917 року, хоча існувала загроза переслідування родини більшовиками. О. М. Бекетов був серед перших українських архітекторів зі статусом академіка архітектури (якщо не першим), яких 1939 року було запрошено до Академії архітектури СРСР – вищої наукової установи, що існувала упродовж 1934–1956 років. І хоча Академія архітектури Української РСР утворена тільки 1945 року, О. М. Бекетов ще до війни мав науковий ступінь доктора архітектурних наук та звання «Заслужений діяч мистецтв УРСР», яке йому надали в січні 1934 року.

Ми, українці, маємо це знати ще й тому, що унікальну архітектурну спадщину радянського періоду до Другої світової війни «дотепер не інвентаризовано та не паспортизовано. Немає наукової систематизації всіх архітектурних та містобудівних об'єктів, належним чином не оцінено їх міжнародне значення».* Тобто, мало пишатися тим, що маємо – треба зберігати культурну спадщину, щоб було що залишити нащадкам. А для цього слід знати, якою ціною, що і як ми отримали.

* Смоленська С. О. Архітектура авангардного модернізму в Україні: генеза та спадщина. – Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора архітектури 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Харків. – 2017. – С. 8 // знято з екрану 24.02.2023.

<https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1590/dissmolenska.pdf>

ПЕРЕДМОВА

Для більшості харків'ян знайомство зі знаменитим земляком, академіком архітектури Олексієм Миколайовичем Бекетовим (1862–1941) відбувається через візуальний контакт з його витонченими спорудами, що прикрашають центр Харкова. Нині, завдяки численним публікаціям у місцевій пресі, меморіальним дошкам на бекетівських будинках, урокам краєзнавства в школах, публічним обговоренням не байдужі харків'яни, як на мене, можуть щось сказати про людину, яка сформувала архітектурне обличчя центру міста і залишила про себе пам'ять в архітектурному літописі України. А історична пам'ять – це нагорода, дорожка за будь-які звання та почесні! Але так було не завжди.

Я народився в Харківській області, моя мала батьківщина – старовинне село Верьовкіне, що розкинулося на високому березі річки Сіверський Донець. У тому мальовничому краю є все для затишного життя: хвойний і листяний ліс, річка, луки й ріллі, чисте повітря та вікова тиша. Там немає не тільки багатопверхових будинків, а й навіть двоповерхових! Можливо, тому приїзд на навчання до великого індустріального центру став для п'ятнадцятирічного юнака культурним шоком.

Харків сподобався мені всім і одразу: розмірами, гарними будинками, потоками людей, які, наче повноводні річки, безперервно перетікають один в одного. Я одразу відчув його містом із безмежними можливостями для життя, роботи, навчання...

Таких, як я, Харків щороку десятками тисяч приймав до себе – до училищ, технікумів, інститутів. Прийняв і мене – до Харківського автотранспортного технікуму (ХАТТ), що розташований на площі Конституції. Щоправда, тоді вона мала іншу назву – більшовика Мойсея Тевелева. Технікум знаходився не просто в центрі, а в одній із найкрасивіших будівель Харкова – у будівлі колишнього Земельного банку, яку звели в 1896 році. Звичайно, тоді я не знав, що ця будівля була колишнім банком, який водночас був першим акціонерним товариством у Росії та обслуговував землевласників 18 (!) губерній. Стіни та стеля двоповерхової будови, розміром майже з квартал, були розписані з приголомшливою красою. Оздоблення ліпниною, широкі фігурні сходи, великі арочні вікна, величезні зали та кабінети – все це викликало захоплення. Особливо в мене – сільського хлопця. Адже не в кожного вищого навчального закладу була така респектабельна будівля!

А ще від ХАТТ фактично розпочиналася Сумська – головна вулиця Харкова, яку було видно з вікон бібліотеки технікуму. Щодня чотириста учнів заповнювали шикарні аудиторії, отримували ази майбутніх професій і навіть не замислювалися про минуле будівлі, не знали прізвища архітектора – з якого дива? Цього не вчили викладачі, не розповідали на політзаняттях. Кожен мав розвинутись самостійно. Як шкода, що у сімдесяті роки минулого століття навіть не чув прізвища Бекетова! Учням казали, що технікум заснований 1927 року – і все. Думаю, десяткам тисяч його випускників було б цікаво дізнатися, чий архітектурний шедевр прикрашає центр міста, що було в будівлі до того, як у ньому розмістився технікум, але, на жаль, у СРСР не заведено було пишатися здобутками царської Росії. Та ще й в ті роки набирав обертів черговий

виток холодної війни з Заходом, бітниками, роком, інакодумством. Утім, той, хто хотів відчувати красу, вчився бачити її всюди, вбирав прекрасне у всіх його проявах, зокрема – вишукані та досконалі архітектурні форми...

Перші роки навчання я жив у гуртожитку, на третьому поверсі, по вулиці Воробйова, 10. Набагато пізніше, коли став цікавитися історією Харкова, з'ясував, що день у день ходив однією і тією ж дорогою, що й мій літературний кумир – Іван Бунін. Він жив у брата Юлія по сусідству – у будинку номер 12, і нас поділяло лише 83 роки. Перед від'їздом у Харків, на останніх шкільних канікулах, я прочитав (точніше, проковтнув!) усі його дев'ять томів у темно-вишневій палітурці. Серед них – шостий і сьомий: напівавтобіографічний роман «Життя Арсеньева» та «Темні алеї», які назавжди стали улюбленими. Як солодко щеміло серце від тих рядків, де Бунін писав про Харків! А потім цілих чотири роки Він був майже поряд – а я навіть і не підозрював, що ми з ним ходили однією вулицею...

Перший період мого міського життя – до служби в армії – виявився наскрізь просоченим духом Центру: тут я вчився, жив, проводив вільний час. Саме Центр сформував мій міський світогляд, мій внутрішній світ, пристрасті, можливо, смаки. Без перебільшення можу сказати, що крім літературної класики, на мій культурний рівень впливала й архітектурна спадщина міста. Центр Харкова, на відміну від інших обласних міст України, складається з унікальних архітектурних об'єктів, парків, скверів, які створюють неповторний міський краєвид. Але я не просто ходив тими ж вулицями, що сотні знаменитих харків'ян і гостей міста, а й замислювався і розмірковував про побачене.

Як і більшість харків'ян, любив гуляти Сумською – адже тут таке насичене історичними подіями полотно

розверталося від будівлі до будівлі! Часто в гуртожиток йшов через сквер Поезії, бувало, сідав на паркову лаву і спостерігав за перехожими, за літніми харків'янами, що відпочивали тут, ставив собі різні питання. Наприклад, навіщо пам'ятники Пушкіну та Гоголю встановили спинами один до одного? Якими були в повсякденному житті ці великі літератори? Як шкода, що тоді, у юному віці, я так мало знав про Харків та харків'ян! Не знав, що в тому ж сквері Поезії у квітні 1920 року гуляв Сергій Єсенін та читав випадковим перехожим свої вірші, що після успішного виступу в будівлі по Сумській, 11, на лаві скверу відпочивав Володимир Маяковський. Коли відвідував наукову бібліотеку імені Короленка, не знав, що всього тридцятьма роками раніше ті ж двері відчиняв Олексій Бекетов, який мав пряме відношення і до створення бібліотеки, і до її будівництва...

Через роки, щеплення Центром міста, смак до справжнього мистецтва, літератури, архітектури допомогли мені самостійно подолати «історичний манкуртизм». Я не лише полюбив місто, в якому назавжди оселився після армії, я відчув його сутність. І тепер він у моїй уяві – унікальної краси букет, кожна квітка якого – це подія, персона, сторінка історії, набір архітектурних шедеврів.

Коли задумав написати книгу про О. М. Бекетова, я ще не знав, що з колишнім Земельним банком пов'язані сімейні долі двох харків'ян, імена яких вписані в літопис міста. Це були тезки, два Олексія, які волею долі стали родичами. Один з них – Олексій Алчевський, російський банкір та промисловець, меценат, що вклав у розвиток міської культури сотні тисяч рублів – на ті часи це були величезні кошти! Про велику родину Алчевських, яка вела всебічну суспільну, просвітницьку, благодійну та фінансову

діяльність, написано багато книг ще за радянських часів. А ось про другого Олексія зі знаменитого роду Бекетова – Олексія Миколайовича Бекетова, видатного архітектора Росії та СРСР, який створив новий вигляд Харкова, написано напрочуд мало. Тільки коли почав збирати матеріал, я познайомився з родиною Бекетових і зрозумів, чому за радянських часів йому не віддали належне. Насправді він заслуговує на більше вшанування. Його ім'я у назвах вулиці, станції метро, на меморіальних дошках тощо з'явилося лише в останні два десятиліття. Навіть професійній діяльності Олексія Миколайовича Бекетова було присвячено до прикрого мало наукових публікацій. Лише у 2008 році в Москві відбувся захист кандидатської дисертації на тему «О. М. Бекетов (1862–1941). Творча діяльність та внесок у розвиток архітектури півдня Росії та України кінця ХІХ – першої третини ХХ століть».

Коли досліджуєш минуле Харкова, важливо вивчати першоджерела, бачити на власні очі матеріальну культуру того часу, а не на фото, тримати в руках артефакти. Це те, що викликає безпосередні емоції, створює контекст, допомагає зрозуміти, відчувати, написати. Неперевершене натхнення надає особисте знайомство з унікальними особистостями.

У лютому-березні 2012 року громадськість міста відзначала ювілей О. М. Бекетова – 150 років від дня народження. На жаль, я не зміг взяти участь у численних заходах, що проходили у Будинку вчених, у НТУ «ХП», ХНАГГ, у Вітальні на Дворянській (у Леоніда Рубаненка), в ХАТТ... Дуже шкодував з цього приводу ще й тому, що на святкових заходах міг би познайомитись із Федором Семенович Рофе-Бекетовим. Онук знаменитого архітектора був не тільки активним учасником урочистостей. Фактично

після смерті дочки Бекетова – Олени Олексіївни, він став головним захисником та пропагандистом його спадщини. Федір Семенович не проминав нагоди виступити на радіо та телебаченні, опублікувати у пресі статтю про свого діда, розповісти молоді про спадщину архітектора Бекетова, про його вклад у формування архітектурного вигляду Харкова. Федір Семенович прискіпливо відстежував стан будівель О. М. Бекетова і за потреби писав листи в різні інстанції, вимагав привести хоча б їх зовнішній вигляд у відповідність до оригіналів креслень.

Через деякий час довелось побувати у справах у Римми Олександрівни Катаєвої – моєї улюбленої поетеси. На її письмовому столі побачив чудово виданий буклет з минулої виставки робіт Олексія Бекетова, яка відбулась у Будинку вчених. Коли заговорив на цю тему, з'ясувалося, що вона давня знайома Федора Семеновича, він шанувальник її поезії, пам'ятає напам'ять десятки катаївських віршів. Ну, як можна забути її рядки з вірша «Харків» (2001):

Бекетовские здания живут:
 Ни годы не сломили их, ни войны.
 И дерзко задирает синеву
 Величественный купол колокольни.

«Про Олексія Миколайовича Бекетова, – сказав я, – треба написати книгу! Адже фактично його будівлі визначили архітектурне обличчя центра Харкова! Рідкісне місто може похвалитися подібною архітектурною спадщиною. До того ж Бекетов – корінний харків'янин!» І тоді Римма Олександрівна зголосилася познайомити мене з Федором Семеновичем, на що я з радістю погодився.

Потім було багато зустрічей із Федором Семеновичем. Ми говорили про Бекетова (точніше – говорив він, а я слухав), про відданість діда обраній професії та вірності



Автор з Риммою
Олександрівною
Катаєвою
(01.12.2011) та
Федором
Семеновичем
Рофе-Бекетовим
(21.05.2012).



рідному місту. Я дивився на рослого онука знаменитого архітектора (у юності Ф. С. грав у волейбол) та представляв його хлопчиком дошкільного віку. Уявляв, як Олексій Миколайович виходить із кабінету, гладить маленького Федю по голівці, і дід з онуком про щось довірливо розмовляють...

Бував у будинку, де жив Бекетов, сидів за його столом, гортав документи, яких торкалася його рука. Милувався бекетівськими будівлями, його «старими дітьми». Тиснув руку, яку тримав у дитинстві знаменитий дід, коли водив

онука на прогулянку. З'їздив навіть до Алушти, де знаходиться дача знаменитого архітектора. Я вбирав у себе історію життя архітектора Бекетова і підсвідомо шукав головну ноту для книги. Мені потрібен був звук, голос, думка – щось, що відкрило б творче натхнення. Матеріалу ставало все більше, а я ніяк не міг «спалахнути». Не те щоб мене пригнічувала велич зробленого Олексієм Миколайовичем, ні, просто не міг знайти ту саму першу ноту, з якої народжується єдина та неповторна мелодія...

Якось сказав про «творчі муки» Федорові Семеновичу. Не знаю, про що він подумав, але після невеличкої паузи Федір Семенович встав і помахом руки запросив до дверей, які я завжди бачив зачиненими. За ту хвилину, що ми йшли туди, він багато разів повторив, що зараз я побачу в первозданному вигляді кабінет САМОГО Бекетова! У тиші, однієї на двох із Олексієм Бекетовим, серед справжніх речей, що йому належали, я зрозумів, чому великий архітектор не залишився у столицях, а почав перебудовувати рідний Харків. Здавалося, його дух витав у кабінеті і говорив зі мною... Саме там, відчувши атмосферу його присутності, я почув необхідну мені ноту.

Так, завдяки двом чудовим людям – Риммі Олександрівні Катаєвій та Федору Семеновичу Рофе-Бекетову, переді мною розкрилося полотно життя і творчості одного з улюблених і знаменитих земляків. Тепер про Олексія Миколайовича Бекетова, академіка архітектури Санкт-Петербурзької Імператорської Академії мистецтв, професора, доктора архітектури, Заслуженого діяча мистецтв Української РСР дізнається і читач.

РОЗДІЛ 1. РІД БЕКЕТОВИХ

ГІЛКИ РОДУ

Бекетови – старовинне дворянське прізвище. Родовід простежується від Федора Бекетова, який мав чотирьох синів – Андрія, Василя, Тимофія і Семена. Рідцей, зважаючи на кількість колін, осів у Росії в XVI столітті. «Російський родовід книга» припускає походження прізвища від черкеських беків. Бек, або бей – загальнотюркський титул, військове та адміністративне звання.

Герб прізвища Бекетових («Загальний державний гербовник», ч. IV, № 84) зображено як щит, поділений діагонально (від лівого верхнього до правого нижнього кута) на дві частини. Праворуч, на червоному полі, зображена рука зі шпагою, що виходить з хмари, одягнена в золоті лати. У лівій частині щита, на блакитному полі, представлений страус із золотою кулею в лапі. Гербовий щит увінчаний звичайним дворянським шоломом з короною, під якою в нашоломнику повторено емблему руки, озброєної шпагою. Намет, зелений з червоним, підкладений сріблом.

У першій половині XVII століття згадуються: Петро Бекетов, боярський син, стрілецький сотник, письмовий голова в Єнісейську (1642–1644) та будівельник Якутського острогу (1653). У другій половині того ж століття знаходимо вже кілька Бекетових – Тарас Іванович, московський дворянин Іван Ананьїч, стряпчий Лев Ананьїч та московський дворянин Микита Ананьїч, від яких і походять симбірські та нижньгородські Бекетови. Внучатий племінник симбірської гілки – Микита Опанасович Бекетов. Рідний



Герб роду Бекетових.

племінник останнього – збирач портретів російських діячів, Платон Петрович Бекетов. Рід Бекетових записано у VI частину родовідних книг Симбірської, Саратовської та Пензенської губерній.

Століттями нащадки Бекетових зберігали честь роду. Вони зробили посильний внесок у державне будівництво, науку, культуру. У мемуарній літературі є багато згадок про гідних представників із цим прізвищем. Відомий, наприклад, Бекетов Микита Опанасович (1729–1794), астраханський губернатор, генерал-поручик. Сучасники зазначали, що він виховувався у сухопутному шляхетному корпусі. Одного разу вихованці закладу влаштували виставу, на якій була присутня імператриця Єлизавета Петрівна. Безпосередньою грою та вільною поведінкою юнак звернув на себе її увагу. Як наслідок, із корпусу Бекетов був випущений прем'єр-майором, його призначили ад'ютантом до графа О. Г. Розумовського, а незабаром він став полковником і був обдарований багатими маєтками. Заздрість дворянського роду Шувалових стала

причиною його переведення зі столиці на інше місце служби. Пізніше М. О. Бекетов був зарахований до армії, брав участь у Семирічній війні, потрапив у полон, в якому залишався до 1760 року. За відзнаку призначений бригадиром. У чині генерал-майора за Катерини II він став астраханським губернатором (1763–1773), користувався загальною повагою. На цій посаді піклувався розвитком краю, заснував німецьку колонію. Переселенці розвивали землеробство, виноградарство, шовківництво і різні промисли. Губернатор М. О. Бекетов також вигадав новий спосіб оподаткування рибного промислу, який збільшив дохід у скарбницю. Після Астрахані Микита Опанасович повернувся до столиці, був сенатором до 1780 року. Саме до петербурзького періоду життя належать його заняття літературою: він писав вірші, пісні і навіть драми. За словами сучасників, Бекетов ще й «у молодих своїх літах багато писав віршів, а найбільше пісень». Останні роки життя провів у маєтку Відрада між Сарептою та Царициним. Помер неодруженим, нащадків не залишив.

Відомим представником ще однієї гілки Бекетових був Микола Андрійович Бекетов, який рано пішов із життя (1790–1829). Він народився в Москві, навчався у гімназії Московського університету. Здобувши ступінь доктора словесних наук та філософії, викладав латинський синтаксис і риторику в університетській гімназії та самому університеті. У двадцять п'ять років його обрали екстраординарним професором історії географії та статистики, а потім ординарним професором політичної економії та дипломатики Московського університету. Відомі його твори з історії: «Про найдавніші торгові зв'язки російських слов'ян з іншими народами та шляхи через Росію до Греції», «Історія медицини в Росії» (2-га та

3-я частина); «Історія царювання Петра Великого» у двох томах та інші праці.

Бекетов Платон Петрович залишився в історії як відомий іконограф і видавець (1761–1836). Народився у Симбірську, навчався в Казані. Потім його віддали до знаменитого московського пансіону Шадена, де товаришем Бекетова був Карамзін, з яким вони були до того ж дальніми родичами. П. П. Бекетов недовго служив у гвардії, з 1798 р. оселився в Москві і повністю віддався своїй прихильності – збиранню і виданню портретів і книг. У 1801 р. він заснував власну друкарню, яка вважалася кращою в Москві. У друкарні видавались автори, які згодом стали знаменитими – Херасков, Радищев, Богданович, Гнедич, Жуковський та інші. Їх редагував сам видавець. Він же випускав журнал «Друг Просвітництва». Але найбільше Платон Петрович цікавився іконографією. Справою його життя стало видання портретів знаменитих росіян. Він набував справжніх портретів, мальовничих і гравірованих, завдяки чому зібрав колекцію в кілька сотень екземплярів. Для підготовки портретів до друку, Бекетов сформував школу пунктирних граверів, майстри якої створили понад 300 дощок. За словами сучасників, у художньому плані роботи лишали бажати кращого, але являли собою чудовий зразок іконографічного листа. Видати всі портрети вийшло лише у два прийоми. У 1801 році було видано «Пантеон Російських авторів» (4 зошити в аркуш по 5 портретів, з текстом Карамзіна). Через 20 років видав ще частину, що складалась із 5 зошитів по 10 портретів у кожному. Випуск був присвячений діячам XVII – початку XVIII ст. Після смерті П. П. Бекетова його колекцію із 306 мідних дощок придбали брати Киреевські. Вони, однак, не змогли грамотно розпорядитися культурним

надбанням, і близько 200 дощок вважаються зниклими безслідно. У 1811 році Платон Петрович Бекетов був обраний головою щойно заснованого тоді «Товариства історії та старожитностей російських». До 1823 року він головував у ньому і, за словами сучасників, був його «душею і двигуном».

Можна навести чимало інших прикладів справжнього служіння Батьківщині представників численного роду Бекетових, але це може відволікти нас від головної мети книги – розповіді про ту гілку Бекетових, яка подарувала Харкову академіка архітектури Олексія Миколайовича Бекетова.

ПРАДІД

Бекетови, як уже зазначалося, були відомі в Московії з XVI століття. Родове коріння головного героя нашої розповіді – харків'янина, академіка архітектури Олексія Миколайовича Бекетова, простежується з Пензенської губернії, де у другій половині XVIII століття жила родина його прадіда. Олексій Матвійович Бекетов (1757–1822) із шістнадцяти років служив у Лейбгвардії Преображенського полку, у двадцять років вийшов у відставку поручиком. Спочатку служив провінційним прокурором у Пензі, потім прокурором у рязанському губернському магістраті, засідателем совісного суду Пензенського намісництва. Обирався предводителем дворянства в Пензенському повіті. Рішенням Пензенських депутатських зборів 14 листопада 1796 року О. М. Бекетов разом зі своїм родом внесений до шостої частини дворянської книги родоводів.

Сучасникам Олексій Матвійович Бекетов імпував справедливістю та високою освіченістю. Цікаві спогади про

нього залишив Ф. Ф. Вігель: «...По дорозі назад зупинився я переночувати в селі Бекетівці, що належить Олексію Матвійовичу Бекетову. (...) Життя Олексія Матвійовича Бекетова і він сам схожі були на ті зразкові листи, які можна знаходити в письменниках: склад чистий, все правильно і всі форми дотримані. Він не був ні скупий, ні марнотратний, ні з ким не зарозумілий, не улесливий, мав добрий розум, добрий стан – усього вдосталь, нічого зайвого. (...) Дивно було тільки те, що дружина його, Ганна Матвійівна, була вся в нього, навіть обличчям, а як вона носила однакове з ним по батькові, то можна було подумати, що він одружений з рідною сестрою своєю...»

У сім'ї Олексія Матвійовича та Ганни Матвійівни було шестеро дітей – троє синів та три дочки. Характерно, що різноманітністю на імена в роді Бекетових не захоплювалися, що завдало майбутнім дослідникам чимало клопоту. Двоє дітей померли малими, інші прожили цікаве життя: Катерина (1788–1822), Петро (1784 – до 1822), Микола (1794–1866), Дмитро (1797 – до 1845).

Про старшого сина – Петра Олексійовича, відомо небагато. Він служив, мав звання підполковника, був командиром 3-го піхотного полку Пензенського ополчення. У 1814 році брав участь у битвах при Гамбурзі та Магдебурзі. У 1819 році одружився з О. М. Араповою. Про дітей інформації немає.

Молодший син – Дмитро Олексійович, також служив, у відставку вийшов ротмістром. У війну 1812 року був поручиком в Охтирському полку. Дмитро Бекетов одним із перших офіцерів вступив до партизанського загону, яким командував поет Денис Давидов, був його другом, брав участь у розгромі французів. Після війни вийшов у відставку, оселився з братом, Миколою Олексійовичем,

у своєму маєтку і цілком віддався науці. На другому поверсі будинку влаштував лабораторію, де проводив різні досліди, чим зацікавив своїх юних племінників. Дослідники припускають, що, можливо, саме з цієї причини двоє дітей його брата Миколи Олексійовича, попри бажання батька, який мріяв бачити їх військовими, стали відомими російськими вченими. Дмитро Олексійович був неодружений, своїх дітей не мав. За відгуками сучасників – «добра та освічена людина».

Середній син – Микола Олексійович, відставний мічман флоту. Виховувався в Морському кадетському корпусі. Бував у походах у Німецькому та Балтійському морях, плавав в ескадрі адмірала Сенявіна. У бойових битвах участі не брав. У 23 роки вийшов у відставку мічманом: «...на прохання за хворобою звільнений зі служби з невислуження узаконених п'яти років без жодної нагороди». Після відставки оселився у власній садибі (нині це село Алферівка Телегінського району Пензенської області). Брати Микола та Дмитро спільно володіли землями в Пензенській губернії, де їм належало понад 8 тисяч десятин. Багато сучасників, що бували в гостях у братів Бекетових, дуже тепло відгукувалися про Алферівку. Родове село розташувалося у верхній течії річки Хопер, акуратні хати стояли у два ряди, між ставками. Двоповерховий панський будинок межував зі старовинним парком і густим березовим гаєм. Спосіб життя братів Бекетових, їх освіченість, гуманне ставлення до кріпаків справило неабияке враження на князя Петра Андрійовича Вяземського, поета та літературного критика, коли той проїздом гостював у Бекетових. Людина різнобічно освічена, Микола Олексійович дружив з Є. Боратинським та Д. Давидовим. З документів відомо,

що матеріальні справи братів йшли не дуже добре, але неквапливий патріархальний побут не порушувався до смерті обох. Не без розгубленості переживши скасування кріпосного права, Микола Олексійович продовжував провадити життя освіченого російського пана. Звичний спосіб життя з численною двірнею, тонкими обідами, дорогими винами, полюваннями з хортами призвів до того, що після його смерті спадкоємці не без труднощів упоралися з боргами.

ДІД І ДЯДЬКИ

Дід нашого героя – Микола Олексійович Бекетов, мав трьох синів і дочку: Олексія (1824–1898), Андрія (1825–1902), Миколу (1827–1911) та Анну (1828–?).

Дочка Анна після закінчення Смольного інституту в Петербурзі повернулася до батька, до Пензи. Вона захоплювалася літературою та історією (залишились її цікаві записи з російської літератури XIX століття та історії Росії). Анна рано померла, залишивши двох дітей. Син і донька виховувалися і жили в Петербурзі в сім'ї братів – Миколи та Дмитра.

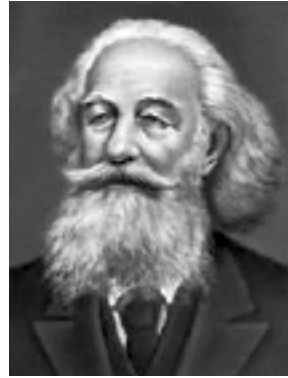
Старший син Олексій навчався у 1-й Петербурзькій гімназії та Головному інженерному училищі; після його закінчення служив у відомстві шляхів сполучення в інженерних командах. 1857 року вийшов у відставку. Через чотири роки був призначений світовим посередником у 4-ту ділянку Пензенського повіту, а з 1865 до 1898 року – служив першим головою Пензенської губернської земельної управи. Нагороджений орденом Святого Станіслава 1-го ступеня. Був знайомий з М. Є. Салтиковим-Щедріним. У його маєтку, у селі Урлейка (нині Кондольський район) 1890 року бував десятилітній Олександр Блок із матір'ю.

У Петербурзі Олексій Миколайович познайомився із Достоевським – восени 1838 року став відвідувати літературний гурток, організований під впливом Федора Михайловича. Взимку 1839 року молоді люди тісно зближуються. Коли брати приїхали до Петербурга вчитися, Олексій взимку – навесні 1846 року знайомить їх з Достоевським. Того ж року, але вже восени, троє братів Бекетових та Достоевський винаймають спільне житло та організовують «асоціацію» зі спільним господарством. Про цей епізод свого життя Федір Михайлович писав своєму братові 26 листопада: «Бекетови вилікували мене своїм товариством. Зрештою, я запропонував жити разом. Знайшлася квартира, і всі витрати, по всіх частинах господарства, не перевищують 1200 рублів асигнаціями з особи на рік. Такі великі благодіяння асоціації». «Асоціація» проіснувала недовго – до лютого 1847 року.

Декілька рядків про цей період написав ще один член літературного гуртка – Д. В. Григорович, який часто бував гостем в «асоціації»: «Збиралися здебільшого ввечері... хто б не говорив, про що б не йшлося, чи про події у Петербурзі, у Росії, за кордоном. Чи обговорювалося літературне чи художнє питання, у всьому відчувався приплив свіжих сил, живий нерв молодості, прояв світлої думки... бували спекотні суперечки, але ніколи не доходило до сварки завдяки старшому Бекетову, який умів відразу ж примирити, внести мир і згоду».

Кар'єра Олексія Миколайовича, на відміну від його братів, не склалась. Можливу причину означив В. Брєві: «Закінчивши курс в Інституті шляхів сполучення, він вступив на службу. Через деякий час йому приносять гроші і кажуть: «Це доповнення до вашої платні». – «Яке доповнення?» Виявляється, інженери мають спільну

Бекетов Олексій Миколайович, повний тезка і дядько майбутнього академіка архітектури.



касу, куди надходять усі хабарі, що сплачуються різними особами; вони розподіляються між службовцями, з огляду на чин та посаду. Бекетов відмовився від отримання грошей, з того часу його кар'єра була занапащена...»

Після відставки, Олексій Миколайович присвятив себе земській діяльності в Пензі, де знаходилося родове гніздо. Той же Д. В. Григорович писав: «Всіх однаково притягувала симпатія до старшого брата – Олексія Миколайовича. Це були втілена доброта і прямодушність, поєднані з розвиненим розумом і гарячою душею, що обурюється всякою неправдою, що озивається на всяке благородне, чесне прагнення». Робота в земських установах призвела до його великої популярності в губернії. Навіть їдкий письменник-сатирик М. Салтиков-Щедрін за винятково м'який характер прозвав його «Незабудкою». Благородний моральний вплив Олексія Миколайовича Бекетова, у майбутньому дядька та повного тезки харківського архітектора, на інтелектуальну та моральну атмосферу, яку він умів так природно створювати, відчувало його оточення.

Середній син – Андрій Миколайович, став видатним вченим та громадським діячем. Біограф А. М. Бекетова

назвав його «Просвітником» – таким він і був насправді. Втім, це визначення, як ми побачимо далі, можна дати всьому роду Бекетових. Обравши науку і просвітництво як основний напрям докладання своїх життєвих сил, Андрій Миколайович до останніх днів мучився недосконалістю сучасного суспільства. «У юності пристрасно хотів я звільнення селян разом із більшою частиною [прогресивно налаштованого суспільства. – Автор] 40-х і 50-х років. У зрілості та старості постійно думаю про селянську долю, стежу за літературою щодо цього і чимало горюю», – писав він.

Проте, життєвий шлях Андрія Миколайовича склався вдало. Після закінчення петербурзької гімназії він вступив на факультет східних мов Санкт-Петербурзького університету (1840). Після другого курсу пішов юнкером у Лейбгвардії Єгерський полк, однак незабаром залишив військову службу і вступив (1845) вільним слухачем на природничий факультет Казанського університету, у якому саме тоді навчався брат Микола. Закінчивши університет (1849), отримав місце вчителя біології, фізики, сільського господарства в 1-й Тифліській гімназії.

Молодий вчитель багато подорожував Кавказом, бував у Кахетії, вивчав околиці Тифлісу. Згодом написав магістерську дисертацію «Нарис Тифліської флори, з описом жовтицевих, які їй належать» і захистив її в Петербурзькому університеті (1853). Це дослідження стало першою друкованою працею молодого вченого. Незабаром він успішно захищає у Москві докторську дисертацію (1858). Науковий ступінь дозволив йому наступного року разом із сім'єю переїхати до Харкова та очолити кафедру ботаніки в імператорському університеті. Тут Андрія Миколайовича обрали ад'юнктом та доручили завідувати



Бекетов Андрій Миколайович, дядько майбутнього академіка архітектури.

університетським ботанічним садом. Незабаром його було обрано екстраординарним професором.

Проживши у Харкові трохи більше двох років, Андрій Миколайович повертається до Петербурга (1861), де працює екстраординарним професором на кафедрі ботаніки університету, а незабаром стає її завідувачем. Саме у цьому навчальному закладі А. М. Бекетов зробив кар'єру вченого. Професура Санкт-Петербурзького університету протягом 16 років обирала Андрія Миколайовича спочатку деканом факультету (1870–1876), а потім – ректором університету (1876–1883). До речі, він був його останнім виборним ректором: невдовзі керівника на цю посаду став призначати царський уряд.

Своєю довготривалою професорською діяльністю Андрій Миколайович Бекетов сприяв становленню цілої плеяди російських вчених-ботаніків, багато з яких зайняли університетські кафедри. Слухачами А. М. Бекетова були молоді сучасники, які згодом стали видатними вченими: В. І. Вернадський (згодом – перший президент Академії наук України), К. А. Тимірязєв, Д. І. Івановський, В. Л. Комаров, А. Н. Краснов (професор Харківського

університету в 1889–1911 рр.) та інші. «Його лекції, які довелося слухати нам на самому початку 1880-х років, ... давали нам багато – частково завдяки їхній різкій відмінності від гімназичного викладання, частково тому, що в них відчувалася самостійна наукова думка», – згадував В. І. Вернадський.

Найближчим другом Бекетова був Д. І. Менделєєв, часто у його будинку бував І. М. Сеченов, дружбою з ним пишався І. І. Мечников. У 1891 році Андрія Миколайовича обрано членом-кореспондентом, у 1895 році – він став почесним членом Петербурзької Академії наук. Людина європейської культури, Андрій Миколайович, як і всі люди його кола, подорожував Європою, вільно володів французькою та італійською мовами. А. М. Бекетову подобалось «старе каміння» Європи і особливо природа Італії, якій вчений присвятив нарис «Тоскана» (1866). У ньому він пише і про Флоренцію – «місто квітів», захоплюючись «темним камінням його палаців, гармонійною громадою його собору, м'яко заокругленими пагорбами його околиць, народом його, що вільно живе».

Втім, краса природи не заважала ліберально налаштованому інтелегенту бачити і реальне життя. У листі до дружини з Парижа 20 листопада 1865 року він відверто розмірковує: «І здається, що, зрештою, замість всіх цих дрібниць, налаштованих і роззолочених буржуазією, настане серйозніше життя, коли-небудь та й перестане робітничий народ витрачати свій розум і своє вміння на задоволення пустих бовдурів, набитих грошима».

Окрім безпосередньої роботи в університеті, Андрій Миколайович Бекетов брав участь у громадській діяльності. Зокрема, він був президентом Петербурзького товариства дослідників природи. З його ініціативи

при університеті влаштовано ботанічний сад, розвитку якого він приділяв чимало часу. Бекетов, разом із Х. Я. Гобі, організував видання першого російського ботанічного журналу «Ботанічні записки». З 1892 по 1897 рік був редактором відділу біологічних наук в Енциклопедичному словнику Брокгауза та Ефрона, до співробітництва в якому залучив К. А. Тимірязєва, І. М. Сеченова та інших видатних російських учених. Андрій Миколайович сам написав для словника понад 80 статей з питань ботаніки та біології. Він став автором першого російського фундаментального «Підручника ботаніки», «Курсу ботаніки для університетських слухачів» у 2 томах, багатьох наукових та популярних праць, зокрема «Гармонія в природі», «Географія рослин», «Бесіди про землю та тварин, що на ній живуть» та інших. До речі, його книга «Про Катеринославську флору» (1866) – перша праця, що узагальнює рослинність українських степів, у якій описано понад 1000 видів рослин.

У 1861–1863 роках Бекетов редагував «Вісник Імператорського Російського географічного товариства». З 1881 року став секретарем, а в 1891–1897 роках – віцепрезидентом Вільного економічного товариства і редактором його «Трудів». Андрій Миколайович брав також дуже діяльну участь у роботі з'їздів російських дослідників природи і лікарів, на яких не раз обирався головою. Він був одним із засновників Санкт-Петербурзького товариства дослідників природи і редактором (1870–1880) його «Трудів». А. М. Бекетов, за спогадами В. І. Вернадського (1916), «був живим, культурним громадським діячем. <...> Вищі жіночі курси, університет, Вільне Економічне та інші вчені суспільства, широка популяризація природознавства, постійне спілкування з молоддю забирали більшу частину

його часу протягом усіх років його професури. Однак ніколи при цьому А. М. Бекетов не кидав наукових занять, він був все життя повністю відданий науці. <...> Бекетов як ботанік сформувався ще до робіт Дарвіна; водночас його думка незалежно працювала в галузях, суміжних з тими, які стали панівними після 1859 року <...> Це відчувалося і в його бесідах, і в його статтях, і в його лекціях. Я пам'ятаю, що для нас поряд із тим новим світом, який відкривався на його лекціях про життя рослин, закритим нам раніше шкільним вченням, ці лекції були цінними тим, що вони намагалися пов'язувати конкретні факти точного знання із цілісним і своєрідним філософським світоглядом».

Науковий та просвітницький діяч, Андрій Миколайович водночас не був кабінетним працівником, його любили й поважали колеги та студенти, захисником яких йому доводилося виступати. Відомий випадок, коли ректор домігся дозволу складати іспити студенту, якого за участь у заворушеннях ув'язнили до фортеці. І хоча на іспит його приводив конвой, але зрештою студент отримав диплом про закінчення навчального закладу.

Очевидно, що родина такої визначної людини притягувала представників різних соціальних верств, різних професій. По суботах двері ректорського будинку відчинялися для гостей, яких в інші дні збиралося до ста (!) осіб. Це був свого роду клуб, відвідувачі якого, залежно від уподобань та інтересів, обговорювали наукові, філософські та суспільні питання або присвячували час музиці, співу, танцям. Було навіть частування, зокрема чай з бутербродами, фруктами, домашнім варенням.

Від дружини Єлизавети Григорівни, дівоче прізвище Кареліна (1836–1902), у Андрія Миколайовича було три доньки: Катерина (17.08.1855–04.05.1892), Олександра (1860–1923) та Марія (1862–1938). Дружина вільно володіла

кількома мовами, працювала над перекладами. Серед її доробку – романи Жорж Санд і Г. Бічер-Стоу, Е. Гаскелла, Дж. Еліота, Вальтера Скотта, Чарльза Дікенса, Віктора Гюго, Оноре де Бальзака, Олівера Голдсмита, Вільяма Текеря, А. Р. Лесажа, Ф. Брет Гарта, Гі де Мопассана, Гюстава Флобера, книги Чарльза Дарвіна («Подорож навколо світу на кораблі «Бігль», 1865; багаторазово перевидавалася), Г. М. Стенлі («У нетрях Африки», 1892; «Мої чорношкірі супутники та їх дивовижні розповіді», 1894) та інші. Деякі книги в перекладі Єлизавети Григорівни Бекетової продовжували перевидавати і за радянських часів (1950–1960), наприклад «Девід Коперфільд» Чарльза Дікенса, «Айвенго» Вальтера Скотта та інші.

Стопами матері пішла *старша дочка Катерина*. 1860 року вона з батьками переїхала з Москви до Санкт-Петербурга. Здобула домашню освіту. У 1877 році вступила на Вищі жіночі курси (Бестужевські курси) у Санкт-Петербурзі (не закінчила). У 1891 році вийшла заміж за літературного критика, перекладача, публіциста Платона Миколайовича Краснова. Її чоловік закінчив 1-у петербурзьку класичну гімназію та фізико-математичний факультет Петербурзького університету. Майже все життя служив у залізничному відомстві, де вважався найбільшим фахівцем, та дослужився до генеральських чинів. Але широкому загалу відоміший як перекладач з античних авторів – Марка Аврелія, Сенеки, Софокла, Тібулла, а також європейських та американських авторів нового часу – Г. К. Андерсена, Дж. Байрона, Г. Гейне, Теодора Гофмана, У. Шекспіра, Г. Лонгфелло, Т. Мура і т.д.

Також Краснов активно виступав із критичними статтями й замітками про класичних та сучасних авторів літературних творів. Він писав про Пушкіна і Толстого,

Огарьова й Кольцова, Фета і Тютчева, Буніна й Короленка, Аполлона Григор'єва і Якова Полонського, Леоніда Андрєєва та Олександра Серафимовича.

Чоловік Катєрини був представником не менш відомого роду Краснових. Його батько Микола Іванович Краснов – найбільший дослідник козацької історії. Молодший брат Петро – отаман Війська Донського. Старший брат Андрій – професор, один із основоположників геоботаніки, засновник Батумського ботанічного саду, відкритого 1912 року. Ця пара, Катєрина і Платон, могла б стати непересічною літературною сім'єю. На жаль, у 37 років вона пішла з життя. На тридцять два роки переживши дружину, Платон Миколайович помер у Ленінграді, 1924 року.

Катєрина Бекєтова дебютувала у пресі перекладенням оповідання Брет Гарта «Малютка Сильвестра» та віршами для дітей, підписаними криптонімом «Є. Б-ва». Вірші та проза Бекєтової публікувалися в журналах «Вісник Європи», «Вітчизняні записки», «Вогник», «Вісник моди», «Все-світня ілюстрація», «Спостерігач», у журналах для дітей та юнацтва «Вісник виховання», «Дитяче читання», «Мій журнал», «Джерельце». Вона стала відомою дитячою письменницею та автором переробок для юнацького читання епізодів з романів Чарльза Дарвіна, Віктора Гюґо та інших зарубіжних письменників. Саме їй належить вірш «Бузок», на слова якого С. В. Рахманінов написав відомий романс.

Дочці Олександрі Андріївни судилося стати матір'ю поета Олександра Блока (прізвище за другим чоловіком Кублицька-Піоттух).

У січні 1879 року одружилася з Олександром Львовичем Блоком (1852 – 1909), юристом, професором Варшавського університету. Але шлюб вийшов невдалим. Після народження сина Олександра в листопаді 1880 року, вона



Катерина Андріївна Бекетова.

пішла від чоловіка. Через кілька років їй вдалося домогтися указу Синоду про розірвання шлюбу з першим чоловіком. Надалі вона вийшла заміж за гвардійського офіцера Франца Феліксовича Кублицького-Піоттуха.

У зв'язку із загостреннями нервової хвороби з «психічним ухилом» в 1910 і 1917 роках по кілька місяців перебувала в санаторіях. У січні 1920 року помер її чоловік. 7 серпня 1921 року помер син. 25 лютого 1923 року спочила сама Олександра Андріївна.

Ще одна донька *Марія Андріївна Бекетова*, також наслідувала матір – вона стала відомою перекладачкою, мемуаристкою, автором популярних книг для дітей. При цьому головною справою свого життя вона вважала музику, а література, за її словами, була більше для заробітку. 1879 року закінчила Василеостровську жіночу гімназію в Петербурзі, почала публікувати в журналах переклади. У 1880-ті роки підготувала низку книг та брошур для народного читання. У 1892 році написала для видавця серії ЖЗЛ біографічний нарис про Ганса Крістіана Андерсена. Наприкінці ХІХ століття вона пише для дітей нариси «Життя і мандри Христофора Колумба», «Що за земля Голландія і як живуть голландці», «Ірландія та ірландці», «Шотландія та шотландці», «Нафта та нафтова справа в



Олександра Андріївна Бекетова, мати
поета Олександра Блока.

Росії». У 1900–1910 роки працює в журналах «Сонечко» та «Схід», випускає книжки для дітей. Після смерті Блока видає три книги про нього – «О. Блок. Біографічний нарис» (1922), «О. Блок та його мати. Спогади та нотатки» (1925) та «Шахматове. Сімейна хроніка» (1930). Окрім цих, вийшло ще кілька її книг про відомого племінника. Померла 2 грудня 1938 року в Ленінграді.

Не дивно, що Андрій Миколайович Бекетов, голова такої творчо обдарованої сім'ї, був організатором та натхненником створення Вищих жіночих курсів, які отримали пізніше назву Бестужевських. Від самого початку і до 1889 року курси були об'єктом безперестанних турбот та піклування Андрія Миколайовича як голови комітету. Після реорганізації курсів тодішній міністр освіти не дозволив призначити ліберального та неспокійного Бекетова їх керівником, а вибрав «благонадійного» професора К. Н. Бестужева-Рюміна.

А. М. Бекетов цікавився не тільки наукою, багато часу він присвячував літературній праці. Його обирали членом комітету Літературного фонду, де Андрій Миколайович спілкувався з М. Є. Салтиковим-Щедріним, М. К. Михайлівським, В. Г. Короленком. Перу Андрія Бекетова належать мемуари, портрети сучасників, історичні романи,

автобіографічні записки та багато іншого. Навдивовижу, якою точною та виразною мовою вони написані! Це була та чиста, красива і ємна російська мова, якій навчали в петербурзькій гімназії, де з любов'ю ставилися до літератури і золотого, і срібного віків. Біографи Андрія Миколайовича наголошують: у його текстах – жодних архаїчних конструкцій, випадкових слів і неохайних фраз, усе написано дуже просто, ясно, логічно, талановито.

Внутрішнім світом Андрій Миколайович був схожий на старшого брата – Олексія: так само цурався наживи та користолюбства, часом навіть соромився своєї забезпеченості. Характерний епізод описала дружина Д. І. Менделєєва – Ганна Іванівна. Невеликі маєтки – Боблове та Шахматове, де сім'ї проводили літо, знаходилися поряд. «Наскільки була чужа ця добра людина поміщицьких інтересів, – пише Ганна Іванівна, – зрозуміло з розповіді місцевого селянина. Одного разу на прогулянці, у своєму лісі, Андрій Миколайович зустрів старого селянина, який зрубав величезне дерево і забирав його з бекетівського лісу додому. Побачивши це, Андрій Миколайович дуже зніяковів і, як завжди, хотів зробити вигляд, що нічого не помітив, але побачив, що дідові тягти було дуже важко, і несміливо й конфузно запропонував: «Трофим, давай я тобі допоможу». На що той, слід сказати правду, так само конфузливо погодився. І ось знайомий обом Фома (від якого почули це оповідання) уявив собі кумедну і зворушливу картину, як пан, що насаджується та крекче, тягнув із власного лісу дерево для селянина, який його вкрав». До речі, сам Андрій Миколайович про цей випадок ніколи і нікому не розповідав.

На думку сучасників, точну характеристику Андрію Миколайовичу дав К. А. Гимірязев: «Гарібальдієць, лицар

без страху і докору, гарячий захисник скривджених і борець проти несправедливості... Найвидатнішою його моральною рисою була доброта, любов до людей, забуття себе заради інших».

Молодший син Бекетових – Микола Миколайович, після домашнього навчання виховувався в 1-й Петербурзькій гімназії. Так само, як середній брат, вступив до Петербурзького університету (1844), після 3-го курсу перейшов до Казанського, відділення природничих наук якого закінчив у 1849 році. Чому ж він пішов зі столичного університету?

Вище зазначалося, що всі брати Бекетови навчалися у Санкт-Петербурзі в різних навчальних закладах. На початку 1840-х років вони близько зійшлися з волелюбно налаштованою молоддю, захоплювалися утопічним соціалізмом, фур'єризмом тощо. Потім була низка невідомих нам подій, після яких молодший брат – Микола – продовжив навчання вже в Казані. Що саме сталося – достовірно встановити неможливо. Існує припущення, що Микола перевівся на навчання до Казанського університету після суворої розмови з батьком, Миколою Олексійовичем. Нібито голові родини стало відомо про захоплення синів соціалістичними ідеями. І той вжив заходів. Фактично, він перевів молодшого сина вчитися в Казань і тим врятував його від репресій уряду, що відбулися рік потому. Членів гуртка Петрашевського, серед яких був і молодий Достоевський, засудили, як відомо, до страти через повішення, і лише в останню хвилину оголосили помилування (22 грудня 1849 р.).

Невідомо, що сказав батько синові, які доводи наводив на свою користь, але факт залишається фактом: усі троє синів

назавжди відійшли від прямої революційної діяльності. Однак, це не заважало владі з недовірою ставитись до середнього брата – Андрія Миколайовича. Мабуть, не дарма. Вже ректором він подав заяву про відставку на знак протесту проти розправи поліції над студентами очолюваного ним університету. Після закінчення Казанського університету, Микола Миколайович переїхав до Санкт-Петербурга, де деякий час працював у Медико-хірургічній академії. У 1853 році захищає магістерську дисертацію і вирішує працювати на кафедрі хімії та технології Санкт-Петербурзького університету (1853–1855).

Заняття хімією визначило його подальший життєвий шлях і згодом він отримав звання «піонера фізичної хімії», продовжувача справи Михайла Ломоносова. Через всю наукову діяльність М. М. Бекетова проходить червоною ниткою один напрям – хіміка-філософа. Намагаючись дійти до суті хімічних процесів, Микола Миколайович пішов незвіданим шляхом теоретичної хімії. У 1854 році він отримав ступінь магістра хімії, а через рік його призначили, як і середнього брата, до Харківського університету. Прибувши на місце, ад'юнкт (особа, яка проходить наукове стажування) виявив, що кафедра хімії знаходилася в занедбаному стані, практичних занять зі студентами не проводилося.

Двадцятивосьмирічний Микола Бекетов з ентузіазмом береться до справи. З його появою в лабораторії стали проводитися роботи як суто навчальні (підготовка демонстраційних дослідів, практичні заняття студентів), так і науково-дослідні. У травні 1858 року М. М. Бекетов на 15 місяців вирушає в наукове відрядження закордон – до Великобританії, Франції та Німеччини. У Європі він познайомився з видатними вченими, у Франції був

представлений Паризькому хімічному товариству та обраний його членом. У Парижі Бекетов закупив «різних інструментів та матеріалів» для лабораторії Харківського університету на виділену університетом суму 1000 франків. Це відрядження відіграло, безумовно, велику роль у подальшому формуванні Бекетова як вченого.

Відомо, що в 1864 році Бекетов першим досліджував мінеральні води з хутора Березова (під Харковом), який згодом перетворився на лікувально-оздоровчий курорт. 28 березня 1865 року на засіданні фізико-математичного факультету Харківського університету відбувся успішний захист докторської дисертації Бекетова «Дослідження над явищами витіснення одних елементів іншими». Того ж року він стає ординарним (тобто штатним) професором Імператорського Харківського університету. Саме тут, у Харкові, через 100 років після смерті Ломоносова, Микола Миколайович Бекетов першим у світі запровадив фізичну хімію як окрему дисципліну до університетської програми. Того ж 1865 року в Харківському університеті він прочитав перший курс фізичної хімії («фізико-хімії»).

Наприкінці 1886 року М. М. Бекетова обирають академіком. Так завершується тридцятидворічний харківський період діяльності вченого та починається двадцятип'ятирічний, також дуже насичений, петербурзький період. У 1887 році професора М. М. Бекетова обирають членом-кореспондентом імператорської Санкт-Петербурзької Академії наук. Він переїжджає до столиці, місцем роботи стає хімічна лабораторія Академії. Одночасно з 1887 по 1889 рік він навчає хімії Спадкоємця Цесаревича (майбутнього Імператора Миколу II). У період із 1889 по 1911 рік п'ятиразово ставав Президентом Російського фізико-хімічного товариства,



Брати Бекетови: Андрій (ліворуч), Олексій (у центрі), Микола.
С.-Петербург, 1880-ті роки.

читав лекції з хімії на Вищих жіночих курсах у Санкт-Петербурзі.

Наукова діяльність М. М. Бекетова тривала понад 60 років. Про її результативність образно сказав професор, доктор технічних наук О. П. Мchedlov-Петросян: «Заставши у студентські роки ще відлуння боротьби з теорією флогістону, Бекетов у старості встиг взяти участь в обговоренні проблеми радіоактивності, опублікувавши з 1903 по 1909 рік чотири статті, присвячені властивостям радію». Почесний академік І. А. Каблуков також вважав, що ім'я М. М. Бекетова поруч з іменами Д. І. Менделєєва і А. М. Бутлерова, буде вписано золотими літерами до історії науки в Росії.

Микола Миколайович багато зробив і для Харкова. Його зусиллями започатковано Харківське відділення



Родина М. М. Бекетова.
1890-ті роки. О. М. Бекетов
(стоїть праворуч). Батько та
мати сидять у центрі.

Всеросійського науково-технічного товариства. Відомо, що він дбав і про підтримку незаможних студентів, був одним із засновників Товариства для допомоги студентам університету. Бекетов доклав чимало зусиль для створення у 1860-х роках Харківського товариства розповсюдження в народі грамотності, а згодом і Харківської громадської бібліотеки (нині – Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка).

Тут, у Харкові, у Миколи Миколайовича та його дружини Олени Карлівни (уродженої Мільгоф) народилося 5 дітей: Олексій (03.03.1862–23.11.1941), Катерина (1865–1937), Микола (?–25.09.1918), Володимир (?–?, хімік), Петро (?–?). Дочка Катерина мала трьох синів від В. А. Юрковського (1866–1920). Один із дітей помер у 1915 році, другого більшовики вбили в 1918 році в Алушті, доля останнього невідома.

Про Олексія Миколайовича Бекетова, який створив новий архітектурний вигляд Харкова, йтиметься в наступному розділі.



Батько М. М. Бекетов із донькою і трьома синами на дачі в Алушті.
Перший ліворуч – М. М. Бекетов (молодший). 1900-ті роки.

Микола Миколайович Бекетов (молодший) був відомим виноробом, власником багатих маєтків у Криму, біологом за освітою. У книзі Григорія Москвича «Путівник по Криму», виданої в Санкт-Петербурзі (1913), у другій частині повідомляється: «Над Гурзуфом, нижчим за верхне шосе, знаходиться маєток «Болгатур», що славиться своїми зразковими виноградниками і відомим виноробним господарством М. М. Бекетова. Усі, хто цікавиться виноробством, зустрінуть тут звичайну гостинність і отримають усі роз'яснення щодо цієї цікавої галузі».



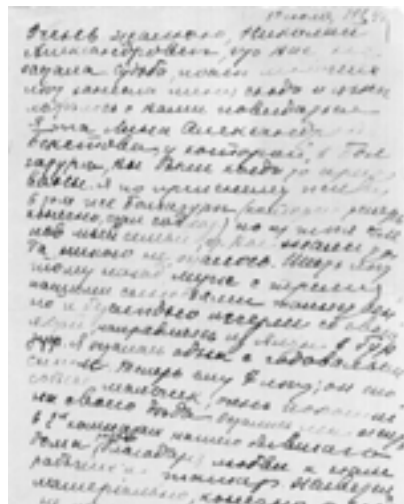
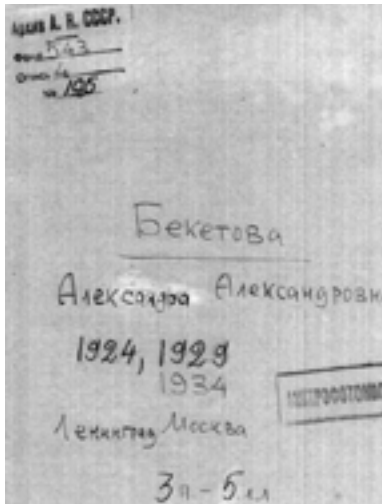
«Яхта Бекетова» – підпис на фото в архіві родини. Можливо, це яхта М. М. Бекетова-старшого. Цілком можна припустити, що така ж сама яхта була у М. М. Бекетова-молодшого.

Микола Миколайович закінчив виноробне училище у Франції та з успіхом працював у своїх кримських володіннях. Його чудові вина мали величезний попит і були відомі по всій Росії. Він мав власні магазини в Петербурзі, Москві, Харкові, Катеринославі, Єкатеринбурзі, Севастополі, Ялті, Гурзуфі та Алушті. Багатий винороб брав активну участь у суспільному житті Ялтинського повіту, був обраний голосним.

Головний маєток М. М. Бекетова Ай-Гурзуф знаходився недалеко від моря. На території садиби розташовувалися три упорядковані житлові двоповерхові кам'яні будинки. Для зберігання вин та винних матеріалів було споруджено три підвали. Садибою протікав гірський струмок, з якого поливали город і плодовий сад. Було в маєтку й озеро, куди 1920 року пустили рибу.

Крім житла тут знаходилися також будинок для тютюнового плантатора, кілька кам'яних одноповерхових будинків для різних господарських потреб, бондарна, слюсарна та теслярська майстерні, барак, кухня, пральня, оранжерея, будівля для перегонки куба, гуртожиток для робітників, тютюновий кам'яний сарай, склад для пляшок, стайня, склад для садового та господарського інвентарю.

Микола Миколайович був одружений на Олександрі Олександрівні уроджені Гельцель (1876–1943). Мав від



Титул справи та перший лист О. О. Бекетової з архіву АН СРСР. неї чотирьох синів: Миколу, Андрія, Олександра, Лева, Дмитра.

1918 року в родині сталася трагедія. Одного дня Микола Миколайович та троє його синів вирушили в море на своїй вітрильній яхті. Увечері того ж дня прийшла рокова звістка – яхта потонула, всі пасажери загинули, тіла їх так і не знайшли. За один день Олександра Олександрівна Бекетова втратила чоловіка та трьох синів.

І надалі доля цієї мужньої та талановитої жінки складалася трагічно, про що відомо з її листів, які датуються 1929-1934 роками і зберігаються в архіві Російської академії наук (Фонд 543. Опис 4. справа №196).

1 липня 1924 року вона пише, що після трагічної звістки осталась одна з годовалою дитиною на руках: «Тепер йому 7 років; він здібний хлопчик, дуже схожий на свого діда. Залишилися ми з ним у 2-х кімнатах нашого колишнього будинку лише завдяки любові до нас робітників та татар.

Живемо матеріально, звичайно, дуже нелегко, але ... я духом не падаю і невтомно борюся зі своєю важкою ношею. Найбільшою підтримкою є розташування та дружнє відношення навколишнього населення. Воно нам, певною мірою, з Дімою, замінює рідних».

Тобто, поширена в ЗМІ інформація про те, що її чоловік з дітьми загинув в 1911 році, є недостовірною. Можливо, авторка книги «Путешествие по дворянским именам Крыма» (2003, 2011) Т. Брагіна не знала про зберігання в архіві і скористалася недостовірною інформацією.

Після встановлення радянської влади в Криму Олександра Олександрівна, як і багато інших приватних власників, втратила все майно і жила у злиднях. У грудні 1920 року більшовики націоналізували маєток М. М. Бекетова. Але вона не переймалась цим, у неї була надія – син Дмитро, якому вона мріяла дати освіту і заради цього у травні 1929 року поїхала в Москву просити у влади стипендію на навчання для онука М. М. Бекетова: «Діма чудово закінчив Гурзуфську школу, знає 2 іноз. мови, але у нас немає школи 2 ступеня. Треба його навчати у Сімферополі. Ось чому наскільки страшно важливо отримати цю стипендію. Мені 53 роки; незважаючи на перенесену трагедію, що постійно переживається, я зовсім ще працездатна, але отримати службу мені неможливо давно. ... отримати переклади з англ. та фр. мови також важко, як увійти верблюду в вушко голки. Болгарський будинок дуже постраждав від землетрусу, мешкаємо лише у 2 кімнатах. Поки не увяляю, як я зможу привести його до ладу».

І ось, завдяки клопотанням та підтримці академіків-хіміків, давніх приятелів М. М. Бекетова, з нагоди його сторіччя двом онукам, які осталися без батьків



Олександра Олександрівна
Бекетова, дружина
винороба М. М. Бекетова.

на свого діда, був обдарований великими здібностями і жадав знання. Все, здавалося, усміхалося цьому здібному, кучерявому, синьоокому хлопчику, але зла доля переслідує нашу родину. Очевидно, у вагоні отримав лютий тоді цереброспінальний менінгіт. Більше трьох місяців боровся гордий хлопчик з цією жахливою, ще темною для медицини хворобою, і нарешті був переможений нею».

Дійсно, рок переслідував цю мужню жінку. Вона залишилася в Москві. Талановита перекладачка влаштувалася на службу, стала членом Співки Письменників СРСР. У її перекладі досі видають «Діти капітана Гранта» Жюль Верна, «Консуело» Жорж Санд, «Девід Копперфілд» Чарльза Дікенса та інші.

Проживши кілька років у столиці, 1941 року Олександра Олександрівна поїхала до родичів у Харків, де її застала війна. В 1942 році вже літня жінка пішла працювати до німецького шпиталю з метою допомагати підпільникам і партизанам. Ризикуючи життям, вона передавала звідти медикаменти та перев'язувальні матеріали. А ще багатьом харків'янам допомогла врятуватися від



Катерина Миколаївна Бекетова.

загибелі, уникнути катівень гестапо, забезпечуючи їх підробленими документами. Самій же уникнути арешту не вдалося. 27 лютого 1943 року її було заарештовано. Разом з іншими харків'янами вона була розстріляна фашистами в районі лісопарку міста Харкова. У Книзі пам'яті України по Харківській області у списку є ім'я Олександри Олександрівни Бекетової, гідної представниці свого прізвища.

Про Володимира Миколайовича Бекетова відомо, що він пішов стопами батька – став хіміком, працював у Петербурзі з батьком. В роки Першої світової війни займався виробництвом йоду і броду в Саках у Криму. Дата і причина смерті невідомі. Але в 1929 році його сину Борисові разом з двоюрідним братом Дмитром від Академії наук була надана персональна стипендія як таким що не мали батьків. Іншої інформації про цю гілку роду знайти не вдалося.

Четвертий син, Петро Миколайович, став морським офіцером, служив у торговому порту Пернов – це все, що про нього відомо.

Про Катерину Миколаївну Бекетову (Юрковську) є дуже мало достовірних відомостей. Її чоловік і син служили у флоті. Чоловік – капітан далекого плавання, служив на торговому судні. Син – лейтенант російського флоту, учасник Першої світової. За словами Ф. С. Рофе-Бекетова, після перевороту 1917 року вона залишилась в Криму. Нібито доля її сім'ї описана в повісті І. С. Шмельова «Сонце мертвих». Якщо вірити цьому твердженню, у Катерини Юрковської (Бекетової) був син, якого вбили більшовики в Алушті 1918 року, невістка померла від холери. Залишився від сина онучок років двох (ймовірно, від середнього сина, Андрія). Сама вона описана в повісті як Юрчиха.

Кримські краєзнавці підтвердили, що в Окладному аркуші нерухомого майна міста Алушти, де знаходилася дача Бекетових, за 1909–1911 роки за номером 61 вказана Юрківська Катерина Миколаївна, дружина підполковника. 30 листопада 1911 року, у день смерті Миколи Миколайовича, його племінник Олександр Блок зробив такий запис у своєму щоденнику: «Помер останній представник чоловічої лінії роду Бекетових...». Він мав на увазі, звичайно, сім'ю свого діда та його братів.

Яскравим продовжувачем ще однієї гілки роду Бекетових у ХХ столітті став Олексій Миколайович Бекетов та його нащадки, про яких і йтиметься в наступних розділах.

РОЗДІЛ 2. ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ БЕКЕТОВ

СТАНОВЛЕННЯ (1862–1894)

Майбутній академік архітектури народився в Харкові 19 лютого (3 березня за н. ст.) 1862 року. І хоча до щорічного свята за народним календарем, дня теплого Олексія, залишалося понад три тижні, ім'я хлопчику дали одне з найчастіше вживаних – Олексій. За якою саме адресою тоді мешкали його батьки, встановити не вдалося. Нечисленні документи свідчать, що сім'я ад'юнкта, а пізніше професора М. М. Бекетова за тридцять два роки життя в Харкові багато разів змінювала місце проживання. Достеменно відомі такі адреси: вулиця Воробйова, 5 (тоді – вулиця Скрипницька), вулиця Чоботарська, 32 та вулиця Коцарська, 31. Якщо вірити краєзнавцям, це далеко не повний перелік орендованих квартир професора. Ймовірно, перша з них перебувала в парафії Христо-Різдвяної церкви, оскільки саме в ній хрестили Олексія. Розташовувалася вона в Залопанській частині Харкова, на розі нинішніх вулиці Конторської (колишня Червоножовтнева) та Клубного провулка (колишня Різдвяна). Христо-Різдвяна церква до того ж вважалася однією з найстаріших у місті. Так, Дмитро Федоровський вказує, що Христо-Різдвяна церква зведена в 1655 році. [1] За свою історію вона тричі перебудовувалася, а вже вчетверте її звели в камені. За відомостями цієї церкви за 1862 рік, у парафії значиться чоловічої статі 167 і жіночої 181 душа, через що, за словами настоятеля, храм до 1856 року став непоказним. І лише завдяки купцеві Кузину, відомому



Христо-Різдвяна церква.

меценату свого часу, на рубежі 1860-х років храм ніби отримав друге дихання – у жовтні 1861 року були освячені межі, напередодні прибудовані до основного приміщення.

Тож дитину хрестили в оновленому храмі. У метричній книзі за 1862 рік у першій частині (про народжених) під № 10 є запис: «лютого 19 народився, а хрещений березня 10 числа Олексій; батьки його професор Харківського

університету Надвірний Радник Микола Ніколаєв син Бекетов та законна дружина його Олена Карлова дочка, обидва православного сповідання. Сприймачами були: інженер штабскапітан Олексій Ніколаєв син Бекетов та дворянка, дівиця Марія Карлова, дочка Мільгоф. Таїнство хрещення звершував священник Дмитро Федоровський». [2]

«Сприймачем» новонародженого, тобто «хрещеним батьком», був старший брат Миколи Миколайовича, повний тезка майбутнього академіка архітектури, Олексій Миколайович, який приїхав на хрестини з Пензи.

Початкову освіту Олексій здобував у Першому реальному училищі (1875–1882). Історія їх появи така. Оскільки класичні казенні та приватні гімназії готували учнів переважно до вступу в Університет, виникла потреба в навчальних закладах, орієнтованих на підготовку до Технологічного та інших вищих закладів практичного спрямування. Такими підготовчими закладами стали реальні училища, куди приймали лише хлопчиків. Спочатку вони називалися реальними гімназіями та були 7-класними. Термін навчання становив 6 років. Перейменовані в училища у 1872 році. На відміну від гімназій, у реальних училищах основне місце в навчальному плані посідали природничі і точні науки. Також велика увага приділялася іноземним мовам. У суспільній свідомості «реальна» освіта сприймалась на щабель нижче, ніж класична. Можливо, тому що випускник гімназії мав право вступати до технічного ВНЗ, а «реаліст» міг тримати іспити до вищих технічних навчальних закладів чи на фізико-математичні та медичні факультети університетів лише з дозволу міністра народної освіти чи його заступника.

Перше харківське реальне училище відкрилося у 1873



Перше реальне училище (пр. Героїв Харкова, 45).

році в будинку купців Костюріних на колишній Кінній вулиці (нині – вулиця Богдана Хмельницького). До 1877 року навчальний заклад переїхав у спеціально збудований будинок на колишній Старо-Московській вулиці, 15 (нині – проспект Героїв Харкова, 45). Будівля за проектом архітектора Кирила Олексійовича Толкунова належала до кращих шкільних споруд міста. В училищі були підготовчі, шість основних класів та додатковий сьомий, де учні готувалися до вступу до вищих навчальних закладів.

З дитинства Олексій непогано малював, тому паралельно з навчанням відвідував відому в Харкові та далеко за її межами приватну художню школу М. Д. Іванової-Раєвської. Але живопис залишився все ж таки захопленням, хоч і на все життя, а професією було обрано архітектуру. Чому саме архітектура, а не хімія чи фізика, наприклад? Наприкінці життєвого шляху в інтерв'ю газеті «Соціалістична Харківщина» 12 вересня 1940 року визнаний метр архітектури сказав, що на виборі професії далася взнаки

прочитана в юності книга Віктора Гюго «Собор Паризької богоматері». Особливо його вразила авторська думка про те, що архітектура – це безсмертна кам'яна книга, за якою можна читати історію народу, дізнатися про його естетичні потреби та культурний рівень. Це було настільки точно порівняння, що Олексій, який захоплювався, крім малювання, ще й історією, не міг не звернути на нього уваги.

Ще одним поштовхом до вибору професії могла стати вистава Г. Ібсена «Будівельник Сольнес», яка також подобалася Олексію. Відкриттям для нього стала думка, що будівничий може бути і романтиком, і поетом! Ця теза також запала в душу юнака, адже йому хотілося творити і творити! Так, через мистецтво, через бачення професії як творчості, молодий Бекетов дійшов рішення стати архітектором.

Безумовно, тому сприяла ще й надзвичайно духовна атмосфера, що панувала у сім'ї Бекетових, де батьки свідомо займалися розвитком творчих здібностей дітей. Як ми вже знаємо, у їхньому роді культурні традиції мали глибоке коріння, а відданість своїй справі, готовність до безкорисливої громадської та просвітницької діяльності протягом століть відрізняла багатьох представників цієї родини.

Втім, неможливо при обговоренні факторів, які сприяли вибору професії, ігнорувати його величність випадок. Прогресивне академічне середовище, в якому зростав Олексій Бекетов, зміни, що відбувалися у суспільстві в період його дорослішання, не могли не вплинути на життєву мету. Наприклад, Олексій навчався в Першому реальному училищі (1875–1882), де малюнок і живопис викладав учень всесвітньовідомого Карла Брюллова – відомий у майбутньому художник Дмитро Безперчий. Паралельно навчанню в училищі, хлопчик відвідував

приватну художню школу М. Д. Раєвської-Іванової. Відомо, що вона була першою з жінок (якщо не єдиною) з офіційним званням художника від С.-Петербурзької Академії мистецтв.

Взагалі, тут доречно згадати приказку: «Який тісний світ!». Дійсно, ось як, наприклад, доля зводить людей! Марія Іванова освіту здобула в домашніх вчителів. На випускних іспитах познайомилася з Христиною Данилівною Алчевською – майбутньою тещею Олексія Бекетова. Зустріч із Алчевською визначила всю подальшу долю Марії. Після закінчення школи наступні п'ять років майбутня художниця провела за кордоном – у Франції, Італії та Німеччині. У Дрездені Марія навчалася живопису у професора Академії мистецтв, історичного живописця та портретиста Карла Людвіга Адольфа Ергардта. У 1868 році молода художниця повернулася до Росії і вирішила отримати диплом у Петербурзькій Академії мистецтв. У приймальній комісії вчені мужі, переглянувши її роботи, піддали Марію принизливій перевірці. Спочатку до Дрездена надіслали запит, а після підтвердження факту навчання влаштували теоретичний іспит, який Марія Іванова блискуче витримала. Це був безпрецедентний випадок: вперше в Росії жінка була допущена до іспитів в Академії, успішно їх здала та отримала звання вільного художника.

Повернувшись після закінчення Академії до Харкова, Марія позичає у своєї матері 500 рублів і на початку 1869 року дає в газетах оголошення про відкриття загальнодоступної художньої школи. Це було втілення її давньої мрії – вчити малювати всіх охочих та відкрити окремих спеціальний навчальний заклад художньо-промислового спрямування. Школа дуже швидко стала жвавим центром



Праворуч – стара будівля Каплунівської церкви.
 На передньому плані – Харківське художнє училище.
 Фото приблизно середини 1920 рр.

мистецького життя Харкова, а за кілька років її став відвідувати і Олексій Бекетов.

На початку 1890-х років Марія Дмитрівна починає втрачати зір. Вона просить міську Думу прийняти школу, і з 1896 року та перетворюється на Міську школу малювання та живопису. Зрештою в 1912 році школа набула статусу Харківського художнього училища, для якого в 1915 році за проектом Костянтина Миколайовича Жукова було побудовано окрему будівлю на колишній Каплунівській вулиці (нині – Мистецтв, 8). Таким чином, роль М. Д. Раєвської в галузі художньої освіти аналогічна значенню Х. Д. Алчевської щодо загальної народної освіти.



Іванова-Раєвська Марія Дмитрівна. 1889 рік.

У 1882 році двадцятирічний Бекетов вирушає до Санкт-Петербурга, де знаходився єдиний у Росії навчальний заклад, який готував архітекторів і який закінчувала М. Д. Раєвська-Іванова. Це була Імператорська Академія мистецтв, куди Бекетов вступає на архітектурний факультет. Життя в столиці Олексій починає з деяким страхом і невиразною вірою в те, що вибрав правильний шлях.

Санкт-Петербург вразив майбутнього академіка своєю архітектурою – найкращими зразками російського класицизму: роботами Кокорінова, Козакова, Баженова, якого в Академії так і називали – «поет в архітектурі». Потім Бекетов їде до Москви і кілька днів проводить у храмі Василя Блаженного, вбираючи запахи стародавнього каменю, воску та церковної прохолоди. Він зачарований геніальним твором XVI століття, який звели російські самородки, неписьменні теслярі Постніков і Барма. Враження юнака посилює легенда про те, що Іван Грозний, після завершення будівництва, велів її творцям виколоти очі – щоб вони ніколи більше не змогли повторити подібний шедевр.

Бекетов вивчає архітектуру дзвіниці храму Івана Великого, стародавніх кремлівських стін, знаменитої Коломенської церкви, просочених самобутнім духом автентичності. Десятки ескізів та акварельних малюнків лягають в альбом і стануть йому підмогою в майбутній професії. І ось парадокс: пройдуть десятиліття, і до послужного списку академіка архітектури Бекетова увійдуть десятки адміністративних, виробничих, навчальних, житлових будівель – і лише дві церкви. Одна з них (Вознесенська), зведена під його керівництвом у 1913 році, збереглася й досі в місті Тростянці (нині – Сумської області). Друга була збудована в рідному Харкові, на вулиці Пушкінській. Однак Ново-Каплунівську спіткала сумна доля – ще за життя Олексія Миколайовича її розібрали на початку 1930-х років, про що буде розказано далі. Її величний вигляд, про який можна судити з проекту, що зберігся, та ілюстрації (відтвореній на обкладинці книги), дозволяє захоплюватися архітектурними здібностями Бекетова і під час створення будівель релігійного призначення. Хто знає, можливо він планував присвятити себе храмовому будівництву у зрілому віці. І скільки би храмам дав життя Бекетов, якби не 1917 рік...

У Санкт-Петербурзі Бекетов із товаришами по навчанню продовжує знайомитися з міським архітектурним ансамблем. Годинами вони простоювали біля палаців, зведених генієм Растреллі, дивуючись цілісності його стилю. Чи не у свого старшого колеги навчився Бекетов ніколи не зазнавати сумнівів та вагань у виконанні взятого в роботу проекту, ніколи не зраджувати своєму смаку?

Про те, як жилося і навчалоя майбутньому академіку у столиці, розповідають два документальні джерела. Перший – це його листи до батьків до Харкова, другий –



Академія мистецтв, м. С.-Петербург.

автобіографія 1940 року. Ось фрагменти кількох листів, надісланих до Харкова першокурсником Бекетовим за пів року після від'їзду з дому.

«7 лютого 1883 року.

Милі мамо і тато!

<...> позавчора ввечері можна було, увійшовши до великої актовій зали університету і піднявши голову догори, вільно рахувати зірки на петербурзькому небосхилі, іншими словами, в університеті була пожежа, досить велика, згоріла одна актова зала, переважно стеля, і це сталося якраз за два дні до акту, висновків з приводу цієї останньої обставини можна зробити дуже багато, але пояснюється поки що ця пригода дуже миролюбно, саме, що протоплювали залу перед актом і в трубі був прогар, куди і проник вогонь. Останнім часом у нас тут дуже часто почали з'являтися пожежі, днями, наприклад, надумала горіти вітальня, а того ж вечора, коли була пожежа в університеті,

якраз проти Ак. Худ. згорів зовсім один естампний магазин; потім знову там тієї ж ночі проти університету по той бік Неви згорів до тла верхній поверх одного аристократичного будинку. <...> Вчора в Ак. Худ. була оцінка малюнків, я отримав дуже хорошиший номер, № 16, а перед цим був 73-й, так що великий стрибок; минулого року найкращий номер у мене був 26-й, тобто успіх на представленні травневих малюнків мене, мабуть, переведуть у фігурний клас, треба буде тільки міцно триматися на 16-му номері і не ступити назад; оскільки в цю оцінку переведено у фігурний 12-ть осіб, то віднімаючи з 16-ти 12-ть буде 4 особи, які малюють краще за мене, а решта 108 осіб гірше за мене, конкуренція велика, треба тримати вухо гостро.

<...> Скоро святкуватиму своє повноліття, як шкода, що не з вами я тоді буду. <...> До побачення, цілую вас усіх міцно.

Люблячий вас син О. Бекетов». [3]

«Милі тато та мамо!

11 квітня 1883 року. С.П.Б.

Дуже прикро мені, що не вдалося перейти в цю третину у фігурний, отримав 4 номер з тих, що залишилися, яких щось близько 100, з цього можете зробити висновок, що малюнок мій хорошиший, найприкріше те, що усвідомлюєш свій малюнок краще деяких з тих, кого перевели, де бачиш навіть невірні контури, і що це походить від недбалості наших професорів, які намагаються швидше перенумерувати малюнки, тому що їх дуже багато і тому часто впадають у грубі помилки. У цю третину переглядалися Радою Академії і архітектурні роботи учнів; тут я вас порадную: пам'ятаєте, я вам писав в одному з минулих листів, що працюю орнамент тушию; на ньому тепер написали: «похвала від Ради І. А. Худ.», його взяли в оригіналі за гарне виконання, і на акті, який буде восени, я отримаю похвальний листок. Це для мене дуже недаремно,

оскільки зверне на мене увагу професорів архітектурного класу; зауважу, щоб похвалитися перед вами, що Рада нашої Академії не особливо щедра на такі похвали, отже ця робота мені дуже вдалася, це тільки друга робота аквареллю, тож, я бачу, мені принесло велику користь те, що я раніше працював олійними фарбами. Тепер посилено зайнятий приготуванням до іспитів, які розпочнуться 26 квітня і завершаться 7 травня.

Вчора, в неділю, у нас в Академії був художньо-музичний Рафаелівський вечір, участь у якому брали тільки учні Академії, публіка складалася також із них, і були запрошені від нашого імені всі професори та їхні родини, була домашня урочистість до ювілею Рафаеля; я вам покажу, коли приїду, пам'ятний листок цього ювілею з портретом Рафаеля, різними віньєтками та віршами; усе це самостійно намальовано і написано моїми товаришами». [4]

Другий документ про життя в Санкт-Петербурзі – з автобіографії, написаної Бекетовим власноруч в 1940 році, де йдеться і про навчання в Академії. Проте, не забувати-мемо, що ці рядки написані зрілою людиною, яка прожила дуже непросте життя, і саме в той час, коли негативно відгукуватися про «царський час» було навіть обов'язково! По-третє, написані вони напередодні війни...

«Навчання моє проходило з великими труднощами, тому що в ті часи там було на архітектурному факультеті справжнє німецьке засилля: більшість професорів були або німці, або германізовані чехословаки та естонці, які всіляко підтримували своїх студентів компаратистів; а російських й українських було менше. Доводилося спочатку більше вчитися у старших товаришів і посилено навчатися в академічній бібліотеці, яка за своєю повнотою посідала одне з перших місць у Європі. Ці заняття в бібліотеці, з альбомом у руках, багато сприяли розвитку мого смаку та любові до архітектури; вже на третій

рік перебування в Академії, я, як то кажуть, почав випереджати своїх конкурентів-німців, і на мене почали зважати і вчити уважніше. Багато користі мені приніс також звичай, що існував в Академії, – призначати на допомогу студентам-дипломникам т.зв. «казенних» помічників із молодших курсів, серед яких і я був. У 1888 році я закінчив повний курс Академії мистецтв і отримав за дипломну роботу «Курзал на березі моря» золоту медаль. Усього з дипломною роботою я пробув в Академії шість років, причому останні два роки, тобто з 1887 р. влітку працював на будівельній практиці. З останньою мені пощастило, тому що я потрапив до проектно-виробничої майстерні відомого тоді в Ленінграді академіка Месмахера, він же директор б(увшого) «Музею прикладних мистецтв барона Штігліца». Після цього мене потягнуло на батьківщину, в Україну, до Харкова, куди я й переїхав із Ленінграда 1889 року». [5]

В Академії та бібліотеці Бекетов наполегливо осягає архітектурну науку всіх часів та народів, шукає суть та природу класичних будівель, від загальної композиції до найдрібніших деталей. Результат цих зусиль ми побачимо пізніше в його роботах різноманітного призначення. За численними малюнками та книгами він вивчав класичні ансамблі Стародавньої Греції та Риму і найкращі твори ренесансу: мармуровий Парфенон, Арку Андріана, Пантеон та римські акведуки, Константинопольський собор Айя-Софія, палаццо Пітті, капелу Пацці, замок Капрролі і базилики Віченції...

Частину світової художньої культури він згодом побачить на власні очі в закордонному відрядженні та переконається у правильності свого вибору. Там Бекетов душею відчує гармонійний зв'язок природи, матеріалу і форми, там зрозуміє зв'язок будівель зі своїм часом, і потішиться тим, що обрана ним професія – найкреативніша з усіх творчих.

Кілька студентських робіт майбутній архітектор виконав під час літньої будівельної практики (1885–1886). Там він отримує такі важливі практичні навички, як уміння працювати із сучасними будівельними матеріалами та конструкціями, прагнення до створення цілісного архітектурного середовища, що зумовлює проектування не лише загального рішення простору та декору, а й предметів інтер'єру.

На практиці у проектно-виробничій майстерні академіка М. Є. Месмахера Олексій успішно виконав низку проєктів, зокрема «Будівля» («мала» срібна медаль); «Зимовий сад», «Житловий 2-х, 3-х поверховий будинок», «Будівля театру», інші роботи. [6] Зважаючи на бали, виставлені під час оцінки, можна виснувати, що до завершення навчання Олексій Бекетов був одним із найкращих учнів курсу.

Під час навчання в Санкт-Петербурзі Олексій часто бував у дядька, Андрія Миколайовича Бекетова, який на той час уже не був ректором Петербурзького університету, проте займався наукою і активною громадською діяльністю. Певний час племінник навіть жив у нього, що сприяло ще більшому його зближенню з кузинами, особливо зі своєю ровесницею – Олександрою, або Асею, як звали її в сім'ї. Ну, хто знав тоді, що Олександрі судилося стати матір'ю великого російського поета Олександра Блока, а Олексію – академіком архітектури?

У 1888 році Олексій Бекетов закінчив повний курс навчання в Академії мистецтв, отримавши за виконання дипломної роботи – проєкту «Курзал при морських купальнях», золоту медаль та звання «класного художника 1 ст.». [7]



Дипломна робота Олексія Бекетова «Вокзал при морських купальнях на Чорному морі». 1888 рік. Перспектива. Креслення, папір, туш, акварель. Архів родини Бекетових у Харкові.

Раніше він ухвалює рішення повернутися до Харкова. Чому молодий Бекетов зважився на такий крок? Адже перед ним постала можливість залишитися якщо не в першій, то вже в другій столиці – Москві, де він точно міг знайти роботу і зробити кар'єру. У вже згаданому інтерв'ю обласній газеті у 1940 році Бекетов сам пояснив, чому він вирішив повернутися до Харкова: «Я стояв біля казкових палаців і згадував вузькі вулички рідного міста, тісні та брудні, забудовані глиняними будинками, і мене з нестримною пристрасстю потягнуло до Харкова, захотілося віддати йому всі свої здібності».

Це, так би мовити, офіційна версія повернення до рідного міста від самого О. М. Бекетова. Звучить вона переконливо та патріотично. Але чи не тому ще прагнув до Харкова молодик двадцяти семи років, що там чекало



Ганна Олексіївна Алчевська (1868–1931).

його перше юнацьке кохання? Відразу після повернення, того ж 1889 року, Олексій Бекетов одружується з Анною Алчевською – старшою донькою просвітниці Христини Данилівни та гірничого промисловця Олексія Кириловича Алчевських. Прошарок інтелігенції у Харкові завжди був вузький, а тоді вже й поготів – усі знали всіх. Не дивно, що мати нареченої та батько нареченого були знайомі через спільну діяльність у Харківському товаристві грамотності. Сім'ї Алчевських та Бекетових товаришували з часів приїзду Миколи Миколайовича до Харкова, молоді люди були знайомі з дитинства. Втім, офіційна версія повернення відмінника Бекетова до рідного міста не виключається, адже на той час не прийнято було розголошувати про свої почуття та особисті плани так, як це робиться сьогодні.

Анна Олексіївна Алчевська (1868–1931) народилася у великій та дружній родині, де було шестеро (!) дітей. Її батько Олексій Кирилович Алчевський – відомий у Росії банкір, інвестував у розвиток Донецького басейну, сучасною термінологією – лобіював інтереси цього регіону. Підтримував дружину в її просвітницькій діяльності: виділяв значні кошти на благодійні цілі, зокрема на освітні



Річниця шлюбу. 1890 рік.

проекти. Дружина Алчевського Христина Данилівна – відомий у Росії педагог-просвітитель, засновник Харківської жіночої недільної школи, віцепрезидент Міжнародної ліги освіти, член багатьох російських та закордонних просвітницьких товариств.

Не дивно, що у такій родині вирости високоосвічені діти. Майбутня дружина Бекетова, Анна Олексіївна Алчевська, мала талант живописця. Вона закінчила Харківську художню школу – ту саму, де навчався і її майбутній чоловік. Її брат Іван став оперним співаком зі світовим ім'ям. Його величали «королем тенорів», «українським Карузо», зараховували до визначних представників музичної культури. Сестра Христя Алчевська – талановита українська поетеса, перекладач та педагог, писала вірші українською та російською мовами. Григорій став диригентом, викладачем музики та композитором. Педагогічними здібностями відрізнялися також Дмитро та Микола.

Вінчання Олексія Бекетова та Анни Алчевської відбулося у Свято-Антоніївській церкві Харківського університету 17 вересня 1889 року. Ще в 1831 році навпроти будинку губернатора було збудовано комплекс університетських будівель. Тут розташовувалися актова зала, бібліотека,

обсерваторія та домова Свято-Антоніївська церква. У церкві співав найкращий у місті хор, що складався з професорів та студентів. Храм прикрашали ікони, написані В. Боровиковським та А. Венеціановим, а також художниками-аматорами з-поміж викладачів університету. І хоча церква мала статус будинкової, призначеної для навчального закладу, її відвідували і парафіяни з різних куточків міста.

Акт про одруження Бекетова та Алчевської записано в метричній книзі Харківської Хрестовоздвиженської церкви. У той час у Харкові було два Хрестовоздвиженські храми – Миколаївський (1809–1823), біля Рибної площі, і Мироносицький – православний храм, який існував у Харкові з кінця XVII століття, розташований у Нагірній частині міста. Оскільки молодята винаймали квартиру на вулиці Сумській, а тесть викупив ряд дворових місць у Мироносицькому провулку, то можна сміливо припускати, що реєстрація проходила саме в Мироносицькій церкві. За час свого існування храм встиг побувати одно-, трьох-, п'ятипрестольним, змінити три назви, кілька разів був перебудований і пройшов шлях від цвинтарної замиської церкви до парафіяльного храму у самому центрі міста. А назву Хрестовоздвиженська церква отримала ось як. У червні 1826 року священник Трифон Коп'єв із парафіянами вирішили перебудувати головний вівтар. Через дев'ять років, у червні 1837 року проєкт було остаточно затверджено і з вересня почалися будівельні роботи. Будівництво та оздоблювальні роботи тривали до осені 1841 року. 19 жовтня було освячено головний престол на згадку про Воздвиження Хреста Господнього. Отже, церква знову змінила ім'я і стала називатися Хрестовоздвиженською.



Харківська Хрестовоздвиженська церква.

Після завершення робіт та освячення всіх престолів Хрестовоздвиженська церква стала п'ятипрестольною. У головному (холодному) храмі знаходився Хрестовоздвиженський, Сергіївський та Тихвінський престоли, а в теплому храмі – Миколаївський та Мироносицький. [8]

Через вісім років молоде подружжя Бекетових нарешті обзавелося власним будинком – поряд із Мироносицькою церквою. «Перший особняк для своєї родини Олексій Миколайович збудував 1897-го, – розповідає онук архітектора Федір Семенович Рофе-Бекетов. – Сьогодні в ньому розмістився Будинок вчених. На подвір'ї цього будинку був і хлів для корови, і стайня, і сарай для екіпажу. Автомобілі ще були рідкістю, і оскільки Олексію Миколайовичу доводилося багато їздити до своїх споруд, щоб здійснювати авторський нагляд, для цього тримали

екіпаж та коня Голубчика. Багато жителів Харкова на той час мали корів. Уранці пастух, проходячи вулицею Чернишевською, збирав їх у череду і гнав на пасовище на околицях міста. А околиці були в районі нинішнього Держпрому».

До кінця XIX століття дворові місця на північ від церкви Дружин Мироносиць були викуплені його тестем – гірничопромисловцем Олексієм Алчевським, отже побудувався молодий Бекетов на земельній ділянці тестя, за власним, зрозуміло, проєктом. Особняк розташовувався в Мироносицькому провулку, через дорогу від церкви та вирізнявся оригінальним оформленням у неогрецькому стилі. Своєрідності вигляду будівлі надавала велика лоджія, перекриття якої підтримували фігури каріатид. Планування будинку ґрунтувалося на доволі поширеній на той час коридорно-анфіладній схемі, витоки якої належать до традиції англійського особняка: парадні приміщення орієнтувалися на вулицю і поєднувалися анфіладно, житлові виходили у двір і об'єднувалися коридором. Інтер'єри будинку Бекетових були оздоблені з великою різноманітністю. Кабінет та центральні сходи архітектор оформив дубовими панелями в стилі англійської готики, їдальню – у стилі російської трапезної, зал декорований за допомогою форм рококо. Зважаючи на збережені ескізи різних елементів зовнішнього та внутрішнього оздоблення, обладнання й меблювання, вони також були виконані за кресленнями Бекетова. Інтер'єр зберігся до наших днів, і, перебуваючи в Будинку Вчених, віч-на-віч можна уявити свою бесіду з молодим Олексієм Миколайовичем, насолодитися його художнім смаком, поставити запитання...



Первісний вигляд будинку О. М. Бекетова. Нині – Харківський Будинок вчених. Архів родини Бекетових у Харкові.

На той час Бекетов став, як кажуть сьогодні, «модним» або «затребуваним» архітектором і його величали не інакше як на ім'я по батькові – Олексій Миколайович. Його архітектурний дебют відбувся відразу ж після повернення до Харкова і першою ж роботою Бекетов підтвердив, що золоту медаль Академії отримав заслужено. Тоді, 1889 року, Купецьке товариство оголосило закритий конкурс на створення проєкту будівлі Комерційного училища. Молодий архітектор зі страхом і надією зробив проєкт, вклавши в нього всі накопичені знання, і подав його на конкурс. Результат перевершив очікування: проєкт отримав першу премію, а сам автор – завдання на подальшу розробку проєкту та технічний нагляд за його



Комерційне училище. Нині – навчальний корпус Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого.
Фото з проєкту. Архів родини Бекетових у Харкові.

«спорудою в натурі». Того ж року будівництво училища було розпочато, і всього через два роки (!) закінчено.

Той, хто бачив будівлю нинішньої юридичної Академії по вулиці Пушкінській у Харкові, хто бував усередині та ознайомився з плануванням приміщень, навіть через сто років не зможе не визнати архітектурний геній Бекетова. Двадцятисемирічний випускник Академії мистецтв цією спорудою довів, що його архітектурний кругозір ширший і вищий за практикуючих на той час у Харкові старших за віком колег.

У 1880-х роках європейська архітектура шукала адекватне відображення свого часу і змін, що відбувалися в житті. У Франції італійський ренесанс трактувався в поєднанні з бароко та рококо, у Німеччині – з модернізованим ухилом у грецьку класику, в Англії – з елементами готики. У Росії частина її майстрів обмежувалася перекладенням на російський ґрунт архітектурних мотивів із закордонних журналів. Бекетов же залишився вірним собі, точніше – грецькій і римській класиці, а також найкращим зразкам італійського Відродження. Цей свій стиль, що йому полюбився зі студентської лави, він зберіг на все життя.



Навчальний корпус Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого.

Навіть якби Олексій Миколайович не збудував у Харкові більше жодної будівлі, однією тільки спорудою Комерційного училища молодий архітектор увійшов би до літопису історії харківського містобудування. Час показав, наскільки вдало спроектовано всі необхідні для навчання приміщення. Бекетов уперше застосував новий архітектурний прийом – замінив коридори приміщень рекреаційними залами. Вони були одночасно і для переміщення між аудиторіями, і для відпочинку між заняттями. Іншою новинкою у проєкті стало приєднання до середнього майданчика парадних сходів, а також розташування усередині двору бібліотеки, а під нею – музею товарознавства. Таке міжповерхове розташування цих часто відвідуваних приміщень надало можливості не лише заощадити «поверховість», що на той час мало важливе значення, а й дало їхню значну «експлуатаційну»

зручність. До речі, цей прийом Бекетов ще неодноразово використовує під час планування навчальних закладів. Фасад будівлі Комерційного училища виконаний у стилі італійського Відродження, без зайвих для XIX століття декоративно-ліпних деталей. Очевидно, що воно було створено на одному диханні, напрочуд гармонійно, і з роками сприймається все більш вишукано – особливо на тлі навколишніх сучасних споруд.

Сам Олексій Миколайович про перше дітище з любов'ю писав наступне: *«Нічого їй говорити, з яким ентузіазмом я взявся за здійснення в натурі першого свого архітектурного твору <...> проте довелося долати чимало труднощів, пов'язаних найбільше з відсталістю того Купецького товариства, яке було господарем, з недовірою до молодого архітектора, а також з бюрократичним ставленням царських чиновників тодішнього будівельного управління як під час затвердження проекту, так і під час контролю процесу будівництва. Однак у міру виростання із землі стін будівлі мені поступово дали спокій, і я, як автор проекту і водночас виконроб, з моїм єдиним співробітником, студентом 3-го курсу Технологічного інституту, стояв на лісах і був справжнім господарем будівлі. У ті далекі часи ще не було навчених десятників, а такими були по кам'яних роботах старі досвідчені муляри – робітники зі своїх артілей, а по теслярських роботах – теслярі; з такими доводилося чимало воювати, щоб відучити їх від звички бити робітників качалками чи саджанками за неправильну кладку стін. Тільки через 5–6 років після цього часу Ленінградське товариство архітекторів відкрило гарну школу десятників будівельної справи, і мені вдалося з першого ж випуску отримати навченого там десятника з колишніх робітників мулярів, який працював зі мною на моїх спорудах протягом 25 років, значно полегшував мій технагляд».*

Після повернення до Харкова з навчання у Санкт-Петербурзі, Олексій Миколайович починає займатися не лише архітектурою. Того ж року відбувся його дебют як викладача. 23 березня 1889 року випускник Академії вирішує поєднувати практичну роботу архітектора-будівельника з викладацькою діяльністю, якій віддасть понад 50 років. Із «Прохання» О. М. Бекетова на ім'я директора Харківського Технологічного Інституту В. Л. Кирпичова:

«Маю честь шанобливо просити Ваше превосходительство про призначення мене на вакантну посаду викладача архітектурного малювання при Харківському Технологічному Інституті. При цьому додаю мої документи: метричне свідоцтво № 2134; ратницьке свідоцтво за № 118; диплом з Імператорської Академії мистецтв за № 121.

Харків, 23 березня 1889 р.

Проживання маю вул. Сумська, 36. А. Бекетов». [9]

У відповідь Опікун Харківського навчального округу Пропозицією від 31.08.1889 р. за № 5782 назначив Бекетова з нового навчального року викладачем малювання до Харківського Технологічного Інституту. В інституті (нині – Національний Технічний Університет «Харківський Політехнічний Інститут») його зустріли радо – ще б пак! Працівників освіти із золотою медаллю в новому навчальному закладі було небагато. Вже за три роки Олексію Бекетову доручили читати загальний курс будівельного мистецтва та архітектури для хіміків та механіків – у ті роки в ХТІ було лише два факультети. На основі курсу лекцій у 1909 році було видано підручник, яким згодом, з незначними доповненнями, користувалися все нові й нові покоління студентів. [10] Містить цей навчальний посібник дві частини: «Історія архітектурних форм» та «Архітектура

як частина будівельного мистецтва». Курс лекцій, що читав Бекетов, був спрямований, передусім, на опанування практичними навичками проєктування та будівництва, тому під час викладання розділу з історії архітектури автор основувався на актуальні і найпоширеніші теорії свого часу.

У 1898 році в інституті створено новий факультет – інженерний, у розробці програми якого Бекетов брав безпосередню участь. Його призначають штатним професором за курсом «Історія архітектури», а додатково він бере дипломне проєктування. Молодому викладачеві подобається його робота, і він із захопленням віддається їй. Його глибокі та великі пізнання предмета, замальовки по пам'яті крейдою на дошці історичних пам'яток з усіма деталями вражають студентів, далеких від зразків класичної освіти ХІХ століття, і він стає для них одним із улюблених викладачів. Втім, ці почуття були взаємними. Підсумувавши в автобіографії, яку ми вже згадували, свою творчу та викладацьку діяльність, він пише: «Взагалі ж зі студентами я завжди мав сердечні стосунки, і вони відчували, що я люблю молодь».

У цьому інституті Олексій Миколайович пропрацює до 1935 року з невеликою перервою. Восени 1914 року він звільниться зі служби викладача «з правом носити в відставці мундир зазначеної посади» для того, щоб повністю зосередитися на проєктно-будівельній роботі. [11] Проте вже 17 травня 1919 року нова влада знову «закличе» його на дійсну технічну службу до Харківського Технологічного Інституту згідно з Декретом Уряду У.Р.С. Республіки від 24 лютого 1919 року, але про це ми розповімо вже в наступному розділі.

Після зведення Комерційного училища, Бекетов береться за спорудження, для того самого замовника, інтернату



Корпус Харківського технологічного інституту, в якому працював О. М. Бекетов (нині – головний корпус НТУ «ХПІ»).

(гуртожитку). Робота над цими проектами триває три роки після закінчення Академії. Термін практичної роботи давав йому право на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. Олексій Бекетов, який вже набув практичного досвіду, обирає тему: «Бібліотека на 1,5 млн. томів з галереєю великих людей і Нумізматичним музеєм». Згідно зі статутом Петербурзької Академії, проєкт мав бути виконаний за 10 місяців.

Про те, що кандидатська робота захопила молодого та амбітного архітектора, свідчить її результат. Завдяки вдумливому та творчому підходу до художньо-архітектурної та технічної сторони проєкту, Олексій Бекетов не тільки вклався у відведений термін, а й виконав її «на відмінно». 21 квітня 1894 року «С.-Петербурзька Імператорська Академія мистецтв за відмінні знання в архітектурі, доведені виконаною програмою проєкт

будівлі Публічної бібліотеки, визнає та шанує класного художника 1 ст. О. М. Бекетова своїм академіком з правами і перевагами в установах Академії приписаними». [12]

Вчена Рада Академії мистецтв присудила йому ступінь академіка архітектури і зарахувала тридцятидворічного О. М. Бекетова до своїх дійсних членів. Крім того, рішенням Ради роботу відправили на Всеросійську художньо-промислову виставку, що відкрилася тоді в Нижньому Новгороді.

Це був успіх, який з радістю поділила вся його велика родина: дружина і троє дітей, батьки його та дружини, брати й сестри, дядьки та тітки, кузени і кузини... Успіх заслужений та очевидний. Із цього року Олексій Бекетов стає визнаним майстром, і незабаром отримує негласний титул найкращого архітектора Півдня Росії. Замовлення посипалися на академіка наче з рога достатку, і він з головою поринув у працю.

ЗРІЛІСТЬ (1894–1917)

В останнє десятиліття ХХ століття в Харкові з'являється ще один бекетівський шедевр – найкрасивіша будівля Громадської бібліотеки (нині – державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка). Молодий академік, який тоді жив ще на орендованій квартирі, виконав проєкт безкоштовно. У тому, що він ішов шляхом благодійності, немає нічого дивного. Батькові Бекетова належить ініціатива щодо влаштування першої народної школи в Харкові, він був одним із засновників безкоштовних публічних лекцій, що читалися при Харківському університеті. Микола Миколайович Бекетов та теща Олексія Миколайовича – відома просвітниця Христина Данилівна Алчевська – створювали харківське Товариство поширення грамотності в народі. Вони ж були серед ініціаторів та організаторів започаткування Харківської громадської бібліотеки (1886). Перші місяці бібліотека тулилася в трьох кімнатках, виділених їй Міською управою. Швидке зростання книжкового фонду та читацький попит призвели до того, що всього за три роки їй тричі довелось змінювати адресу, і щоразу орендувати приміщення з більшою площею. Не дивно, що до 1890 року перед засновниками бібліотеки постало питання про власну будівлю.

Тема освіти, грамотності, культури постійно обговорювалася у сімейному колі, тож, зрозуміло, що Олексій Миколайович Бекетов не міг залишитись байдужим. Ще в 1894 році, під час роботи над дисертаційним проєктом, він докладає багато зусиль для складної

перебудови великої будівлі Товариства грамотності (нині – вулиця Свободи, 26) – звісно, на громадських засадах. Через два роки Бекетов безкоштовно створює проєкт будівлі Недільної жіночої школи (1896), яку організувала і вела його теща Христина Данилівна Алчевська. А коли в Харкові почався збір коштів на будівництво громадської бібліотеки за принципом «хто скільки може», Бекетов зробив і свій внесок, безоплатно переробивши свій дисертаційний проєкт для губернського центру. Коли в 1901 році будівництво було завершено, проєкт визнали однією з найкращих бібліотечних споруд у всій Російській імперії. Правління Харківської громадської бібліотеки під головуванням професора Д. І. Багалія від усіх дійсних та майбутніх її читачів висловило автору: «Щиру і глибоку подяку за безоплатне виконання проєкту бібліотечної будівлі. Усвідомлюючи ту користь, яку громадська бібліотека приносить і приноситьиме місту Харкову, Ви наважилися присвятити свою працю і час цій справі і виконали її блискуче, з властивим Вам талантом». [13]

У дореволюційний період на першому поверсі бібліотеки перебували каталожні приміщення і видавалася література додому. На другому поверсі був великий (на 300 осіб) читальний зал, красиво оформлений ліпниною та альфрейним розписом. Безпосередньо з залом межувало величезне (на той час) книгосховище – на 280 тис. томів. А оскільки на той час у Харкові не було концертної зали з гарною акустикою, читальна зала бібліотеки вдало виконувала за потребою і цю функцію, оскільки вміщувала одночасно до 600 слухачів.

Коли тридцятидворічний Олексій Миколайович Бекетов отримав звання академіка архітектури, він мав уже велику родину. «Серйозність почуттів у сім'ї перевіряється



Харківська суспільна бібліотека (1899-1901). Нині – Харківська наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. Фото з проєкту (зберігається в ДІАМ, колишній державний науково-дослідний інститут теорії й історії архітектури та містобудування).

дітьми», – говорить народна мудрість. За шість років після одруження Ганна Олексіївна народила чотирьох дітей: Христину (1890), Миколу (1891), Марію (1893), Олену (1895). Зі зростанням сім'ї питання про своє житло ставало все більш насущним. Поки вибирали місце та відклали кошти на спорудження, Олексій Миколайович подбав про оздоровлення дітей у літній період. Тим більше, що він пам'ятав, як щорічно, з одинадцяти років і до самого вступу до Академії, він проводив літо з батьками в Алушті.

Ще наприкінці 1860-х років здоров'я його батька, Миколи Миколайовича Бекетова, погіршилося. Ймовірно, внаслідок винятково напруженої дослідницької та педагогічної роботи. У 1870 році, коли хвороба посилилася, Микола Миколайович Бекетов за порадою лікарів придбав ділянку землі в Криму (в районі Алушти), де за наступні два роки збудував дачу. Двоповерховий дачний будинок

розташувався на одному зі схилів. Звідси до моря можна було спуститися сходами та доріжками. З 1873 року і до кінця життя М. М. Бекетов прагнув щороку влітку виїжджати туди усією сім'єю.

Під час відпусток Микола Миколайович любив ходити на пленер – робив замальовки чарівних кримських краєвидів. Син Олексій часто малював поряд із батьком. Одне з відгалужень долини Чолмекчі, біля виходу до моря, зветься Баар-Дере («весняна ущелина»). Так само, «Баар-Дере», Микола Миколайович назвав свою дачу. Незабаром стан здоров'я Миколи Миколайовича покращився, але сім'я, як і раніше, щорік літувала в Криму.

Після переїзду на постійне місце проживання до Санкт-Петербурга (1886) батько частину земельної ділянки в Алушті подарував синові. Через десять років багатодітний академік архітектури збудував на ній будинок у мавританському стилі для відпочинку вже зі своєю родиною. А коли старий будинок батька згорів, Олексій Миколайович звів для батька флігель поряд зі своїм будинком.

Матеріалом для особняка Олексія Миколайовича став місцевий біло-жовтий камінь. Фасад будівлі декорований різьбленими дерев'яними деталями, які поєднують у собі багате оздоблення, що виокремлюється на тлі навколишніх дач. На першому поверсі знаходиться чудова відкрита веранда, фасад даху та колони якої оформлені різьбленим розписом. Дуже гармонійний вигляд має на даху чотиригранна вежа з куполами. У кожній деталі будівлі немає нічого зайвого, одна гармонійно доповнює іншу, що надає споруді дивовижної краси. Весь будинок оточений високою стіною з густої зелені, яка додає казковості.

1895 рік був для Олексія Миколайовича щасливим у сімейному плані та успішним у творчому. По-перше,



Ганна Олексіївна і Олексій Миколайович Бекетови з дітьми
(зліва направо): Марія, Микола, Олена, Христина.

народилася дочка Олена, якій судилося все життя прожити з батьком. По-друге, завершено будівництво дачі в Алушті – з'явилася можливість вивозити сім'ю на море. По-третє, Олексій Миколайович отримав замовлення на проєкт та спорудження будівлі Земельного банку в самому центрі міста Харкова – на Миколаївській площі. Ця пропозиція обіцяла не лише роботу і гроші, а ще й відрядження за кордон, про що Бекетов мріяв уже давно. Тодішнє правління Земельного банку, яке розширювало діяльність на всю Лівобережну Україну та Донську область, звернулося до академіка Бекетова з пропозицією скласти проєкт, зважаючи на новітні досягнення в галузі будівництва найбільших банківських установ у Західній Європі. Саме з цією метою йому запропонували



Дача О. М. Бекетова в Алушті.

вирушити до Європи для вивчення подібних споруд у Німеччині, Франції, Австро-Угорщині та Італії. І того ж літа 1895 року Бекетов побував за кордоном, оглянув будову та розташування операційних залів, робочих приміщень, сейфів для зберігання цінностей, ознайомився зі специфікою планування будівлі для сучасного банку.

Можна уявити, яку насолоду отримав Бекетов від очного знайомства з улюбленою архітектурою Італії! Цілком можливо, що ці емоції і надихнули його на творчий шедевр – будівництво будівлі Земельного банку на головній площі міста Харкова. Вона стала ще одним дорогоцінним каменем в архітектурному кольє, яке Бекетов буде створювати для рідного міста протягом усього свого життя. Через 75 років у цей будинок автотранспортного технікуму я увійду учнем, який ще не підозрюватиме, звичайно, що ще через сорок років напише книгу про його творця...



Земельний банк (1896–1897). Нині – головний корпус Харківського автотранспортного технікуму. Поштова картка 1898 рік. №58 із серії «Зодчий. Громадські будівлі».

За свідченням очевидців, зокрема дочки Бекетова – Олени Олексіївни, [14] інтер'єр усередині будівлі дуже постраждав під час Другої світової війни, але його було відновлено. Уявляю, яких зусиль доклали реставратори, тому що і сам фасад, виконаний у стилі французького Ренесансу, зі скульптурами, що увиразнює призначення будівлі, і внутрішнє художньо-архітектурне оформлення, що поєднує унікальне оздоблення кольоровим штучним мармуром та альфрейним розписом, викликали неповторне відчуття гармонійного цілого.

Звичайно, створення такого архітектурного шедевра вимагає не тільки знання класичних основ професії, а й душевної самовіддачі, повного творчого занурення. Працював Бекетов багато та напружено. Він, як зазначено



О. М. Бекетов на будівництві Земельного банку.
 Фото з архіву родини Бекетових.

вище, належав до школи архітекторів, які не тільки виконували проект, а й керували всім процесом будівництва. Пояснювальні записки свідчать, що Олексій Миколайович завжди намагався застосовувати ефективні конструкції та будівельні матеріали, які відповідали нормам свого часу. Крім того, він дбав про економне використання коштів, тому постійно шукав шляхи застосування місцевих матеріалів та їх відповідності функціональним та естетичним вимогам. Таке відповідальне ставлення до справи вимагало 10–12-годинного робочого дня.

Загалом у Харкові за проектами О. М. Бекетова збудовано чотири банки – і всі на Миколаївській площі, у центрі міста! Філія Азовсько-Донського банку (1894–1896), зведена в тісній забудові східної частини Миколаївської площі. Інші три будівлі розташовувалися на північно-східному її

розі. Два з цих банків – Земельний (1896–1897) і Торговий (1898–1899) – будувалися один за одним на замовлення О. К. Алчевського. Волзько-Камський банк (1906–1908) – побудований через дев'ять років після завершення Торгового, був спроектований вже в стилі модерн. У його художньому оздобленні архітектор використав поєднання різних фактур та матеріалів, вигнуті лінії силуету, великомасштабний та пластичний декор. Крім того, важливу роль відіграла символіка: будівлю банку прикрашали деталі, що відображали його приналежність, та панно з майоліки, на якому умістилась назва споруди.

Серйозним випробуванням для Бекетова стало будівництво в Харкові будівлі судових установ (1898). Це була найбільша на той час споруда в місті. Проблеми полягали і в проєктній, і в технічній частинах питання. Технічні труднощі виникли через місце розташування будівлі. За триста метрів протікала річка Харків, а рівень будівельного майданчика був лише трохи вищим за її рівень. Річка Харків завжди, а в роки перед будівництвом особливо, відзначалася крутим норомом: повені з затопленням центру міста та найближчих околиць траплялися мало не двічі-тричі на десять років. Водночас піщаний ґрунт під час повені утворював тимчасовий водоносний шар пливуну. У зв'язку з проблемами, що відкрилися на початку будівництва, Бекетову довелося вносити доповнення в проєкт і влаштувати по всьому периметру цокольного поверху повітряний осушувальний дренаж.

Проєктні проблеми полягали в тому, що архітектор замовника (Міністерство юстиції, м. Санкт-Петербург) всіляко нав'язував Бекетову своє бачення проєкту. Однак Олексію Миколайовичу з великими труднощами і нервуванням вдалося відстояти свою творчу думку і втілити її в життя. Значно пізніше в автобіографії, що вже



Будівля судових установ (1899–1902). Поштова картка №49 із серії «Харків». Нині – Апеляційний суд Харківської області.

цитувалась вище, він дав узагальнену характеристику замовникам, поділивши їх на дві групи: одну – засуджував, а другій симпатизував. За більш ніж піввікову творчу діяльність замовників у Бекетова було чимало, але як ілюстрацію до першої групи він, мабуть, не дарма подав царське Міністерство юстиції: воно дошкулило йому і запам'яталось на все життя!

«Замовників, – пише О. М. Бекетов, – можна поділити на дві категорії: перша, що дала певне завдання на складання проекту та проектну вартість споруди, обмежувала свободу вибору стилю та характеру зовнішнього та внутрішнього оформлення будівлі, аж до того, що, наприклад, під час спорудження будівлі Харківських судових установ зажадали зарахування мене до штату міністерства юстиції, щоб більше зв'язати мені свободу дій та підкорити свавілля «начальства».

До цієї категорії належали переважно урядові та громадські організації, причому проєкт в ескізному вигляді піддавався часом зовсім безпідставній критиці, оскільки на зборах, де розглядався проєкт, більшість людей були профанами в архітектурі; запрошення ж фахівців-експертів на ці закриті засідання не практикувалося... За таких умов автору довелось чимало витерпіти, щоб захистити свій проєкт від спотворення.

Друга категорія замовників, тобто буржуазія та багате купецтво, не давала жорсткого завдання на проєкти своїх особняків, а просили їм допомогти і створити проєкт, «щоб він був гарний»... Завдяки цьому іноді у мене виходило особняки компоувати на свій смак... а оскільки в той час я був ще молодим архітектором, який бажав у своїх творах випробувати різні стилі архітектури, то я і змушував своїх замовників будувати свої особняки в найрізноманітніших стилях – від мавританського, класики, бароко, італійського ренесансу і до рококо та віденського сецесіону. Водночас і для мене це було корисним – для розвитку гнучкості та різноманітності в проєктуванні різних об'єктів будівництва. Однак маю зазначити, що під час проєктування громадських та урядових будівель я завжди дотримувався і тепер дотримуюся того, щоб зовнішній вигляд будівлі та її планове рішення завжди відповідали призначенню кожної даної споруди». [15]

Чому Міністерство юстиції не захотіло змінити ділянку під будівництво судових установ, як пропонував Бекетов, нам ніколи не дізнатися, але факт залишається фактом: Олексій Миколайович і в такій екстремальній ситуації залишився вірним собі. За планом триповерхова будівля мала практично квадратну форму (90x80 м) з двома внутрішніми дворами. Головний та бічний фасади величезної

будівлі були спроектовані як один єдиний масивний комплекс у стилі італійських «палаццо» епохи Відродження, трохи модернізованих автором. Внутрішнє оформлення всіх великих приміщень (вестибюлі, холи, парадні сходи й зали публічних засідань суду та палати) були витримані у стилі Ренесансу, але без зайвих прикрас.

Що цікаво: все спеціальне меблювання виготовлялося за малюнками та шаблонами самого О. М. Бекетова та під його особистим керівництвом. Глибоке знання архітектури та природне чуття художника, розвинене багаторічними заняттями малюванням, дозволяли йому створювати гармонійні ансамблі художнього оздоблення та меблювання приміщень у споруджених ним будинках.

У роки Другої світової війни будівля отримала значні пошкодження, а праве крило головного фасаду було зруйновано вщент. На її відновлення було оголошено конкурс, в якому переміг проєкт реставрації П. Ю. Шпари та Д. Р. Торубарова. Реставрація тривала з 1946 до 1954 року – вдвічі довше, ніж йшло само будівництво. У процесі робіт для бригади штукатурів виготовляв шаблони та давав рекомендації майстер Степан Васильович, який штукатурив цей будинок під час будівництва. Прізвища майстра залишилось невідомим.

На жаль, цей будинок значно постраждав і вдруге під час повномасштабної агресії Росії в 2022 році. Внаслідок ракетного обстрілу міста 6 березня біля будівлі Харківського апеляційного суду сталися два потужні вибухи, хвилиною від яких було повністю вибито вікна, значно пошкоджено внутрішні приміщення, згорів дах. Але сама будівля, вік якої більше 120 років, встояла. Умів О. М. Бекетов будувати на віки!

На зламі століть, у 1890–1910 роках Харків із пересічного губернського міста перетворюється на найбільший



Апеляційний суд Харківської області 1943 року.

промисловий і культурний центр півдня Російської імперії. Бурхливий економічний та культурний розвиток супроводжував будівельний бум. Певна річ, О. М. Бекетов не міг сам проектувати забудову всього міста. У цей час у Харкові працювало багато відомих архітекторів, зокрема столичних: О. І. Дмитрієв, Ф. І. Лідваль, І. О. Претро, О. Р. Мунц, М. В. Васильєв та інші. Місто розвивалося за планом, затвердженим міською Думою. У складі центральних ансамблів стали з'являтися сучасні суспільні споруди: банки, суди, театри, численні навчальні заклади, готелі, прибуткові будинки, торговельні будівлі, які кардинально змінили вигляд губерньського міста.

Одночасно Бекетов брав замовлення з багатьох міст країни. Інша річ, що його завантаженість викладацькою роботою та безперервні будівельні роботи у самому Харкові не завжди дозволяли особисто інспектувати замовлення в інших містах. Як правило, Олексій Миколайович обирав найцікавіші проекти, ті, вирішення яких дозволяло



Апеляційний суд Харківської області 2022 року.

зробити крок уперед у професійному плані.

Одним із таких замовлень була споруда Гірського інституту в Катеринославі (1900). Проєкт виконаний Бекетовим на замовлення гірничопромисловців Донбасу і мав вигляд цілого комплексу будівель: а) головний корпус з аудиторіями, кабінетами, Гірським музеєм; б) хімічний корпус з великою аудиторією та кабінетами; в) житловий професорський корпус; г) будинки для службового персоналу й служби. Виконавець створив у проєкті весь комплекс Гірського інституту, але реалізована у будівництві лише частина його – бічний та головний фасади головного корпусу, а також хімічний корпус. Фасад Бекетов проєктував у цеглі із частковою цементною штукатуркою. На жаль, недостатня кількість коштів, виділених замовником, слабка допомога з боку уряду щодо фінансування проєкту не дозволили звести навчальний комплекс у тому вигляді, яким його створив академік.

Але другу велику споруду в Катеринославі все ж таки вдалося звести. Це Управління Катерининської



Управління залізниці в м. Катеринослав (нині – м. Дніпро). Поштова картка. Будівлю зруйновано під час Другої світової війни.

залізниці (1903–1905). У його архітектурному вигляді простежується вплив західної архітектури, що позначався на творчості багатьох російських архітекторів. Модерний стиль зародився на початку ХХ століття в Німеччині та Австро-Угорщині, під впливом талановитого віденського архітектора Отто Вагнера. Незабаром цей стиль вплинув на творчість архітекторів багатьох європейських країн. Особливістю стилю, оснований на класичних формах, були карнизи з великими виступами, з орнаментами рослинного світу з широкими смугами барельєфів та скульптур. Модерний стиль отримав назву «віденський сецесій», але ще до початку Першої світової війни занепав.

Управління залізниці в Катеринославі – одна з небагатьох споруд, збудованих Бекетовим у модерному стилі. Як майстер, що обдарований неабияким смаком і мав досить великий практичний досвід, він використовував

ті форми модерну, які відповідали реалістичному і конструктивному призначенню будівлі. У стилі «віденський сецесій» Олексій Миколайович збудував також філію Волзько-Камського банку в Ростові-на-Дону (1910) та будівлю судових установ у Новочеркаську (1904–1909).

До передвоєнного періоду творчості належать проєкти та споруди різноманітного призначення: будівля Управління Донської дороги, особняк інженера Феніна, анатомічний театр при Харківському Медичному товаристві, кілька приватних дач у Криму та особняків у Харкові.

У будівництві особняків вперше з'явилися принципово нові риси та прийоми, що характеризували архітектуру того періоду загалом: вільна композиція з асиметричним планом та мальовничим угрупованням обсягів, множинність ракурсів сприйняття та активна взаємодія із зовнішнім простором.

За проєктами Бекетова збудовано понад десяток житлових будинків для купецтва, інтелігенції та громадських діячів Харкова. Більшість із них розташовувалася в Мирноносицькому провулку (нині – Жон Мирноносиць, колишня Раднаркомівська вулиця) та на Садово-Куликівській вулиці (нині – вулиця Дарвіна), інтенсивна забудова яких розпочалася після відкриття у Харкові Технологічного інституту (1885).

Будівлі Бекетова сформували своєрідний архітектурний ансамбль Харкова, що ґрунтується на принципах мальовничості та контрастності. Серед них можна назвати особняки: Алчевських (1891–1893) у стилі неоренесансу, Бекетових (1897) у неогрецькому стилі, І. Є. Ігнатищева (1912–1914) у стилі неоренесансу (всі три – у Мирноносицькому провулку), Д. А. Алчевського (1895–1896) у мавританському стилі, П. В. Маркова (1899–1901), Ф. В. Писнячевського

(1902–1903), Котова (1903) у стилі модерн (усі чотири – на Садово-Куликівській), орнітолога М. М. Сомова (1897–1899) та інженера О. І. Феніна (1908–1909) на Максиміліановській вулиці (за радянських часів – вулиця Ольмінського), видавця газети «Южный край» О. О. Йозефовича (1896), Г. І. Рубінштейна (1896–1898) на Сумській вулиці та багато інших.

У проєктуванні індивідуальних будинків Бекетов застосовував різні прийоми внутрішнього планування та художнього оформлення: будинки-палаці, збудовані на класичних принципах; раціонально сплановані міські особняки; компактні будинки епохи модерну. Звичайно, архітектор зважав і на особливі смаки замовника. Наприклад, в особняку орнітолога Миколи Сомова на другому поверсі, куди вели чудові модернові сходи, було влаштовано актову залу, акустику якої обізнані музиканти порівнювали з Харківською філармонією.

Великою різноманітністю відзначалось зовнішнє оздоблення будівель, вибір якого замовники залишали Бекетову. Різноманітність стилів часто зустрічалась в обробці інтер'єрів купецьких особняків того часу. Однак на відміну від будинків багатих купців, що мали на меті вразити уяву відвідувачів та продемонструвати власне багатство, простір особняків, зведених за проєктом Бекетова, був камерним та зручним для звичайного сімейного побуту.

На початку другого десятиліття ХХ століття Олексій Миколайович виконав кілька проєктів, реалізації яких завадила Перша світова війна – вони не були втілені. Передвоєнний час був водночас тривожним та радісним для Олексія Миколайовича Бекетова. 1911 року помер його батько. Втрата близьких – це завжди потрясіння, навіть



Вулиця Садово-Куликівська (нині – Дарвіна). У двоповерховій будівлі по центру до цього часу мешкають нащадки О. М. Бекетова.
Картина 2010 року. Художник Л. Золотарьов.

якщо людина ніби готова до цього.

До приємних подій належить довгоочікувана споруда власного будинку для сім'ї в стилі неокласицизму на вулиці Садово-Куликівській (нині – вулиця Дарвіна, 37). Перше сімейне вогнище О. М. Бекетова, розташоване у Мироносицькому провулку, прослужило їм лише чотири роки. У 1901 році, після фінансового краху компанії, батько дружини – О. К. Алчевський, не витримав потрясіння і наклав на себе руки. Бекетови та Алчевські, щоб виплатити борги компанії, продали своє нерухоме майно та переселилися в орендовані квартири. Тоді, 1902 року, особняк Бекетова було продано купцю Приходькову.

Новий будинок, зведений у 1912 році, виявився щасливим: у ньому Бекетов пережив Першу світову та

громадянську війну, у ньому він отримав визнання вже від нової влади – став доктором архітектури (1939) та отримав звання Заслуженого діяча мистецтв Української РСР (1941). А найголовніше – особняк вдалося зберегти, щоправда, лише другий поверх: ось вже сто років тут мешкають численні нащадки О. М. Бекетова. Планування нового будинку багато в чому повторювало попередню споруду 1897 року: простір виконано за коридорно-анфіладною схемою, але оздоблення, як зовнішнє, так і внутрішнє, значно відрізнялося строгістю та вишуканістю.

Архітектурною окрасою дореволюційного Харкова став ансамбль будівель, у якому розмістилося Харківське Медичне товариство та Бактеріологічний інститут (1911–1913). Робота над цим проєктом представляла для Бекетова велике та складне творче завдання. Він мав скомпонувати в одному архітектурному ансамблі різноспрямовані за призначенням будівлі. Також необхідно було зважати на спеціальні вимоги різних лікарів-бактеріологів з їхніми кабінетами та лабораторіями і на вимоги Медичного суспільства. У розпорядженні лікарів мали бути: а) зал для загальних зборів на 600 осіб; б) велика наукова бібліотека; в) редакція журналу медичного товариства; г) буфет-їдальня; д) зал для занять лікарів на курсах підвищення кваліфікації, що включає музей бактеріології; е) анатомічний театр в окремії будівлі з аудиторіями; ж) зал правління Медичного товариства з канцеляріями та бухгалтерією тощо. Необхідно було не лише узгодити між собою всі ці приміщення в архітектурному комплексі, економно та ефективно, а й надати гідного зовнішнього та внутрішнього оформлення.

Робота над зведенням ансамблю стала чудовим прикладом співпраці замовника та виконавця. З боку Медичного



Будівля Харківського Медичного товариства та Бактеріологічний інститут. 1915 рік. Нині – Державна установа «НДІ мікробіології та імунології імені І. І. Мечникова НАМН України».

товариства обрали групу лікарів, з яких створили «будівельну комісію» для спільного з Бекетовим керівництва зведенням цієї споруди. Комісія працювала пліч-о-пліч з автором проєкту, допомагала йому вирішувати проєкт «у плані» і не заважала творчому підходу в художньому оформленні будівлі всередині та зовні. Ті, хто бачив цей прекрасний будинок і бував усередині, може підтвердити, що академік архітектури чудово впорався з поставленим завданням. Нині архітектори стверджують, що ця будівля є гідною окрасою міста Харкова та що Нобелівський лауреат І. І. Мечников, ім'я якого має Харківський науково-дослідний інститут мікробіології та імунології, був би щасливий працювати тут.

Взагалі, проєктування та будівництво навчальних та просвітницьких закладів – один із улюблених напрямів

у творчості Олексія Миколайовича. Це пов'язано з традиціями сім'ї Бекетових і Алчевських, для яких діяльність у сфері освіти, зокрема поширення грамотності, була однією з першочергових громадських справ. Зважаючи на це, академік архітектури О. М. Бекетов, попри витрати часу і сил, проєктував навчальні заклади для різних міст: Комерційне училище в Харкові (1889–1891), жіночі єпархіальні училища в Лубнах (1907) та в Белгороді (1911–1915), вище гірське училище в Катеринославі (1899–1912), Народний театр на 2400 місць у Сімферополі, який завдяки оформленню й акустиці ще пів століття залишався неперевершеною спорудою в Криму, притулок для дворянських сиріт (1913–1915), притулок для похилих дворян на вулиці Пушкінській у Харкові (1914–1916) та інші.

До 1917 року, як відомо, вищі навчальні заклади Росії, зазвичай, будувалися окремо для юнаків і дівчат. До таких закладів належали і Вищі Жіночі Курси. Вперше вони з'явилися у С.-Петербурзі, одним з їх організаторів був дядько О. М. Бекетова – Андрій Миколайович, колишній ректор С.-Петербурзького університету. За прикладом Бестужевських курсів організували навчальний заклад у Харкові, а Бекетову запропонували створити проєкт будівлі під цей заклад. Олексій Миколайович успішно впорався з роботою: він спроектував та особисто контролював зведення триповерхової будівлі у стилі ампіру. Особливістю будівлі стало вдале компонування дуже великої аудиторії (на 500 осіб), яка розміщувалася на осі центральних парадних сходів. Характерно, що вхід на верхні місця аудиторії розташовувався лише на рівні міжповерхового майданчика. Отже, слухачки курсів заповнювали аудиторію зверху донизу, водночас вхід для лектора знаходився на першому поверсі.



Зал засідань Харківського Медичного товариства. 2014 рік.

У центрі головного фасаду на другому поверсі розташовувався ще один зал для загальних зборів із хорами. У бічних крилах будівлі, на другому та третьому поверхах, були малі аудиторії, фізичний кабінет та кабінети для наукових праць. Перший поверх призначався під бібліотеку, деканати, канцелярію, бухгалтерію та механічну лабораторію з музеєм сільськогосподарських машин. Нині будівлю займає Харківський державний технічний університет сільського господарства.

У будівлі бекетівської споруди знаходиться нині і Національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (колишній педінститут) на вулиці Алчевських. Вона була зведена у 1914–1916 роках як Комерційний інститут. Навіть у непростих умовах Першої світової війни Бекетов зміг раціонально організувати роботу та закінчити будівництво в термін і без шкоди для якості. Особливостями планувального рішення є дві великі (на

250 осіб кожна) аудиторії у центральній частині фасаду, розміщені одна над одною. Водночас залізобетонний амфітеатр однієї аудиторії є стельовим перекриттям нижньої. Новий конструктивний прийом, застосований Олексієм Миколайовичем, окрім економії матеріалу, зумовив чудові акустичні властивості: голос лектора було чудово чути і на останніх рядах амфітеатру. Ще однією конструктивною новинкою будівлі стали широкі (до 7 метрів) рекреаційні коридори, куди виходять двері з малих аудиторій та кабінетів. Не менш вдало спроектовані тримаршові парадні сходи, перекриті залізобетонним коробчатим склепінням із кесонами. Верхній майданчик цих сходів перекритий перпендикулярно першому. Фасад будівлі оформлений у стилі Палладіо періоду італійського Відродження. Таким чином архітектор вдало використав новий будівельний матеріал (залізобетон) з класичною архітектурною формою, чим вкотре продемонстрував майстерне володіння знаннями класичної архітектури й сучасних будівельних матеріалів та технологій.

Вірність класичним формам Олексій Миколайович пояснив в автобіографії: «Це, звичайно, не означало, що я ігнорував і не стежив за сучасними течіями в архітектурі за кордоном і у нас, оскільки завжди випишував періодику, проте вже в перших моїх спорудах (Комерційне училище, бібліотека ім. Короленка, Земельний банк та ін.) простежується прагнення у мене до деякого академізму, без захоплення надмірно химерними «модними» формами».

Успішна архітектурно-будівельна, наукова та викладацька діяльність Олексія Миколайовича вдало супроводжувалася служінням громадським інтересам, чим славився весь старовинний рід Бекетових. Ще 1890 року О. М. Бекетова обрали членом-кореспондентом Санкт-Петербурзького товариства архітекторів та членом-

Національний
педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди
(головний корпус).
Вулиця Алчевських.



співробітником Товариства Архітекторів-Художників. З того ж часу і по 1916 рік він співпрацював з редакціями журналів «Зодчий», «Щорічник» та «Тижневик» Товариства Архітекторів-Художників, у яких було опубліковано багато його робіт. 1891 року Олексія Миколайовича приймають у дійсні члени Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства.

З 1892 по 1911 рік О. М. Бекетов був делегатом від Харківського Технологічного Інституту на всіх п'яти з'їздах російських архітекторів у С.-Петербурзі та Москві. За словами Бекетова, «у ті часи це була єдина можливість спілкування з архітекторами та громадськими діячами».

Відпочинок на власній дачі в Криму пробудив у ньому ще один інтерес до актуальної для суспільства теми. У 1914–1915 роках Олексій Миколайович брав участь у роботі

Петербурзького з'їзду щодо поліпшення вітчизняних лікувальних місць. Діяльність архітекторів із розвитку курортів Криму і Кавказу призупинила війна і події, що відбувались після неї.

Дочка Бекетова, Олена Олексіївна, згадувала про Крим: «Батько любив природу та захоплювався етюдами, які писав на околицях Харкова та в Криму, де була наша дача... Однак йому часто доводилося переривати відпустку та повертатися до місця чергового будівництва, яким він керував. Коли він повертався до Криму, для всіх членів сім'ї це було справжнє свято. Для нього відпочинок полягав у зміні однієї діяльності іншою. У перший же день він одразу брався за етюдник та фарби. У дітях він також прагнув розпалити любов до природи, живопису. Часто ми разом ходили писати етюди».

Ф. С. Рофе-Бекетов розповідав: «Крим був другою після Харкова батьківщиною О. М. Бекетова. Тут він з юності проводив кожне літо, тут написав більшість етюдів, тут чимало його споруд: у Сімферополі та під Алуштою, у Керчі та в Гурзуфі. Проектував він і для Ялти. Його дипломний проект, за який він отримав у 1888 р. Золоту медаль Академії Мистецтв, називався «Курзал (стародавньою – вокзал) на березі моря». І навіть у 1940 р., коли наша сім'я не наважилася їхати до Криму, тому що боялась можливої війни, О. М. туди поїхав. Це була остання його зустріч із Кримом. Бекетов брав участь у нарадах і з'їздах курортного будівництва як до, так і після революції, і надав розрахунок потрібного розширення Кримських здравниць, оснований на статистичних даних. Його досвід курортного будівництва отримав широке визнання. Крім Криму, він проектував санаторії та будинки відпочинку

для Одеси та Запоріжжя, для околиць Донецька та Харкова, реконструкцію та розширення готелю «Ріц» у Гагрі та ін.».

У 1920-х роках Олексій Миколайович повернеться до теми охорони здоров'я та напише лист профільному міністру, про що буде розказано нижче.

Події 1914–1920 років наче підвели ризику під першим етапом життя та творчості Олексія Миколайовича Бекетова. Про те, як він сприйняв переворот 1917 року, як співпрацював із радянською владою, як жилося академіку та кращому архітектору Півдня Росії в нових умовах – йтиметься в наступному розділі. На завершення розповіді про творчий період до 1917 року, назвемо три бекетівських проєкти з семи, здійснити які завадила Перша світова війна. Вони залишилися в кресленнях, а могли б стати окрасою будь-якого міста, не лише Харкова.

Успішне завершення будівництва споруди Харківського Медичного товариства та Бактеріологічного інституту допомогло О. М. Бекетову отримати ще один проєкт від того ж замовника. Війна, однак, завадила почати будівництво жіночого медичного інституту, який Бекетов встиг виконати на замовлення Медичного товариства в 1914 році.

Ще два нереалізовані проєкти – це будівлі театрів для Новочеркаська та Харкова (на 2200 осіб). Для Харкова проєкт виконано у 1914 році і його втілення зупинила Перша світова війна. Спроєктований театр у стилі французького класицизму і, безперечно, його не можна порівнювати з тим ХАТОБом, який два десятки років будували сучасні архітектори.

Кожна творча людина має нереалізовані плани. Скажімо, письменник може довго мати задум нової книги, вигадувати героїв, розробляти сюжет, хвалитися

майбутньою книгою, але так і не написати її. А ось архітектор словами не може розказати проєкт, він має намалювати ескіз того, що пропонує збудувати. Причому в деталях, із промальовуванням. Архітектурні проєкти Бекетова, створені до 1917 року на замовлення різних організацій, установ і фізичних осіб, майже всі були втілені. Але було і 12 нереалізованих проєктів. Виконати 8 із них завадила Перша світова війна, тобто з форс-мажорних обставин. Три з чотирьох проєктів, що залишилися невтленими, – конкурсні. Тобто, це означає, що під час їх створення Бекетов свідомо йшов на ризик, оскільки не був повністю впевненим у перемозі. Останній проєкт – музей витончених мистецтв для Харківського університету (1904) – не був реалізований з невідомих причин. Ось і весь «чорний список» трудовитрат Олексія Миколайовича до 1917 року і приходу до влади більшовиків.

Як склалося життя і наскільки плідною була творчість академіка архітектури в радянській Україні, читач дізнається з наступного розділу. Чого ж у цьому періоді було більше – успіху чи невдач?

ВИПРОБУВАННЯ (1917–1941)

До 1917 року, всього за 28 років своєї архітектурної практики, Бекетов збудував у Харкові та інших містах Росії 32 будівлі – і це лише великі споруди. Більше, ніж один будинок за рік! Йому було чим пишатися, і він був відзначений по заслугах. І ось – Лютнева революція, потім жовтневий переворот. Бекетов зустрів ці події зрілим 55-річним чоловіком. Можливо, тому філософськи поставився до зміни політичного та економічного ладу. Можливо, навіть позитивно, чому, як пам'ятаємо, сприяли світоглядні позиції його батька і дядьків, які в юнацькі роки захоплювалися ліберальною демократією (кружок, Достоєвський), а у зрілі роки недолюбливали панівний клас, особливо тих його представників, які нічого не створювали, а лише витрачали гроші. Здається, що Олексій Миколайович прийняв зміни ще й тому, що сам усе життя дотримувався назавжди обраного принципу: «Архітектор повинен розмовляти лише з пером та логарифмічною лінійкою в руках». Тобто він прагнув залишатися поза політикою, бути просто ремісником за будь-якої влади.

На жаль, більшовики створювали нову державу без логарифмічної лінійки.

Що думав Бекетов насправді про трагічні події 1917–1920 років, ми ніколи не дізнаємося: мемуарів Олексій Миколайович не залишив, тому що не хотів афішувати особистих почуттів та емоцій. Ми можемо лише припускати ті чи інші мотиви вчинків, його душевний стан щодо подій навколо нього та в новій країні загалом. Зміна політичного та економічного устрою, звичайно ж,

не могла залишити Олексія Миколайовича байдужим. Зрозуміло, він переживав, але якимось по-своєму, хоч би тому, що військові події заважали реалізації його творчих планів.

Якщо ж інтерпретувати історичні факти, можна припустити, що Бекетов симпатизував новій владі. Тим більше, відразу після закінчення громадянської війни він почав з нею співпрацювати. Втім, чи могло тоді бути інакше: за відмову співпрацювати нова влада могла й розстріляти на місці, зважаючи на те, що трагічні події того часу не минули і його родину. Єдиний його син – Микола Олексійович Бекетов – емігрував, оскільки не прийняв радянську владу. Він служив на флоті, і в 1917–1918 роках перебував у далекому плаванні. Дізнавшись, що в Росії почалася громадянська війна, Микола вирішив зачекати, не повертатися в залиту кров'ю країну, а потім взагалі передумав це робити.

Була в Олексія Миколайовича з дружиною і ще тяжча втрата. 1921 року дочка Марія поїхала з чоловіком до Середньої Азії на ліквідацію епідемії черевного тифу, там заразилася і померла. Олексій Миколайович стоїчно пережив удари долі.

Як дворянин, він отримав у царський час не лише звання академіка, а й кілька таких чинів, як: Надвірний Радник з старшинством (Найвищий наказ із цивільного відомства від 20 березня 1900 р. за №9), Колезький Радник зі старшинством (виданий за вислугу років 2 січня 1901 р.), Статський Радник зі старшинством (7 липня 1901 р.). Також О. М. Бекетов був нагороджений медалями – срібною на стрічці Св. Олександра Невського на згадку про царювання імператора Олександра III (1896) і на згадку про 300-річчя царювання Будинку Романових (1913), а ще орденами Св. Станіслава третього ступеня (1905) та Св. Анни третього

ступеня (1913) – за відмінну старанну службу та особливі праці. З огляду на зазначені вище факти виникає логічне питання: чому більшовики не переслідували Бекетова? Адже розстрілювали і за менше!

Іноді відповідь очевидна. Може, тому, що протягом усього свого життя Олексій Миколайович Бекетов не був «експлуататором», буржуєм, утримував сім'ю на кошти, що заробляв професійними знаннями і вміннями. Він будівельник, творча людина, представник найгуманнішої професії. Можливо, тому й не побоявся залишитися в Росії.

На питання, чому пішов на співпрацю з новою владою, теж є проста відповідь. Її ми знаходимо у змісті Посвідчення, підписаного головою Надзвичайної комісії з постачання Червоної Армії та завідувачем обліково-мобілізаційного відділу обліку технічних сил, виданого 17 травня 1919 року. У ньому зазначено, що Олексій Миколайович Бекетов перебуває на справжній технічній службі в Харківському Технологічному імператорському інституті як викладач. Цей документ означав, що громадянина нової Української соціалістичної радянської республіки поставлено на облік, що він згоден співпрацювати з новою владою. Що давало посвідчення академіку? Згідно з Декретом Уряду УСР від 24 лютого 1919 р., ті, хто перебуває на дійсній технічній службі, користувалися такими правами та перевагами:

а) можуть бути призвані на дійсну військову службу не інакше, як за згодою тих установ, у віданні яких вони перебувають;

б) отримують право на другу категорію щодо продовольства та житла (перша категорія – керівники партії та уряду);

в) арешти, обшуки, виселення, конфіскація майна, інші заходи щодо покликаних на технічну службу допускаються

не інакше, як з відома Колегії Надзвичайної Комісії з постачання Червоної Армії;

г) Обласна, Губернська, Повітова та інша місцева влада УРСР зобов'язана вжити всіх заходів, що гарантують спокійну роботу покликаних на дійсну технічну службу, та сприяти створенню необхідних умов для праці.

Очевидно, що в умовах громадянської війни цей документ був не лише визнанням з боку радянської влади дореволюційних заслуг академіка архітектури О. М. Бекетова, а й своєрідним рятівним колом для нього та його сім'ї. Можливо, посвідчення стало ще одним аргументом на користь співпраці з більшовиками, яка, власне, розпочалася у 1918 році з будівництва гуртожитку для робітників у Штерівці на Донбасі та проектування залізничного вокзалу станції Дебальцеве (1919).

Після закінчення бойових дій та створення Всеукраїнської Ради Народного Господарства (ВРНГ), О. М. Бекетова зараховують до «Архбуду» (1920). Перший період роботи в новому проектному бюро був пов'язаний із проектуванням та будівництвом на Донбасі – найважливішому промисловому регіоні, відновлення якого було включено до першого загальнодержавного плану індустріального розвитку країни (ГОЕЛРО). Олексій Миколайович проектував робочі селища для шахтарів, неодноразово виїжджав на ревізію будівельних об'єктів до Горлівки, Кадіївки та інших рудоуправлінь. Окрім інспектування, допомагав інженерно-технічному персоналу освоїти культуру будівництва: більшість «нових будівельників комунізму» були вчорашніми солдатами, шахтарями чи селянами. Селища, робочі клуби, фабрики-кухні, гуртожитки та інші будівлі Бекетов проектував у властивому йому стилі доцільності та розумної простоти.

Зацікавлений планами більшовиків щодо перебудови «Старого світу», напередодні нового року (30 грудня 1920 р.) Бекетов пише довгий лист комісару охорони здоров'я – на чотирьох сторінках. У країні ще палають багаття громадянської війни, не відновлено промисловість, з великими потугами налагоджуються селянський побут і розорене господарство, майже не працюють транспорт, школи, інститути, лікарні. Більшовики шукають «старих спеців», які допомогли б запустити механізм виживання під назвою «народне господарство». 21 грудня 1920 року Рада Народних Комісарів Росії підписує декрет про створення «Червоної здравниці» – планувалося використовувати Крим для лікування трудящих. Поки невідомо, чи за своєю ініціативою писав лист Олексій Миколайович, чи хтось йому «порадив», але «Докладна записка Комісару народної охорони здоров'я» складена по-бекетівськи ґрунтовно, з аргументами, цифрами, фактами.

«У Росії до війни 1914 року відпочивало на курортах і в лікарнях близько 200 тисяч осіб на рік», – пише Бекетов, посилаючись на фахівця з цього питання якогось Зернова. «Нині ж час, – продовжує він, – коли користування курортами і санаторіями має бути надано за мінімальну плату кожному громадянину, який перевтомився на роботі, або воїну, цифра в 200 тисяч осіб є архаїзмом». І далі він запитує: яка ж має бути нова цифра? Олексій Миколайович виклав низку аргументів та розрахунків і зазначив: «Нині, коли вже маємо наше орієнтування з курортного будівництва, необхідно негайно приступити як до проєктування нових санаторіїв і курортів, так і до ремонту та розширення вже наявних. Зважаючи на те, що Крим має масу прекрасних будівельних матеріалів, які вимагають правильної постановки справи їх розробки,

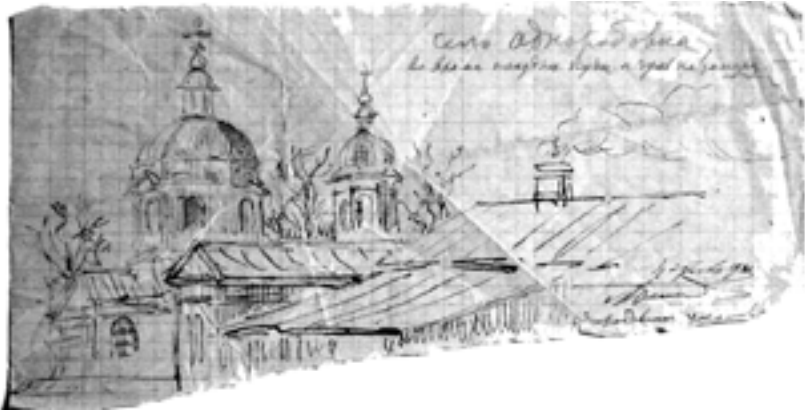
можна з цієї ж весни розпочати і нові споруди курортів за сучасними вимогами, які можуть у себе помістити 450.000 хворих та втомлених від роботи громадян, які за нашим мінімальним підрахунком цього потребують».

Біографи О. М. Бекетова справедливо стверджували, що великого майстра відрізняє передусім його життєва позиція. Олексій Миколайович, зважаючи на текст записки, не шукає для себе вигоди, не підлещується перед новою владою – він скучив за справжньою роботою, щиро захопився втіленням у життя веління часу. Хвороба, яка називалась «утопізм», заразила не одного Бекетова. Невідомо, чи була відповідь комісара академіку. Ми знаємо тільки, що у 1930-ті роки Олексій Миколайович виконує проект спальних корпусів та клубу-їдальні будинку відпочинку «Алушта» на замовлення Наркомхарчпрому. Більше у Криму після революції він нічого не будує.

Загалом, співпраця з радянською владою, як байдуже свідчить статистика, склалася не дуже вдало. Почнемо з того, що в рідному Харкові до нього ставилися як до представника минулої епохи, хоча й заслуженої людини. Ось кілька цифр. До революції для рідного міста Бекетов виконав 38 проєктів, після революції – лише 9 (!). Можливо, він був перевантажений замовленнями з інших міст України? Однак і тут цифри свідчать не на користь нової влади: поза Харковом Олексій Миколайович виконав до революції 14 проєктів, і лише 18 – після революції. Тобто різниця несуттєва. І ще один промовистий факт. Як уже згадувалося, у будь-якій професії є нереалізовані проєкти. До 1917 року у Бекетова їх було 14. З них два – дипломний та дисертаційний проєкти, які можна не брати до уваги. Після 1917 року – 26 (!) нереалізованих проєктів, із них 16 – лише у Харкові...

Із зазначених вище цифр складається загальне враження, що, попри «кохання з першого погляду», плідного співробітництва О. М. Бекетова з радянською владою не вийшло. І річ тут зовсім не у віці – з роками майстерність архітектора, як старовинна річ, зростає у ціні. Життєвий досвід, фаховість, знання особливостей різноманітних будівельних матеріалів та тонкощів сучасних технологій разом з академічними знаннями – це одночасно особиста капіталізація та безцінне надбання для суспільства. Можна припустити, що новий час і нова влада не підходили академіку архітектури за духом, світоглядом, ставленням до незмінних людських цінностей. Чинovníки від пролетаріату одбирали архітектурні проекти не за їх досконалістю, а за дешевизною у виконанні. А Олексій Миколайович у своїй професійній діяльності дотримувався тріади, викладеної ще давньоримським архітектором Вітрувієм: «Корисність, міцність, краса». Чи міг він змагатися з архітекторами, які, наприклад, театр Червоної армії у Москві побудували у формі зірки (у плані). Можливо, форма вражає, але наскільки практично таке розташування приміщень для глядача? Чи не тому в Олексія Миколайовича безліч нереалізованих проєктів, що вони не просочені ідеологією? Точніше, навіть так: споруди Бекетова мали служити споживачеві незалежно від того, яку ідеологію той сповідує...

Певна річ, на початку 1920-х років академік архітектури, дворянин О. М. Бекетов щиро вірив, що настає російська епоха Відродження, те саме «завтра», з яким він був знайомий з італійської та французької архітектури. Він не тільки вірив, а й особисто наближав це «завтра» в міру своїх сил. Нарівні з червоноармійцями академік Олексій Миколайович у спеку та холод їздив у теплушках на



Малюнок церкви в селі Одноробівка, виконаний
О. М. Бекетовим у 1921 році. Архів родини Бекетових.

Донбас, контролював хід будівництва робітничих селищ. Взимку, на відкритих санях, виїжджав для ознайомлення з місцевістю на будівництво майбутніх об'єктів. Працював так само, як у молодості, багато і з повною віддачею.

У сім'ї Ф. С. Рофе-Бекетова зберігається листочок у клітинку зі шкільного зошита. На ньому – малюнок купола храму, дахи інших споруд серед голих дерев. Малюнок виконаний чорнилом, а підпис до нього зроблено, мабуть, пізніше – олівцем: «село Одноробівка під час поїздки куди я мало не замерз». Нижче дата: 4 лютого 1921 року, підпис та позначка «Одноробівська церква». Здавалося б – дрібниця, але листочок, що дивом зберігся, може розповісти цілу історію про те, як разом з червоноармійцями в лютневу холоднечу він вирушив на санях у дальнє село Одноробівку (нині – Золочівського району Харківської області) оглядати місце під будівництво сільськогосподарської школи та електростанції при ній. Чи міг Олексій Миколайович відкласти поїздку і не вирушати в дорогу морозним днем? Мабуть, міг, адже йому було вже 59 років. Але, як людина

відповідальна, він не хотів відкладати на завтра те, що міг зробити сьогодні. Робота – передусім. Тим більше, йшлося про проєкт школи, а ми знаємо, як Олексій Миколайович ставився до просвітництва. І не забуваймо: він мав особисто заробляти кошти на утримання родини.

Щоб краще розуміти вчинки людей, які жили в інший час, необхідно знати обставини, у яких вони перебували. Перші п'ять років після приходу до влади більшовиків – це війна та розруха, голод і дефіцит предметів першої необхідності, зростання злочинності, свавілля, беззаконня, страждання переважної частини населення у будь-якому регіоні колишньої Російської імперії. Харків, який вимушено став 1918 року столицею майбутньої Української радянської соціалістичної республіки, – не виняток.

На початку 1920-х років більшовики затвердили Декрет про підтримку працівників науки – «царських кадрів» і розпочали його виконання. Новостворений Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСВ) розподілив науковців на п'ять категорій, кожній з яких призначалася особлива доплата у золотих рублях. До першої належали лише ті, що починали свій науковий шлях і мали як мінімум одну самостійну наукову публікацію. До другої – викладачі, помічники, науковці, які мали декілька наукових праць. До третьої включені керівники наукових дослідницьких кафедр, секцій та професори. До четвертої належали діячі науки, які мали учнів та відкрили власні нові наукові напрями. До п'ятої категорії – видатні вчені з європейським визнанням у науці за своєю спеціальністю. Розміри додаткового академічного забезпечення для виживання за категоріями, відповідно, – 5 руб. золотом на місяць, 7 руб. 50 коп., 12 руб. 50 коп., 25 руб., 50 руб. золотом.

До речі, одним з експертів, залучених комісією до розподілу вчених на категорії, був Д. І. Багалій – людина, якій довіряли обидві сторони цього архіважкого питання. Вирішити його було непросто: становище вчених через нестримну інфляцію продовжувало залишатися злиденним як щодо їхнього минулого життя, так і щодо реалій голодних років початку 1920-х років. [16]

Хоча Центральна експертна комісія України розподілила науковців за категоріями «з великою обережністю і навіть, можна сказати, жорстокістю», у списках перебувало близько 3000 осіб, [17] що було непосильним тягарем для порожньої державної казни.

Ситуація ускладнювалася тим, що без стабільного і гідного доходу науковці зобов'язані були оплачувати власні житлові приміщення, що займали, відповідно до Закону УСР від 1 листопада 1921 року. Невдоволення у лавах інтелігенції було настільки сильним, що 113 вчених, літераторів та митців (зокрема М. Ф. Сумцов, Х. Д. Алчевська, М. Синельников та інші) написали 1 грудня 1921 року відкритий лист до ВУКСВ. Вони звертали увагу комітету, що через війну залишилися без засобів для існування, а їхнє майно підпадало під незаконне вилучення: вивозили меблі, реkvізували символи їхніх наукових та мистецьких досягнень, ювілейні подарунки, срібні вінки, забирали інші особисті речі, ліквідували домашній інвентар. [18]

ВУКСВ визнав наявність проблеми, але вирішити її не міг, оскільки був лише експертним, а не виконавчим органом. І все ж таки йому вдалося частково, і лише для четвертої та п'ятої категорій, і лише для тих, хто мешкав у Харкові, «продавити» через президію Харківського губвиконкому рішення від 11 листопада 1922 року. [19] У ньому обласна влада просила центральну – ВУЦВК,

як виняток, внести зміни до чинного законодавства та виділити дванадцятьом видатним ученим, діячам літератури, мистецтва та освіти власні квартири в їх колишніх домоволодіннях. Серед «щасливчиків» академік В. П. Бузескул, академік Д. І. Багалій, вдова покійного професора Л. Л. Гіршмана, професор В. В. Тимофєєв (всі – V категорії), академік О. М. Нікольський, професор Є. П. Браунштейн, професор М. П. Трінклер (всі – IV категорії), професор О. М. Бекетов (III категорії); діячі мистецтв та освіти: професор музичного жанру І. Слатін, заслужений артист М. М. Синельников, Х. та Н. О. Алчевські, лікар Ф. В. Піснячевський.

Вирішенню питання мав посприяти той факт, що раніше ці особи «за своєю ініціативою» віддали квартири державі. Але зловісне «квартирне питання» так і не вирішилося навіть на рівні центрального виконавчого органу. Фактично, у березні 1923 року лише чотири сім'ї жили у своїх квартирах – академіка В. П. Бузескула, В. Д. Тимофєєва, М. П. Трінклера та Х. та Н. А. Алчевські. Та й взагалі постанова мала швидше характер дозволу проживати там і надалі. А ось решті сімей, як і Бекетовим, не повернули конфісковане житло.

Нарешті, через три роки, 7 липня 1925 року Мала президія ВУЦВК в адміністративному порядку зобов'язала Харківський губвиконком у двотижневий термін звільнити приміщення, яке мало бути передано Бекетову. Тобто, про яку законність і порядок можна було говорити простим громадянам нової держави, коли навіть рішення ВУЦВК не виконувались? А професор архітектури О. М. Бекетов був не просто одним із дванадцяти, а тим самим надзвичайним випадком. І тільки побоювання втратити професійні кадри старої інтелігенції в гострий період відновлення народного

господарства змушувало радянський режим застосовувати адміністративні заходи хоча б у надзвичайних випадках.

Ще 1921 року Олексій Миколайович зробив перший після перевороту 1917 року проєкт для Харкова. Це був театр при клубі «Металіст», виконаний у стилі конструктивізму. І хоча Бекетов не сприйняв нового стилю, йому, як і багатьом майстрам старої школи, доводилося зважати на народження архітектурної мови для пролетаріату. В автобіографії він писав, що «коробкова архітектура більше підходить для проєктування заводських і промислових об'єктів, але не для житлового будівництва і великих громадських будівель». Однак Олексій Миколайович пам'ятав: замовник має право на свій смак і навіть на смаківщину. Тому, «маючи на той час вже чималий стаж і розвинене око щодо угруповання архітектурних мас і пропорційності частин будівлі, мені не становив особливих труднощів цей перехід до конструктивізму».

Проєкт залишився нездійсненим (третій проєкт театру у Бекетова!), оскільки через відсутність коштів на нове будівництво Харківська міськрада запропонувала професійному союзу «Металіст» використовувати під театр колишній «Народний Дім». Тоді Олексій Миколайович підготував на конкурс проєкт розбудови внутрішнього плану та фасаду Народного Дому. Однак ця робота йому теж не дісталася, її виконали інші архітектори (1923).

Держпром – Будинок Державної Промисловості. Пам'ятник архітектури у стилі конструктивізму був зданий в експлуатацію 7 листопада 1928 року – до одинадцятої річниці перевороту 1917 року. Держпром став своєрідним ядром нового адміністративного центру Харкова, який тоді був столицею України. Першу висотну залізобетонну споруду в СРСР (63 м) звели за

проектом групи лєнінградських архітекторів у модному стилі конструктивізму. Будівництво під керівництвом інженера П. Роттерта було закінчено в рекордний термін – за три роки. До перенесення столиці в Київ 1934 року тут розміщувалася Рада Народних Комісарів України. Конкурс на проєкт Держпрому було оголошено 1922 року, в якому взяв участь і академік архітектури Бекетов. Із властивою йому акуратністю та ощадливістю, Олексій Миколайович виконує проєкт та подає його на конкурс. Однак журі знайшло його таким, яке «не відповідає вимогам». Чому? Виявилось, що автор «заощадив» одне дворове місце – згідно з умовами, будівля мала займати три дворові місця по кільцю новоствореної площі, а Бекетов розмістив її всього на двох...

Академік архітектури береться за будь-яку роботу, щоби прогодувати сім'ю. Оплата праці викладачів технічних ВНЗ, як і у сучасній Україні, була нижчою за зарплату двірників. Так, у 1924 році професори отримували на місяць 30 рублів за повне навантаження у 48 аудиторних годин, викладачі – на сім рублів менше. [20]

Водночас «трудящий пролетаріат» – двірники та прибиральниці – у кілька разів більше. Оклад молодшого інженерно-технічного працівника на заводі становив у середньому 76 рублів, працівника вищої категорії – 200 руб. [21] Для порівняння вартість продуктів: фунт олії (близько 400 г) коштував 15 коп., фунт солі – 60 коп., пуд пшениці – 85 коп., пуд картоплі – 50 коп., десяток яєць – 17 коп. Досить дорогим був одяг: пара чобіт коштувала 15–20 руб., тобто майже половину зарплати диригента. [22] Скільки ж годин на день мав працювати О. М. Бекетов, щоб сім'я продовжувала жити гідно?

Після ліквідації «Архбуду», у 1926 році архітектора переводять на роботу в «Донвугілля». До цього він

керував проєктним відділом цивільних споруд при тресті «Донвугілля», співпрацював з організаціями «Держпроконт», «Укрцивільбудпроект». Професійна діяльність Бекетова була спрямована на будівництво житлових і навчальних споруд.

Як відомо, під час Першої світової війни з-під Варшави до Харкова було переведено Олександрівський сільськогосподарський інститут у повному складі. У зв'язку з воєнним станом, а потім переворотом та громадянською війною, питання про те, куди розміщувати професорсько-викладацький склад, лабораторії, музей та інші навчальні речі, було не на часі – куди-небудь і абияк. Через десять років, під час складання планів першої п'ятирічки, уряд СРСР виділив кошти на проєкт та підготовчі роботи зі спорудження цілого комплексу будівель Українського інституту сільського господарства. Під ВНЗ Харківська міськрада виділила ділянку поля на північній околиці міста. Передбачалося, що студенти на розташованих поруч полях будуть втілювати на практиці отримані теоретичні знання. У комплексі передбачалися гаражі під сільськогосподарську техніку.

Близько 1930 року Олексій Миколайович Бекетов взяв участь у конкурсі на складання проєкту навчального комплексу. Оформлення фасадів він виконав у стилі, який так йому не подобався, площинного конструктивізму, а ось внутрішню композицію планування всіх приміщень кожного з корпусів він продумав і розробив надзвичайно ретельно, що захопило всіх членів комісії, яка складалася з професорів інституту та висококваліфікованих фахівців. Наприклад, велика аудиторія корпусу механізації сільського господарства (на 300 осіб) була скомпонована у формі шестистінника, кожна сторона якого межувала з гаражами для шести видів техніки: комбайнів, сівалок, віялок, борін, плугів і тракторів. Отже, з гаража техніка



Консультаційно-проектне бюро при Харківському Окрвиконкомі.
 О. М. Бекетов – другий праворуч у першому ряду.
 Серпень 1926 – жовтень 1927 року.

могла подаватися, з одного боку, прямо до навчальної аудиторії для вивчення, з іншого – через в'їзну браму, щоб виїжджати в поле на роботу.

За таку блискучу роботу Бекетов отримав першу премію, але, на жаль, вона поповнила список його нереалізованих проєктів.

Не було повністю реалізовано ще одну його роботу – проєкт нової будівлі для Університету в Харкові. 1904 року цьому навчальному закладу виповнилося сто років. Університет, що мав до 1917 року статус Імператорського, давно вже «виріс» із тих тісних приміщень, у яких перебував майже століття – і за своїм значенням для країни, і фізично – за кількістю студентів, які в ньому

навчались. З ініціативи Наркомпросу України у 1935 році між харківськими архітекторами було оголошено конкурс на ескізний типовий проєкт Університету для двох міст – Харкова та Сталіно (нині – Донецьк). У конкурсі взяв участь і Бекетов. Саме його фор-проєкт був схвалений у Києві, куди на той час перевели столицю республіки.

Наступний етап – розробка технічної його частини – відбувався у проєктній майстерні Харківського інженерно-будівельного інституту під авторським керівництвом О. М. Бекетова. Схвалений НДІ Просвітництва, проєкт виконувався в класичному стилі. І тут наскочила коса на камінь. Річ у тім, що харківська Міськрада виділила ділянку під будівництво Університету поряд з Будинком Проєктів, який був зведений у стилі конструктивізму. Саме з цієї причини, як відомо, черговий проєкт Бекетова у Харкові, над яким він працював з 1929 по 1936 рік, було відхилено.

Одного разу йому частково пощастило – завдяки любові більшовиків до грандіозних проєктів. Академік О. М. Бекетов виграв конкурс на Проєкт будинків державного університету в м. Донецьк (до 1961 р. – Сталіно). Але потім йому дозволили лише створити форм проєкт і технічний проєкт, власне будівництвом займалися вже інші його колеги. Ось як описано цю ситуацію в газетах того часу за 2 листопада 1936 року.

«Сталінський робітник» на першій шпальті опублікував матеріал «Університетське містечко в Сталіно», з якого читачі одразу зрозуміли масштабні плани уряду. «На початку наступного року у Сталіно розгорнеться колосальне будівництво нового університету. Новий навчальний заклад складатиметься з кількох величезних будинків, у яких розмістяться сім факультетів: фізичний, математич-

ний, хімічний, біологічний, географічний, історичний та літературний. Крім того, буде споруджено гуртожитки для студентів, будинки для професури, лабораторії тощо.

Проект цього великого університетського містечка складатиме бригада київських архітекторів під керівництвом архітектора Кордіна та з консультаціями професора Осьмака. Бригада вже розпочала проектування першої черги будівництва. Насамперед буде споруджено корпус історичного та літературного факультетів, розрахований на 2–2,5 тис. студентів. Крім того, будуватиметься перший гуртожиток на 400 студентів та будинок професури на 40 квартир. Загалом величезні корпуси університету призначені для 4,5 тис. студентів.

Проект нового університету розробляється на основі детальних матеріалів будівництва вищих навчальних закладів у СРСР та за кордоном. Технічний проект та кошторис будівництва першої черги буде закінчено до 1 грудня 1936 року, а всього університету – до 1 лютого 1937 року».

Наприкінці квітня 1937 року начальник сталінської контори «Південжитлобуд» Тамуров повідомив кореспонденту «Соціалістичного Донбасу», що «проект будівництва університету у Сталіному вже затверджено». Вартість робіт визначили у 20 млн крб., а остаточною датою будівництва запланували січень 1939 року. За його словами, «у поточному році на будівельні роботи відпущено 3,8 млн руб. Роботи на майданчику розпочнуться після 1 травня».

11 липня 1937 року в тій же газеті публікується малюнок головного корпусу університету. І хоча донецькі краєзнавці мають сумніви щодо авторства, існує припущення, що автором цього проекту був харківський архітектор Олексій Миколайович Бекетов. [23] Про будівництво університету

часто рапортували в місцевій та центральній пресі тих років. Зазначали, що місто Сталіно стає «університетським» містом. Однак хвиля репресій 1937 року була настільки масовою і всеохопною, що у ворогів народу записували не лише військових та політиків. Репресували інтелігенцію у всіх соціальних верствах. Зокрема, консультанта будівництва архітектора Василя Олександровича Осьмака судовою трійкою при Комісії ГПУ УРСР було засуджено до п'яти років таборів. Після 1938 року мова про університет вже не йшла. У місті Сталіно встигли виконати лише частину проєкту О. М. Бекетова – збудувати корпус для гуманітарних наук (1936–1937).

Ще один нездійснений проєкт для Харкова також належить до гуманітарно-просвітницької сфери, у якій О. М. Бекетов був досвідченим фахівцем. Тим більше, йшлося про його дітище – Харківську громадську бібліотеку, ту саму, яка була побудована у 1898 році і вважалася до революції однією з найкращих у Росії. За радянської влади бібліотеці надали ім'я В. Г. Короленка. Двічі – у 1927 та 1939 роках, Олексій Миколайович готував проєкт та ескіз її розширення, але, на жаль, йому так і не довелося закінчити цю роботу.

Наступний нездійснений проєкт навіть отримав Першу премію. Його називали «грандіозним». Це проєкт Будинку Техніки, виконаний Бекетовим на замовлення Південної залізниці. Ця величезна чотириповерхова будівля об'ємом 134.000 кубометрів призначалася для впровадження в народні маси знань з усіх галузей залізничного транспорту та техніки взагалі. Його будівництво передбачалося на розі вулиці Свердлова (нині – Полтавський шлях) та провулка Свердлова. На першому поверсі мали бути Музей парової та теплової тяги, технічні бібліотеки, приміщення охорони

дороги, центральна дитяча технічна станція. На другому поверсі – музей із трьох залів, що демонструє історичний розвиток транспорту, відділ зв'язку та сигналізації. На третьому поверсі – відділ колії та цивільних споруд, музеї, а також приміщення з організації робіт, лабораторії тощо. На четвертому поверсі в середньому виступі фасаду планувалося розміщення великої (на 500 осіб!) аудиторії з кіноустановкою, а також відділів – матеріально-господарського, експлуатації музеїв, кабінетів тощо. На бічних фасадах повинні були розташовуватись відділ складського господарства та механізації транспорту, креслярські лабораторії, фотолабораторія та ін.

Зовнішнє оформлення фасадів будівлі трактувалося Бекетовим у сучасному стилі модернізації форм класичної архітектури та скульптури, що надавало йому монументального вигляду та наголошувало на ідеї та призначенні: «Техніка – масам!». Але хіба потрібні пролетаріату такі розкішні будинки?

Серед інших нереалізованих проєктів О. М. Бекетова – театри та будинки культури, житлові будинки чи їх фасади, школи, будинки відпочинку, залізничні вокзали, пам'ятники... До речі, мало хто знає, навіть серед харків'ян, що пам'ятник засновнику Харківського імператорського університету В. Н. Каразіну (1905–1907 рр.), встановлений перед входом до цього навчального закладу, створений скульптором І. Андреолетті та архітектором О. М. Бекетовим.

До малої кількості робіт, реалізованих у Харкові, належить будівля Електротехнічного інституту, над проєктом якої Олексій Миколайович розпочав роботу ще 1921 року. Замовником проєкту був його рідний ВНЗ – Технологічний інститут (нині це електротехнічний корпус НТУ «ХПІ»). Усього він виконав три (!) варіанти вирішення



Електротехнічний корпус ХТІ (нині – НТУ «ХПІ»). Проект (1929). Архів родини Бекетових.

будівлі до цього проекту. Через складність планового рішення цього інституту, Бекетову доводилося постійно консультиватися із завідувачем кафедри електротехніки професором П. П. Копняєвим. Нарешті, 1929 року проект було завершено і почалося будівництво, яким автор сам і керував. У будівлі розмістилися:

- а) велика аудиторія на 300 осіб (вдало скомпонована в гострому розі будівлі);
- б) мала аудиторія та кабінети у бічних її частинах;
- в) машинний зал-музей (перший поверх правої частини);
- г) великий двосвітловий зал струмів високої напруги.

Корпус Електротехнічного інституту за композицією та технічним оснащенням вважався до війни одним із найкращих у СРСР. У 1932 році Бекетов спроектував до нього і побудував ще один корпус – аудиторний.

До 1934 року Харків, як відомо, був столицею Радянської України. Управління Південної залізниці оголосило конкурс на проект великого готелю для приїжджих із кінозалом та магазинами на Привокзальній площі. Олексій



Житловий будинок для фахівців Південної залізниці. Головний фасад. Перший варіант. Фото з проєкту. (Зберігається в ДІАМ, колишній державний науково-дослідний інститут теорії й історії архітектури та містобудування).

Миколайович взяв у ньому участь та отримав Першу премію. Пізніше Управління запропонувало Олексію Миколайовичу переробити цей проєкт виключно під квартири, залишивши лише магазини на першому поверсі. Він вніс виправлення у проєкт, виконаний у перехідному варіанті від площинного стилю (конструктивізму) до класики. Будівництво житлового будинку розпочали у 1925 році, закінчили у 1936 році. Сьогодні цей красень вітає своїм виглядом усіх приїжджих, які виходять із вокзалу на сходи з колонами.

Серед чудових споруд Бекетова в Харкові, що збереглися після Другої світової війни, слід виокремити надбудову двох поверхів Держбанку на Театральній площі. Робота виконувалася в 1929–1932 роках і була зроблена ювелірно. Людина необізнана не здогадається, що красива монументальна будівля в чотири поверхи, що розміщується по фасаді на цілий квартал (від рогу вулиці Сумської до рогу вулиці Гоголя), спочатку мала інший вигляд і була двоповерховою.

З-поміж житлових будинків, зведених Бекетовим після



Будівля Держбанку СРСР у м. Харкові (пл. Поезії) до надбудови його за проектом О. М. Бекетова.

1917 року, фахівці, зазвичай, називають такі споруди, як будинок для службовців Південної залізниці (1925–1936), про нього вже зазначено вище, житловий будинок «Індустріальний професор» (1934–1938) на вулиці, яка нині має ім'я Д. І. Багалія, а також будинок для еліти керівної партії комуністів у Києві (1935).

Про те, як «шанувала» радянська влада академіка архітектури, можна стверджувати не лише за кількістю нереалізованих проектів, а ще й за ставленням до архітектурного надбання. Напевно, якби столичні чиновники (а Харків був столицею до 1934 року) шанобливо поставилися до О. М. Бекетова, вони б не дозволили знести створений ним Храм Різдва Пресвятої Богородиці (Новокаплунівську церкву) на вулиці Пушкінській. Адже в Харкові збереглося понад десяток інших храмів, то чому б не залишити і бекетівську споруду? Такий вибірковий



Будівля Держбанку СРСР у м. Харкові (пл. Поезії) після надбудови. 1962 рік.

підхід до знищення релігійних споруд наводить на певні думки. Храм необхідно було зберегти ще й тому, що п'ятибанна церква Різдва Богородиці – характерна споруда для епохи історизму. Її стиль і загальне просторове рішення наслідували риси храмів XVII століття. А в незвичайному для тогочасних церков суцільному склінні бічних куполів експерти відзначали вплив готики.

Храмова архітектура, як нам відомо, не була визначальним напрямом у сфері творчих пошуків та пристрастей Олексія Миколайовича, який лише двічі звертався до цієї теми. Однак, Бекетов дотримувався ідеї, що архітектор своїм мистецтвом допомагає реалізувати найбільші блага, даровані людству природою, тому відчуває можливість «... дати людині більше тілесного і душевного спокою».

Закладка нової Каплунівської церкви за проектом Олексія Бекетова відбулася 16 вересня 1896 року біля 11 години ранку.

Стара і нова будівлі церкви розташовувалися (відповідно до журналу оцінки майна) на території, обмеженій вулицею Пушкінською, Каплунівським провулком (№50/2) та Садово-Куликівською. Нині це житлові будинки на вул. Пушкінській, №52–54 (район колишнього гастронома №7 при СРСР, або магазин «Антошка» у 2012 р.).

Планувалось, що будівництво буде вестися виключно в міру надходження пожертвувань. Проектний кошторис споруди становив 120 тисяч рублів. У розрахунках автор помилився всього на 1,8 відсотка – загальні витрати, після закінчення будівництва в 1912 році, визначалися в сумі 122 249 руб. 33 коп.

Про якість виконаної роботи писав журнал «Віра та розум»: «Храм з огляду на своє оздоблення та художню роботу є одним із найкращих храмів міста Харкова. У ньому встановлено чудової художньої роботи іконостас». Зазначимо, що проєкт іконостасу, виконаний О. М. Бекетовим в 1911 році, мав «дозвільний» напис на право розробки від консисторії. За малюнками майстра було виконано також ескізи орнаментальних хрестів для головного та малого куполів церкви.

Сьогодні нам очевидно, що радянська влада за бажання могла зберегти храм як пам'ятник історії. На жаль, тепер витвір мистецтва втрачено назавжди. Його зображення ми можемо побачити лише в документах: на ескізному малюнку (перспектива, акварель), що дбайливо зберігається в сім'ї Бекетових; на ескізі іконостасу та фрагментах планувальних рішень – у ЦДНТ України; дізнатися про нього можна з матеріалів Державного архіву Харківської області. А як чудово було б уявити в одному місті Харкові усю палітру творчого таланту Бекетова: навчальні, просвітницькі, житлові, громадські, храмові споруди...



Церква Різдва Богородиці (Ново-Каплунівська). Проект.
1896–1912. Головний фасад. Креслення, папір, туш, акварель.
Архів родини Бекетових.

У перші роки правління більшовиків, здавалось, ніщо не загрожувало новому храму. У 1925 році до комісії з втілення в життя ленінського декрету про відокремлення церкви від держави надійшла «Заява православної релігійної громади при Різдво-Богородичній (Каплунівській) церкві у м. Харкові». Парафіяни просили нову владу дозволити продовжувати виконувати свої духовні потреби: «що відвідували цей храм для молитви, знаходили релігійну втіху в ньому і що духовно споріднені з ним, виявляємо повне і тверде наше бажання, щоб названий храм, побудований на наші трудові доходи, залишався в повній безпеці».

Згідно з архівними документами, на той час у будівлі знаходилася унікальна колекція ікон та інших цінностей, зібраних після перевороту 1917 року у державних, громадських та навчальних закладах міста. Восени того ж 1925 року 252 ікони з Нової Каплунівської церкви передаються до Всеукраїнського соціального музею імені Артема. Серед них раритети культурної спадщини для України: ікона Охтирської Божої Матері (1739), ікона «Усікнення» (XVIII ст.), ікона «Трійця» (XIX ст.), ікона Божої Матері в кіоті (XVIII ст.), ікона святого Миколая (XVIII ст.), ікона Спасителя (XVIII ст.), ікона «Мадонна» (XVIII ст.), ікона «Богородиця Ченстохонська» (XVIII ст.).

Однак, навіть після цієї реквізиції серед прикрас храму все ще залишалися: позолочений, різьбленої роботи іконостас з іконами (без риз) з середніми, південними та північними дверима й кіот з іконою Каплунівської Богоматері в арці правої сторони та інші. До речі, на розвороті вівтарної арки у Храмі Різдва Пресвятої Богородиці (Нової Каплунівської церкви) архітектором Бекетовим були написані символічні слова: «Стійте у вірі, мужайтеся, утверджуйтеся».

На жаль, не встояли. За чотири роки харківська газета «Пролетар» 16 липня 1929 року повідомила про закриття Нової Каплунівської церкви: «Виконуючи наказ виборців, Харківська міськрада порушила перед ВУЦВК питання про закриття Каплунівської церкви (цією церквою користуються лише 274 віряни). Секретаріат ВУЦВК ухвалив: прохання задовольнити, передати церкву під культурну установу». Але й з цим вийшла «промашка»: храм був надто гарний для використання «під культурну споруду». Навіть у зміненому вигляді він постійно спонукав би відвідувачів на думку про те, чим саме була ця будівля раніше ...

Коли в житті однієї людини збігаються дати або відбуваються різні події, замислюєшся: чи немає в цій «випадковості» закономірностей? Ось, наприклад, влітку 1929 року ВУЦВК ухвалив передати церкву під культурний заклад. А через два роки, Раднарком УРСР вирішує знести монументальну споруду за 122 тис. рублів (справжніх, царських!) і побудувати черговий житловий будинок. Що це – випадковість чи частина якогось плану?

У Постанові «Про розвиток житлового та комунального будівництва у м. Харкові» від 2 вересня 1931 року вирок пам'ятнику сформульовано невизначено «... перетворити Харків на зразкове місто України. Звернути особливу увагу на реконструкцію житлового фонду у впорядкованих частинах міста». Таж написано «Звернути особливу увагу», а не «Знести!». Втім, таку постанову можна трактувати як проти храму, так і на його захист. Виникає логічне запитання: то ж за ким тоді було останнє слово? Хто ухвалював рішення та підписував документ? Чи дізнаємось ми прізвище того герострата, який захотів таким чином увійти в історію?

У 1931–1932 роках обидві церкви – стара і Нова Каплунівська – було знесено. Чи був присутнім сам Бекетов під час руйнування – невідомо. Скоріше за все – ні, оскільки це було б дуже боляче. Ф. С. Рофе-Бекетов розповідав про діда, що кожного разу, коли проходив повз це зруйноване гніздо духовності, Олексій Миколайович непомітно хрестився. «Дід був релігійною людиною, – згадує Федір Семенович. – Коли наприкінці 1930-х робили перепис населення, по всіх будинках ходили «лічильники» та власноруч заповнювали анкети. На запитання щодо ставлення до релігії Олексій Миколайович відповів: «Вірую». «Лічильнику», мабуть, не хотілося записувати таку відповідь, тому що це псувало показники атеїзму в місті, і він уточнив: ви, мовляв, стара людина, вас, як і всіх раніше, хрестили, але хіба зараз ви вірите в Бога? «Вірую», – вдруге повторив Олексій Миколайович. І «лічильнику» неохоче довелося так і записати».

Здається, після того, як на очах сімдесятирічного Олексія Миколайовича Бекетова було знесено витвір його праці, віра у Бога зміцнилася, а у нову владу – похитнулась.

Взагалі, рубіж 1920–1930-х років у творчому плані був дуже важким для Олексія Миколайовича. У 1927 році він виконує два проекти, і обидва відкладають на невизначений термін. Перший – конкурсний проєкт Київського залізничного вокзалу. Другий – проєкт розширення бібліотеки ім. В.Г. Короленка, його улюбленого проєкту. 1930 року ще два проєкти не отримують путівки в життя, причому обидва харківські. Перший – це Будинок Проєктів (нині у ньому розміщено корпус ХНУ ім. В. Н. Каразіна). Другий – навчальний комплекс сільськогосподарського інституту, за який він отримав Першу премію. 1932 року знову два проєкти виявилися не затребуваними: обидва пов'язані з будинками відпочинку. 1933 року покладено

під сукно його грандіозний проєкт Палацу техніки, що отримав Першу премію на конкурсі...

Сім проєктів підряд – було від чого опустити руки. Але Бекетов, попри все, продовжує працювати. Він не хоче вірити в прохолодне ставлення до нього радянської влади, керівників рідного йому Харкова. Під час роботи над ескізним проєктом архітектурного оформлення будівлі Палацу культури Червонозаводського району (1932–1936), Олексій Миколайович нагадує партійним чиновникам: «...Я, як майстер архітектури з 40-річним стажем, вже заслужив своїми роботами на популярність, але щиро бажаю задовольнити естетичні запити робочої громадськості та дати моєму рідному місту Харкову гарну будівлю».

На жаль, до влади прийшло нове покоління чиновників, їм було байдуже, хто такий Бекетов. Влада не давала можливості реалізувати накопичений досвід, створювати архітектурні шедеври, однак водночас уміло робила «пристойне обличчя» там, де їй це було вигідно. Наприклад, до 1939 року в Академії архітектури СРСР працювали лише співробітники, без наукових статусів. Для підвищення солідності установи, морального заохочення тих, хто відзначився, до її Статуту внесено зміни та доповнення, згідно з якими було проведено «набір академіків». Того ж року до першого складу дійсних членів Академії архітектури СРСР ввели й Олексія Миколайовича Бекетова. З нагоди 50-річчя його творчої діяльності у шостому випуску журналу «Архітектура Радянської України» за 1939 рік йому присвячується публікація на 14 сторінках. Статтю «Пів віку на творчій роботі» колега з викладацької роботи архітектор І. О. Ігнаткін, декан факультету зеленого будівництва Харківського інституту

Комунального господарства, розпочинає так: «Серед видатної плеяди старих майстрів архітектури заслуженою славою користується академік Олексій Миколайович Бекетов». Одним реченням автор показує місце Бекетова в архітектурному середовищі того часу – «заслужений», але – «старий».

Професор Я. А. Штейнберг так само високо оцінює його заслуги: «Зараз академік архітектури О. М. Бекетов може з гордістю заживати плодів того, що він посіяв протягом півсторіччя творчої роботи. І як радісно має бути видатному майстрові архітектури відчувати ті піклування, увагу і любов, якими він оточений з боку партії та уряду, з боку наших партійних, громадських, творчих і наукових організацій. Радянська влада й радянський народ люблять і цінують чесних працівників – своїх учених, професорів, художників, свою інтелігенцію. І ми, радянські архітектори, щиро раді тій увазі і оцінці, яку дістав перейдений славний шлях академіка Бекетова».

У десятому випуску за 1939 рік всесоюзний журнал «Архітектура СРСР» ювілейній даті академіка архітектури присвячує статтю того ж архітектора І. О. Ігнаткіна, але вже російською. У ній такі рядки: «Широко розгорнулася архітектурна та громадська діяльність О. М. Бекетова після Великої Жовтневої соціалістичної революції». Зі сказаного випливає, що в другій половині творчого шляху Олексій Миколайович створив більше, ніж до революції. Але чи так це? Відповідь на це питання вже дано вище. Очевидно, що тоді інакше сказати було неможливо. У країні «переможця соціалізму» в архітектора може бути лише один замовник – держава. У державі керує одна-єдина партія, тому людина не може не радіти «турботі з боку партії та уряду». А якщо не радієш, то ніколи не отримаєш замовлень і не зможеш

реалізувати свій творчий потенціал. Тому що партія та уряд визначали «придатність» до професії. І якщо академіку архітектури перескочило вже за 70 років – яка тут може бути творчість? Лише викладацька робота, за яку, як і нині, платили копійки. Щоправда, для Бекетова то була улюблена робота.

Всі роки після революції Олексій Миколайович продовжував викладацьку роботу. У 1928 році Бекетов двічі побував за кордоном від Технологічного інституту для ознайомлення з архітектурою і досягненнями будівельної техніки в Німеччині, Франції, Італії та Чехословаччині. Також він вивчав там організацію викладання в тамтешніх ВНЗ. Нині ми знаємо, що Бекетов виїздив за кордон ще й на зустріч із сином Миколою, якого не бачив із часів Першої світової війни. За словами онука, Ф. С. Рофе-Бекетова, всі роки після революції Олексій Миколайович листувався із сином одчайдушно, тобто відкрито, не звертаючи уваги на можливу небезпеку від «органів».

В інституті Комунального будівництва (пізніше – ХІКБ, нині ХНУМГ – національний університет міського господарства), де О. М. Бекетов працював на кафедрі архітектурного та планувального проектування, щиро привітали ювіляра з півстолітнім стажем творчої діяльності. Крім численних слів подяки особисто та у вітальній адресі, було організовано персональну виставку художніх робіт академіка в Будинку архітектора (вулиця Дарвіна, 9). Олексій Миколайович малював ще з дитячих років, і з часом досягнув тієї майстерності художника, яка не зменшується навіть з віком. На виставці було представлено 62 роботи Бекетова у вигляді проєктів та будівель, 78 художніх картин та етюдів, виконаних олією, та 57 – аквареллю. Як зазначено в Каталозі, який тоді видав інститут разом з Харківським обласним відділенням



О. М. Бекетов зі студентами архітектурного факультету ХПКБ.
1938 рік.

Спілки архітекторів СРСР, на виставці можна було побачити «тільки частину величезної кількості творів автора». І дуже шкода, що в каталозі вміщено лише перелік робіт і відсутні хоча б скромні їх зображення, оскільки деякі з них втрачено назавжди.

У тому ж 1939 році за поданням інституту О. М. Бекетов затверджений Вищою Атестаційною Комісією у званні професора по кафедрі, де викладав, і в науковому ступені доктора архітектурних наук.

Напередодні 80-річчя, в 1941 році, на клопотання з другого місця роботи Бекетова – Харківського інженерно-будівельного інституту в РНК УРСР, йому присуджено почесне звання «Заслужений діяч мистецтв».

Про останні роки життя О. М. Бекетова дуже зворушливо, з любов'ю розповів його другий онук, Володимир Семенович Рофе-Бекетов: «Добре пам'ятаю домашню обстановку, прийняту повагою, турботою та любов'ю до



Акварель «Інтер'єр».
Автор О. М. Бекетов.

діда, яку мама свято підтримувала.

Струнка, сухорлява фігура діда. Він завжди ретельно одягнений, крохмальні комірці, великий набір краваток. Суворий порядок життя діда. Щодня обов'язкова зарядка з обтиранням холодною водою до пояса.

Завжди простий стіл, на сніданок – вівсяна каша, на обід до борщу для діда варяться у маленьких каструльках чорна чи біла каша (гречана або пшенична), часто млинцевий пиріг, овочі. До п'ятигодинного чаю (для дорослих – кави) дідусь любив купувати східні солодощі.

Гуляючи, дід міцно стискає мою долоню – мізинець у діда зламаний ще в молодості під час падіння з коня і неправильно зрісся. Коли проходить вулицею Дарвіна чи Красіна, дивиться у бік великого гастронома на Пушкінській і непомітно (так він думав) хреститься. Це, як потім стало відомо, багато хто помічав, але не знали причини. Дід хрестився, проходячи повз місце, де була

запах моря запам'ятались мені на все життя. Не залишало це байдужим і діда, він і сам рибалив, а його акварель «Зеленуха» зберігає вже багато десятиліть живе синьо-зелене забарвлення щойно спійманої риби.

Робота діда з помічниками над останнім проєктом – пам'ятником Алішеру Навої у Ташкенті, проходить у мене на очах (початок 1941 р.). У вітальні стоять козли, велика креслярська дошка. На письмовому столі зразки узбецького мармуру.

Запам'ятався один епізод. У вітальні, перед письмовим столом діда, стоїть крісло (воно збереглося й донині) з двома різьбленими жіночими головками. Тонка робота, гладкі щічки, очі, носик – я любив їх гладити, і одного разу мені захотілося повторити рухи майстра. Я взяв маленький фруктовий ніж і почав стругати головку. У цей час повз проходив дід. Він зупинився, глянув, підняв брови, хитнув головою і пройшов до свого кабінету. Я миттєво припинив свої витівки. Але докірливий дідусів погляд, почуття провини, збентеження від нездатності пояснити тоді свій вчинок – віхи в пам'яті. Тоді мені було 5 років.

А ще мені запам'яталася масниця (лютий 1941 р.). Ошатні гості, спритні рухи жінок, що печуть млинці, з вигадкою накритий стіл.

Дід помер у листопаді 1941 року. Одягнений у темний костюм, він лежить у їдальні як живий.

У кімнатах холод, топити нема чим, але жоден папірець з його архіву не згорів у «буржуйці». У цьому заслуга моєї матері, Олени Олексіївни Бекетової.

Після закінчення війни, вже у 1946 році, у матері запитали, яку пам'ятку вона хотіла би бачити на могилі Олексія Миколайовича. Мама сказала – хрест (хоча на той час це було не заведено). З того часу на могилі Олексія Миколайовича стоїть темний кам'яний хрест із лабрадориту...»

Так, 23 листопада 1941 року перестало битися серце академіка архітектури Олексія Миколайовича Бекетова – людини, яка не лише прикрасила Харків своїми шедеврами, а й зробила безперечний внесок у створення його образу як міста культури, науки та освіти.

– Наша родина, мабуть, могла завчасно евакуюватися з міста, – розповів Федір Семенович Рофе-Бекетов. – Але Олексій Миколайович на той момент був тяжко хворий. А залишити його ми, безперечно, не могли. Після його смерті в одній із московських газет, та й після війни, іноді зустрічаються неточні відомості про причину смерті діда. Пишуть, нібито помер від голоду. Це не відповідає дійсності. Як відомо, німці увійшли до Харкова на початку жовтня, і за два місяці мешканці міста не могли з'їсти всі запаси. Наша сім'я також запаслася продовольством як могла, отже причина смерті Олексія Миколайовича була не з голоду. У нього просто зупинилося серце, то була смерть від старості.

Ще пишуть, що окупаційна влада нібито допомагала з похороном Бекетова. Це знову-таки пусті вигадки. Восени 1941 року не потрібно було жодних спеціальних дозволів на похорон. Сім'я та близькі зібралися і як належить провели Олексія Миколайовича в останню путь. От і все...

...Олексія Миколайовича Бекетова поховали на 1-му міському цвинтарі. На початку 1970-х років на місці цвинтаря заклали Молодіжний парк. Прах О. М. Бекетова перенесли на 13-й міський цвинтар, на алею почесних поховань, де поруч розташовані могили Д. І. Багалія та трьох Алчевських.

У 2007 році поблизу парадного входу до головного корпусу Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури (колишній ХІБІ) було встановлено пам'ятник О. М. Бекетову.

До 155-річчя від дня народження, 30 серпня 2016 року в Харкові біля входу до Національного університету міського господарства (ХНУМГ) було відкрито другу пам'ятку почесному громадянину міста, академіку архітектури О. М. Бекетову – цей ВНЗ має його ім'я з весни 2013 року. Саме тоді і було вирішено встановити пам'ятник знаменитому харків'янину, чия багаторічна праця сформувала архітектурний вигляд центру міста. Гроші на увічнення пам'яті видатного архітектора виділив бізнесмен Олександр Ярославський, який багато разів матеріально підтверджував свою любов до рідного міста. Скульптуру зодчого встановлено на постаменті, в одній руці архітектор тримає тростину, в іншій – папку з кресленнями.

За місяць до 161-ї річниці з дня народження йому прийшло «вітання» від рашистів. Крилатою ракетою С-300 було зруйновано два поверхи Національного університету міського господарства, комплекс споруд отримав значні руйнування – як і сусідні житлові будинки. На щастя, пам'ятник Олексію Миколайовичу не постраждав.

РОЗДІЛ 3. НАЩАДКИ

ДІТИ

Шлях, пройдений Олексієм Миколайовичем Бекетовим, не простий – кожному з його покоління дісталось стільки, скільки той зміг пройти, зробити, подолати. Кожна людина має щось залишити після себе. Хтось залишає нащадків, хтось – матеріальні чи нематеріальні блага, хтось – пам'ять про себе. Деяким вдається і перше, і друге, і третє. Про архітектурні досягнення Бекетова багато ще напишуть, тому що це – своєрідний посібник з історії архітектури. Бекетов відзначився і на родовому шляху просвітника, служителя суспільних благ. Його справу продовжили і продовжують нащадки – кожен по-своєму.

В Олексія Миколайовича та Анни Олексіївни Бекетових було четверо дітей: Христина (05.09.1890–1972), Микола (14.12.1891–1964), Марія (15.08.1893–1921) та Олена (23.09.1895–1990).

Старша донька Христина вийшла заміж за Андрія Юрковського. У них був син Олексій (1919–1987), якого назвали на честь діда. Олексій отримав професію лісівника, мав ступінь кандидата наук, працював у Харківському інституті лісового господарства.

Середня дочка Марія вийшла заміж за Болеслава Лика. У неї було двоє дітей – Марина (1917) та Галя (1919). 1921 року Болеслава призначили на роботу до Середньої Азії щеплювати населення від черевного тифу. Марія поїхала з ним, там уся сім'я заразилася тифом та померла.

Син Миколай присвятив себе морському флоту. Під час далекого плавання дізнався, що в Росії почалася



Микола Олексійович
Бекетов (канадець).

громадянська війна, і вирішив не повертатися до країни. Олексій Миколайович Бекетов листувався із сином та навіть зустрічався з ним у 1928 році, коли їздив у закордонне відрядження, про що вже написано. Після смерті батька та закінчення Другої світової війни, листування з братом продовжувала сестра Олена (мати Ф. С. Рофе-Бекетова). Миколай оселився в Канаді, там одружився з канадкою на ім'я Kitty (Катя). Дружина говорила тільки англійською. У сім'ї Миколая Олексійовича Бекетова було троє дітей – Ганна (18.09.1931–09.2011), названа на честь бабусі, Надя (1933) та Павло (1939). З початком холодної війни спілкування довелося припинити, і лише після 1991 року закордонні родичі відновили листування з харків'янами.

Ганна, старша дочка Миколая, вийшла заміж та жила в Англії. У 1990-х роках вона приїжджала до Харкова, оглянула місто, яке забудував її дід, побувала на його могилі.

У 1994 році Ф. С. Рофе-Бекетов попередньо домовився з заокеанською ріднею про зустріч у Мюнхені (Німеччина) і поїхав у закордонне відрядження. До Німеччини змогли приїхати двоюрідні сестра Надя та брат Павло. До речі, поїздка Павла до Мюнхена стала можливою завдяки його матері Kitty. Вона за станом здоров'я приїхати не могла, але побічно взяла участь у зустрічі – оплатила синові Павлу подорож для зустрічі з родичами. Власне, Павло там вперше за багато років побачився з рідною сестрою Надею. На той час він не був одружений. Відомо, що колись він працював на лісосплаві, потім володів антикварним магазином. Надя тоді жила в Ліверпулі (США), була одружена зі священником, у неї шестеро дітей. По чоловічій лінії родова гілка Олексія Миколайовича збереглася лише в закордонних нащадків. Але якщо в Павла не було синів, то вона теж перервалася.

Так склалося, що з батьком зосталася молодша дочка О. М. Бекетова – Олена. Вона вийшла заміж за Семена Семеновича Рофе (1897–1952), караїма за національністю. Він працював інженером-механіком на турбогенераторному заводі, рано помер, і дружині довелося одній виховувати двох синів – Федора (1932) та Володимира (1935).

Олена Олексіївна після смерті батька приділяла багато уваги увічненню його пам'яті. Вона ретельно збирала та дбайливо зберігала його особистий архів і речі. Багато зруйнованих під час Другої світової війни бекетівських будинків було відновлено, зокрема, завдяки кресленням, які зберегла Олена Олексіївна. У післявоєнні роки до неї за консультаціями та інтерв'ю зверталися працівники архівів, архітектори, громадські діячі, представники газет, радіо та телебачення. Традиційно, як це заведено

- з нагоди майбутніх ювілеїв та пам'ятних подій. Після смерті Олени Олексіївни 1990 року почесний обов'язок зберігання пам'яті перейшов до одного з двох її синів - Федора Семеновича Рофе-Бекетова.

ОНУКИ

Федір Семенович Рофе-Бекетов (24 грудня 1932 року, Харків, УРСР, СРСР - 28 квітня 2022 року) - онук академіка О. М. Бекетова, професор, головний науковий співробітник ФТІНТ ім. Б. І. Веркіна НАН України. Він викладав у Харківському політехнічному інституті (нині - НТУ «ХПІ») та Харківському державному університеті ім. М. Горького (нині - ХНУ ім. В. Н. Каразіна). Під його керівництвом було захищено шість кандидатських дисертацій. Федір Семенович пишається тим, що він і його родина продовжують освітянську діяльність, як і попередні покоління роду: «Моя дружина Валентина Іванівна Понирко також все своє життя присвятила викладанню у школі. На жаль, вона нещодавно померла. Якийсь час в Українській індустріально-педагогічній академії (колишньому УЗП) викладала і наша молодша дочка». У Ф. С. Рофе-Бекетова дві доньки - Ірина (1966) та Олена (1970).

У Федора Семеновича була чудова пам'ять, він із ніжністю розповідав різні епізоди дитинства, пов'язані з дідом:

- Олексій Миколайович дуже хотів прищепити мені любов до малювання, - каже Ф. С. Рофе-Бекетов. - Адже він сам малював з дитинства. У вільні хвилини садив мене поруч із собою і показував, як правильно малювати, тримати олівець, розповідав про особливості різних матеріалів для малювання. Іноді ми разом ходили на



Олена Олексіївна
Рофе (Бекетова).

пленер. Пам'ятаю, 1940 року дідусь був уже слабкий, і ми не поїхали на дачу до Криму. Літо провели під Мерефою, де сім'я винайняла будинок, там ми багато малювали.

Дід помер, коли мені було 9 років. До останніх днів життя він був струнким, підтягнутим, акуратним. Завжди носив крохмальні комірці. Розповідав, що в молодості займався різними видами спорту. Особливо любив лаун-теніс, верхову їзду, плавання на яхті, полювання. Запам'яталися казки та історії, які він розповідав перед сном. Досі згадую розповідь дідуся про загублений світ, описаний Конан-Дойлем у своєму романі.

Пам'ятаю його добре ставлення до мене і мого молодшого брата Володимира, його бажання навчити нас малювати. Він навіть водив мене до мистецької студії. Хоча мені, скажу по секрету, уроки самого Олексія Миколайовича подобалися значно більше. Олексій Миколайович до війни не раз брав участь у мистецьких виставках та навіть отримував нагороди. У нас зберігається кубок, який він отримав на одній із виставок, а я його успішно впустив на підлогу. Підлітком я захопився волейболом. Вдома



Володимир та Федір
Рофе-Бекетови
з матір'ю
Оленою Олексіївною
в її день народження
(94 роки) біля дверей
родинного будинку.

тренувався з м'ячем, та й одного разу м'яч зрикошетив і звалив кубок. Зізнаюсь, я перенервував, побоюючись гніву, але він спокійно поставився до події, тільки попросив більше не грати у квартирі...».

Володимир Семенович Рофе – другий онук академіка О. М. Бекетова. Закінчив геолого-географічний факультет ХДУ ім. Горького (нині – ХНУ ім. В. Н. Каразіна) 1958 року. Якийсь час працював начальником гідрогеологічної партії в Казахстані, а потім довгий час – головним гідрогеологом у тресті «Укрбурвод» (Харків). Дітей не має.

ПРАВНУКИ

Молодша донька Федора Семеновича – Олена підхопила естафету батька, і тепер дбає про збереження будівель прадіда, зокрема й культурної спадщини Харкова загалом. В одному з інтерв'ю міській газеті вона наголосила, що у сучасних умовах історичні та культурні об'єкти треба саме зберігати, а не просто охороняти.

Олена Федорівна закінчила механіко-математичний факультет ХДУ (нині – ХНУ імені В. Н. Каразіна) (1987–1992), потім аспірантуру в Українській інженерно-педагогічній академії (1995–1999), вивчала математичну фізику.

З березня 2014 року – засновник та учасник групи волонтерів Help Army. З 2018 року до теперішнього часу – директор організації Благодійний фонд «Харків з тобою». Автор, керівник, координатор різноманітних проєктів та акцій суспільного значення.

За рідко повномасштабного вторгнення, перед 9 травня, у соціальній мережі «Фейсбук» вона опублікувала доволі символічний пост. У тих рядках, як на старій, пожовклій акварельній картинці, проступає контекст життя родини вже без Олексія Миколайовича Бекетова:

«Що для мене війна?

– це бомба, яка потрапила до сусідньої будівлі, і в нашому домі вилетіли всі шибки у вікнах;

– це бомба, яка потрапила до нашої оселі, але не розірвалася, бо якось зачепилася за ріг будинку, вибила цеглу, і її запал не спрацював;

– це «ось на цьому місці загинула дівчинка від уламків снаряда, що поряд розірвався»;

– це старовинний годинник, що зупинився, бо його не зміг потягнути з собою злодій з квартири і кинув об підлогу;

- це «у нас був святковий обід, коли мама варила картопляні лушпайки»;
- це розстріляний дома двірник фашистським офіцером, який послизнувся і впав на Білгородському узвозі;
- це тато «школа» в учительки вдома;
- це «мама бігла, стрімголов, коли у двері дзвонили, бо якщо хоч на мить затримаєшся, можуть бути неприємності»;
- це смерть від голоду професора Університету Миколи Алчевського;
- це розстріл «кримської» Бекетової – Ліни Олександрівни, яка була подругою Авдакової, жила в неї з початку війни і рятувала євреїв, підробляючи їм документи;
- це хлопчисько «юде! юде!» у нас під вікнами;
- це моя бабуся, яка загинула в глибокому тилу, коли поверталась додому з нічної зміни, і так і не стала бабусею, бо моїй мамі на той момент не було і 10 років;
- це вантажівка, на якій мій дідусь Ваня Понирко їздив «дорогою життя» в Ленінград і назад, а потім розповідав, який це був жах, коли машина перед ним і машина після нього йшли під лід; якимось він заночував не під машиною, а в сусідньому будинку, і саме цієї ночі снаряд потрапив прямо в машину;
- це евакуація ХАДІ, коли батько мого свекра умовив натовп дозволити співробітниці взяти із собою швейну машинку, яка годуватиме потім її та кілька дітей; а потім, уже в евакуації, батько свекра пустив у свою квартиру багато дітей, а сам спав на скрині;
- це голод у Ленінграді, який пережив мій свекор із матір'ю;
- це окопи, які копала моя свекруха зі своїми подругами-студентками під Куп'янськом; це розбомблений невеликий аеродром під тим самим Куп'янськом, з якого не встигли злетіти літаки;



Олена Федорівна
Рофе-Бекетова.

– це сіль, яку свекруха не взяла з собою в евакуацію, і яку лизала та лизала через кілька місяців у далекій Середній Азії, і не могла зупинитися;

– це мій загиблий під Харковом двоюрідний дідусь Анатолій Романенко, красень Толік, та його листи, де він розповідає, як у нього все гаразд (на фронті!), цікавиться якимись побутовими питаннями;

– це жах 2014 року, коли ми передавали на фронт мило та шкарпетки; це жах 14-го, 15-го, 16-го, 17-го, 18-го, 19-го та поточного 20-го років, коли щодня надходять повідомлення про загибель наших захисників та захисниць, коли місяць за місяцем ми допомагаємо нашим пораненим, коли щоразу дізнаємося про мінливу ситуацію в «сірій зоні»...

Це все для мене – війна... І вона не закінчується. Мені складно в ці дні говорити про «день Перемоги», хоча я чудово розумію, про що йдеться. Для мене це дні Пам'яті».

Старша донька Ф. С. Рофе-Бекетова – Ірина Федорівна Пилипець (1966), одружена, має сина Олексія. Вона підприємець, постійно підтримує родину і сестру не тільки в суспільній діяльності.

ПАМ'ЯТЬ

Вирішивши присвятити своє життя та творчість рідному місту Харкову, Олексій Миколайович Бекетов гідно виконав свій заповіт. Фахівці з архітектури та будівництва, екскурсоводи можуть до найменших подробиць розповісти про його реалізовані проекти в Харкові та за межами міста, присвятити статті особливостям архітектурного стилю, складнощам проектування та будівництва бекетівських будівель тощо. І будь-яка людина, яка хоч трохи цікавилася цією темою, побачить, наскільки безцінний внесок Бекетова у формування сучасного архітектурного вигляду міста Харкова.

Олексій Миколайович успішно реалізував себе як людина творча. Він допомагав сформуватися багатьом архітекторам, серед яких знамениті, як В. Г. Кричевський, що прославився будівлею полтавського земства, О. М. Душкін (24 грудня 1903 (06.01.1904) – 1 жовтня 1977), засновник школи архітектури метрополітену, автор проектів багатьох станцій метро, та інші.

Вдячні нащадки вшановують пам'ять свого земляка. У місті Харкові ім'ям О. М. Бекетова названо вулицю та станцію метро, ВНЗ, у якому він працював до самої смерті, встановлено два (!) пам'ятники. Перший – у 2007 році на головній вулиці Харкова – Сумській, біля будівлі Національного технічного університету будівництва та архітектури (ХНТУБА, колишній ХІБІ), скульптор С. Гурбанов, архітектори Ю. Шкодовський та С. Чечельницький. Другий – 2016 року біля входу

до Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (ХНУМГ, колишній ХШКГ), скульптори О. Рідний, Г. Іванова.

Після здобуття Україною незалежності, на будинках бекетівської споруди почали встановлювати меморіальні дошки.

У 1987 році, за ініціативою кримських шанувальників його творчості, у місті Алушта (Крим) відкрито будинок-музей О. М. Бекетова, який нещодавно відзначив своє 35-річчя (!). Він розташований в одній із будівель на його колишній дачі, там, де Олексій Миколайович майже щороку проводив із сім'єю літні місяці.

Про творчу спадщину академіка архітектури розповідають експозиції з музейних колекцій на різних підприємствах, в установах та ВНЗ України. Родина Бекетових зберігає сімейний архів.

У вітальній адресі О. М. Бекетову від Інституту Комунального будівництва 1939 року, з нагоди півстолітнього ювілею творчої діяльності, є рядки, які, на глибоке переконання автора, залишаються актуальними й донині. «Створені за вашими проектами та під вашим безпосереднім керівництвом монументальні споруди, – йдеться в адресі, – входять до золотого фонду нашої вітчизняної архітектури та викликають захоплення сотень тисяч трудящих. Ми вітаємо у Вашій особі великого вченого, творчисть якого є прикладом єдності теорії та практики».

Справді, спадщина О. М. Бекетова увійшла до золотого фонду вітчизняної архітектури, Харків і кожен із його жителів може по праву цим пишатися. Нині від харків'ян залежить збереження цієї золотої спадщини. Від того, як кожен з нас ставиться до архітектурного минулого Харкова, залежить, чи може він не кривити душею і називати Олексія Миколайовича Бекетова «своїм земляком»...

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Протоіерей Дмитро Федоровський. Літопис Христоріздвяної церкви м. Харкова з 1655 до 1882 року. Харків : Університетська типографія, 1882. С. 4.

2. ДАХО. Ф. Р-40. Оп. 105. Спр. 29. Арк. 401 (зворот), арк. 402.

3. ЦДНТА України. Ф. Р-47. Оп. 1.

4. ЦДНТА України. Ф. Р-47. Оп. 1.

5. ЦДНТА України. Ф. Р-47. Оп. 1. Од. зб. 433.

6. Балишева Є. В. Каталог об'єднаних відомостей про документи академіка архітектури О. М. Бекетова у складі фондів державних архівів, музеїв, установ України, родинному архіві Бекетових (1885–1941 рр.). Харків, 2002. (Труди ЦДНТА України). С. 70–73.

7. Балишева Є. В. Каталог об'єднаних відомостей про документи академіка архітектури О. М. Бекетова у складі фондів державних архівів, музеїв, установ України, родинному архіві Бекетових (1885–1941 рр.). Харків, 2002. (Труди ЦДНТА України). С. 72.

8. Протоіерей Микола Любарський. Харківська Хрестовоздвиженська (Мироносицька) церква 1783–1908 рр. Харків : Райдер, 2007.

9. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 22. Арк. 3.

10. Бекетов О. М. Архітектура : курс, читаний у Харківському Технологічному інституті Імператора Олександра III (з 230 фотокопіями та кресленнями у тексті). Харків. Електрична друкарня С. А. Шмеркевича. Московська, 15, 1909. 236 с.

11. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 22. Арк. 9.

12. Архів родини Бекетових (документи). Диплом С.-П. Імператорської Академії мистецтв за № 908, «...даний за підписанням Президента та з додатком друку 1894 р. квітня 21 дня».

13. Архів родини Бекетових (документи). Олексію Бекетову вдячна Харківська Суспільна бібліотека. Харків, 1899. Адреса подяки.

14. Бекетова О. О. Вечірній Харків. 31 січня 1981. С. 3.

15. Балишева Є. В. Історія будівництва будівлі Судових установлень в м. Харкові // Правосуддя – це ми. Юридичний альманах. Харків, 2000. С. 16–20.

16. ЦДАГО України. Ф. 331. Оп. 1. Од. зб. 16. Арк. 108, 131.

17. ЦДАГО України. Ф. 331. Оп. 1. Од. зб. 138. Арк. 11.

18. ЦДАГО України. Ф. 331. Оп. 1. Од. зб. 226. Арк. 49, 139 – зворот.

19. ЦДАГО України. Ф. 331. Оп. 1. Од. зб. 172. Арк. 22, 23.

20. Ворох А. Матеріальне забезпечення викладачів технічних ВНЗ (20–30 рр. ХХ ст.) [Електронний ресурс]. Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. Вип. 25. Слов'янськ : СДПУ, 2005. С. 17–22. URL: <http://www.rusnauka.com/ГІР/All/Pedagog/17.html>. Дата доступу: 15.05.2016.

21. Коляструк О. Діяльність інженерно-технічних секцій профспілок України за покращення матеріально-побутових умов працівників у 1920-і рр. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2007. № 12. С. 228–234.

22. Тригуб П. М. Південноукраїнське село в період переходу від політики воєнного комунізму до нової економічної політики (1921 – перша половина 1923 рр.). Наукові праці. Миколаїв : МФ НаУКМА, 1999. Т. 2. С. 43–51.

23. Бекетов О. М. (1862–1941) : бібліогр. покажч. / Мінрегіон України; Держ. наук. Архітектур.-буд. б-ка ім. В. Г. Заболотного ; уклад. Д. О. Мироненко. – К., 2016. – 198 с. : іл. – (Видатні зодчі України). С. 16.

ЗМІСТ

Олексій Бекетов українською	3
Передмова	5
Розділ 1. Рід Бекетових	13
Гілки роду	13
Прадід	17
Дід і дядьки	20
Розділ 2. Олексій Миколайович Бекетов	46
Становлення (1862–1894)	46
Зрілість (1894–1917)	74
Випробування (1917–1941)	101
Розділ 3. Нащадки	138
Діти	138
Онуки	141
Правнуки	144
Пам'ять	147
Список використаної літератури	149

Науково-популярне видання

Мачулін Леонід Іванович

Олексій Бекетов.
Життя і творчість

Редактор Г. Положій
Художній редактор В. Вербицький
Верстка О. Забродін

Ілюстрації з родинного архіву Бекетових, мережі «Інтернет».

Підписано до друку 24.02.2023.
Формат 60x84 1/16 Папір офсет.
Гарнітура Book Antiqua СТТ.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 6,8 л.
Наклад 100 прим

Видавець Мачулін Л.І.
61057, м. Харків, вул. Римарська, б.17, оф.14.
Тел./факс +38(068) 886-52-57

Свідоцтво про реєстрацію:
сер. ХК №125 від 24.11.2004